فلسفه
او
فلسفي بهیر

Ketabton.com

لیکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او فلسفي بهیر

(د دوکتورا پروګرام لپاره)

لیکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم:	فلسفه او فلسفي بهير
لیکــوال:	پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار
ژباړن:	محمد اسمعیل یون
خپرونـدی:	د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه
وېـبپـاڼه:	www.melitahrik.com
کمپوز/ډیزایـن:	ضیاءالرحمن ضیاء
پښتۍ ډیزاین:	فیاض حمید
چـاپشمېـر:	۱۰۰۰ ټوکه
چـاپکـال:	۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م
لیکوال د خپرونو لړ:	(۴۴)
د تحریك د خپرونو لړ:	(۹۹)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژباړه او ښو خبرې

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا دورې پروګرام پیل شو، دا د کابل پوهنتون په تاریخ کې لومړی ځل و چې یادو څانګو د دوکتورا پروګرام حق ترلاسه کړ. د تدریسي پروګرام یا کریکولم له مخې د (فلسفې) مضمون د لومړي ټولګي په سمستر کې شامل و. استاد (دوکتور ناظر حسین افغانیار) دې خیر یوسي د تدریس په پیل سره یې خپل لیکلی کتاب زموږ مخې ته کېښود، کتاب چاپ شوی نه و یوازې کمپوز شوی و، کېدی شي ایله څو ګوتو په شمار نسخې یې د دواړو څانګو د یاد پروګرام د محصلینو لپاره برابرې کړې وي. کله چې ما دا کتاب وکوت، نو خوښ مې شو، هغه وخت ما استاد (افغانیار) سره ژمنه وکړه که خدای کول دا کتاب به زه له (دري) څخه (پښتو) ته راژباړم، موخه مې دا وه چې په پښتو ژبه دا ډول فلسفي، شننیز او معلوماتي کتابونه خورا کم دي. بل غرض مې دا هم و، کوم محصلین چې په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته به دا چانس برابر شي چې په خپله ژبه ورته کتاب ورورسېږي، استاد افغانیار هم خورا خوښ شو، څو پاڼې مې همغه وخت وژباړلې، بیا راباندې کارونه زیات شول، له یو شمېر نورو کارونو سره دا کار هم را څخه ځنډې ته شو، خبره (دیارلس سوه دري نویم او څلور نویم کال) ته ورسېده، خو بیا هم دا مجال پیدا نه شو چې دا کتاب وژباړم. د (۱۳۹۳ل) کال په وروستیو کې موږ خپل ولس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ژمنه کړې وه، چې د (۱۳۹۴ل) کال تر پایه پورې به انشاء الله د خدای (ج) په مرسته او د خپل ولس په همت په ببلا ببلو برخو کې (سل عنوانه) مهم اثار چاپوو او خپل ولس ته به یې ډالۍ کوو. (۱۳۹۴ل) کال نیمایي ته ورسېد، خو د کتابونو د راټولوني او چاپ بهیر لا (لس سلنه) نه و بشپړ شوی، د همدې کال په وروستیو شپږو میاشتو کې مو کار ته کار ووایه، د نورو ملګرو تر څنګ زه (یون)، (ضیاء الرحمن ضیاء) او (فیاض حمید) درې واړه د کتابونو په کار کې ډوب شو، د همدې شپږو میاشتو په بهیر کې مې د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره هم اثر بشپړاوه او د ترفیع پر کارونو هم مصروف وم، خپل (اته عنوانه) ناچاپ کتابونه مې هم ایډېټ کول او چاپ ته تیارول، نور ګڼ ټولنیز او خیریه کارونه مې هم په مخکې وو، لنډه دا چې د کارونو باران وو، دا مهال مې د فلسفې د دې کتاب ژباړې ته هم هوډ وکړ.

د (۱۳۹۴ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د دې کتاب له ژباړې خلاص شوم، ورسره مې د کمپوز او سمون چارې هم ترسره کړې، خو دا سمون د نورو کتابونو د سمون په شان څکه نه و چې وخت کم او کارونه زیات وو؛ د نورو کتابونو په سمون کې زه ډېر زیات وخت او انرژي لګوم، ان دا سې کتابونه هم شته چې تر (شلو څلو) زیات مې کتلي او سمون مې په کې راوستی، خو دې اثر ته د دې مهال او مجال پیدا نه شو، تر کمپوز وروسته مې یوازې دوه څله وکتلای شو، نو طبیعي خبره ده چې د زیاتو تېروتنو اټکل په کې شته، د دې تر څنګ په ژباړه کې هم د ډېرو نیمګړتیاوو او تېروتنو اټکل کېدی شي، په پښتو کې د ډېرو فلسفي کتابونو د نشتوالي له امله د فلسفي اصطلاحاتو او مفاهیمو ژباړه طبعاً خپلې خپلې ستونزې لري. د کتاب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دري) متن کې هم ځينې مفاهيم او اصطلاحات ډېر واضح نه وو، د هغو ژباړې هم ټوله مانا نه شوه راخپلولای.

فلسفي مفاهيم پېچلي دي، په ژباړه کې د هغو د مانا وو پوره لېږد هم تر يوه بريده ستونزمن کار دی، د دې اثر په دري متن کې داسې بريښي چې له ځينو ايراني اثارو څخه هم ګټه پورته شوې، ايران کې اکثره اثار له نورو ژبو ژباړل شوي وي، نو کله چې يوه محتوا يا اصطلاح له نورو ژبو ايرانۍ فارسۍ او بيا له هغې څخه افغاني دري، بيا له دري څخه پښتو ته وژباړل شي، طبيعي خبره ده چې مانا يې پر خپل همغه لومړني قوت نه پاتې کېږي. له کوم دري متن څخه چې ما ژباړه کوله په هغه کې هم په ځينو برخو کې متن روڼ نه و، کتاب هم پر بېلابېلو څپرکو، غټو او څنګزنو عنوانونو نه و وېشل شوی، ټولو عنوانونو مسلسله او څنګزنې بڼه درلوده. ما عنوانونه هم مشخص کړل او د مخونو سرته مې راوړل، د کتاب عنوان چې يوازې (فلسفه) و، هغه مې هم په (فلسفه او فلسفي بهير) ځکه واړاوه چې په دې اثر کې همدا دواړه محتويات څېړل شوي دي. د مهمو فلسفيانو عکسونه چې پيدا کېدل يې شوني وو، هغه مو هم ورسره مله کړل، هڅه مو وکړه چې له ټکي پر ټکي ژباړې څخه ځان لرې کړو، خو بيا هم په ځينو برخو کې د ناسمې ژباړې اغېزې پر خپل ځای پاتې شوې.

که وخت وای او دا ژباړه مې (۷-۸) ځله نوره هم ايډېټ کړې وای، نو پوره باور دی چې يوه ښه او معياري ژباړه به تر جوړه شوې وای. اوس چې د وخت لنډون د زيات سمون مجال رانه کړ، د دوکتورا دورې له محصلينو او درنو لوستونکو څخه په ډېر درنښت هيله کوم چې د دې اثر د لوستلو پر مهال ټولې ژبنۍ، مانيزې، چاپي او نورې تېروتنې په نښه او له ما سره يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریکي کړي، هیله لرم ددې کتاب د بیا چاپ پر مهال دا سمون په پام کې ونیسم او د دویم چاپ کې ترې کره اثر ټولنې ته وړاندې کړم. ددې خبرې یادول هم ضروري دي چې ددې اثر له محتویاتو سره زما د فکر او عقیدې توافق او یا نه توافق ځکه شرط نه دی چې دا د یوې پخوانۍ زمانې فکري او فلسفي جریانونه دي چې اوس د تاریخ برخه ده، زما له اندود او ګروهې سره څه تړاو نه لري. نور نو د لوستونکو او د اثر تر منځ خنډ نه ګرځم، هیله ده په هره علمي برخه کې هېواد ته دېر علمي، څېړنیز او شننیز اثار وژباړل شي او زموږ د ملي فرهنګ او علمي بنسټ بنکلا پرې زیاته شي.

د همدا سې یوه مهال په ارمان

په درناوي

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

د یونان یو فیلسوف چې (دوه زره) کاله وړاندې یې ژوند کاوه، په دې اند و چې فلسفه د انسان له هیښتیا یا حیرت څخه راټوکېدلې ده. هغه باور درلود چې فلسفي پوښتنې په خپل سر را پیدا شوې، ددې علت دادی چې د انسان ژوند ډېر عجیب وغریب جوړښت لري.

د (فلسفې) عبارت د کلمې په اساسي او ریښتینې مانا له پوهې سره د مینې په مانا دی. په دې تعبیر نو فلسفه له انتقال وړ بشري پوهې او علمي زېرمو سره د مینې او ځیرتیا مانا لري. (سقراط) وایي، فلسفیان همغه دي چې یوازې له پوهې سره د مینې کولو ادعا لري او نه دا چې ووایي خپله له پوهې برخمن یم.

فلسفه په اصل کې د حقیقت د پلټنې لپاره د تفکر نوې بڼه ده، چې تر میلاد (۶۰۰) کاله وړاندې په یونان کې پیل شوې ده. د فلسفې تر ټوکېدو وړاندې بېلا بېل ادیان وو چې د خلکو ټولې پوښتنې یې ځوابولې. دا پوښتنې، ګروېږنې او ځرګندونې سینه په سینه له یوه پښته بل ته لېږدېدلې. انسان د تاریخ له همغه پیله هڅه کړې د خپل ژوند، تقدیر (برخلیک)، تېرو او راتلونکو مسایلو ته د اسطورو له مخې ځواب ووایي.

اسطوره په اصل کې د خدایانو په باب داسې داستان دی چې ددې ځرګندونه کوي، ژوندون په دې ډول دی ولې دی؟ د ټولو اساطیرو اساسي موضوع د نېکیو او بدیو ترمنځ جګړه ده. د زرګونو کلونو په بهیر کې اسطورو د فلسفې په رګ رګ کې ریښې ځغلولې دي. یوناني فلسفیانو غوښتل ثابته کړي چې دا ځرګندونې معتبرې نه دي او انسان نه شي کولای پر هغو باور وکړي.

پوهانو زیاتره اسطورې د طبیعت د پدیدو د توضیح لپاره لومړنۍ هڅې او لنډه دا چې د یوې بدوي پوهې په توګه انګېرلې. فلسفیان او الهیون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېوالتیا لري چې اسطوره یوه فلسفه یا بدوي دین وګڼي. مورخین او هغه کسان چې تاریخي لید لري، اسطوره یي داستانونه د تاریخي پېښو نیم هېر شوي رسوبات ګڼي چې په دې ډول د یو قوم په ذهن کې پاتې شوي دي. بشر پوهان او ټولنپوهان باور لري، اسطورې هغه بدلونونه دي چې د ټولنې په جوړښت کې پېښ شوي دي. د شاعرانو او هنرمندانو په نظر اسطورې د ذهني انځورونو داسې یوه خزانه ده چې باید په خپل هنر کې ورځخه ګټه پورته کړي.

ددې لپاره چې د فلسفیانو لومړني نظریات درک کړو باید د نړۍ د اسطوره یي تصور مفهوم ترلاسه کړو.

په پخوا زمانو کې داسې باور موجود و چې ځمکه د غويي پر ښکر ولاړه ده، غويي پر کب ولاړ دی او کب هم په اوبو کې اوسي. د زلزلې لامل هم دادی چې غويي ځمکه له یوه ښکره بل ته ګوزار کړي، نو دې وخت کې ځمکه پر ښورېدو شي. په مصر کې داسې یوه عقیده وه چې د (نیل) رود توپاني کېدل د خدایانو د غوسې زېږنده ده، نو بیا یې د خدایانو د غوسې د کېنولو او درود د مستۍ د کمولو لپاره پېغلې او ښکلې نجونې د قربانۍ په ډول د رود مستو څپو ته ګوزارولې او یا هم زموږ په هېواد کې تراوسه هم کله چې لمر او سپوږمۍ کسوف او خسوف (پوروړې) نیسي نو ان تحصیل کړي اشخاص هم دا د خدای(ج) قهر ګڼي، د عوامو په اصطلاح دعاګانې او خیراتونه کوي چې دا بلا په خیر سره تېره شي. په داسې حال کې چې د ښوونځي د شپږم او اووم ټولګي هر زده کوونکی پر دې پوهېږي چې خسوف او کسوف څه شی دی او ولې پېښېږي !؟

د زلزلې، سېلاب او توپان په شان پېښو، ناڅاپي مرګونو، تېر خلک له وېرې، ډار او وحشت سره مخامخول. هغوی خپل انځورونه د پوښتنې په چوکاټ کې د خپلو افسانوي خدایانو پر وړاندې مطرح کول. هغوی دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنو ته اړتیا لرله، چې ځمکه ولې څرخي او خوځېږي او یا هم ولې اورښت اوري؟ ایا زلزله ددې لپاره ده چې په ځمکه کې چاودنه رامنځته کړي؟ د اورښت د نه اورېدلو علت دادی چې (تور) ویده شوی او یا د (تور) گرز ورک شوی دی. د اروپا په شمال (سکنډنډي) هېوادونو کې خلکو (تور) د حاصلخېزۍ خدای گاڼه، نو ځکه دې پوښتنې ته چې ولې اورښت کېږي؟ اسطوره یې ځواب دا و چې (تور) خپل گرز خوځولی دی.
بزگرانو ته څرگنده نه وه چې بوټي ولې زرغونېږي او ونې ولې مېوې کوي، خو په هر حال دا معلومه وه چې دا موضوع له اورښت سره اړیکي لري. سربېره پر دې خلکو باور درلود چې باران له (تور) سره تړلی له همدې کبله (تور) د اروپا د شمال له ډېرو مهمو خدایانو څخه گڼل کېده.
اسطوره یې داستانونه د فلسفي تر نیوکې او تردید وړاندې، په ټوله نړۍ کې موجود وو، ان په یونان کې مخکې تر دې چې لومړني فلسفیان راوټوکېږي، د نړۍ د شتوالي یو اسطوره یې انځور موجود و. د پېړیو په بهیر کې د خدایانو داستان له یوه پښت څخه بل ته انتقال شو. دا خدایان په یونان کې د (زیوس، اپولون، هرا، آتنه، دیدنوسوس، اسکلپیوس، هرکول او هفیستوس) په نومونو یادېدل.
تر میلاد شاوخوا (۷۰۰) کاله وړاندې (هومر) او (هسیود) د یونان د اساطیري خزانو یوه غټه برخه نقل کړه. دې کار یو نوی موقعیت رامنځته کړ. د اسطوره یې داستانونو ثبت ددې سبب شو چې د هغو په باب بحث پیل شي. د یونان لومړنیو فلسفیانو پر هغو خدایانو چې (هومر) معرفي کړي وو، نیوکه وکړه. ځکه چې دا خدایان تر حده زیات انسانانو ته ورته وو، رښتیا هم هغه خدایان زموږ په شان ځانغوښتونکي وو او د باور وړ نه وو. د لومړي ځل لپاره د بشر په تاریخ کې وویل شول چې شاید دا اسطورې د انسانانو له تصوراتو پرته بل څه نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساطيرو پر ورانديې د دې ډول نيوکو بېلګې کېدی شي د (کسنوفانس) په اثارو کې وويېنو. هغه چې تر ميلاد (۵۷۰) کاله وړاندې ژبړېدلی و، په دې نظر و چې انسان خپل خدايان د خپل ځان د بېلګې يا پيغام له مخې ټوکولي او پنځولي دي.

((هغوی مړه کېږي، زېږي، کالي اغوندي، خوراک کوي او له انسانانو سره ورته خبرې لري. (حبشيانو) خپل خدايان تور پوستي او پلن پوزي تصورول. (تراکيانو) خپل خدايان اوبرنګسترګي او سور ويښتاني ګڼل. که چېرې غويو، اسپونو او زمريو لاسونه درلودلای، نقاشي يې کولای شوای او د انسانانو په شان يې کار کولای شوای، اسپونو به هم خپل خدايان د اسپونو او غويو به د غويانو په شان انځورول او د هغوی جسم به يې د خپل ځان په بڼه انځوراوه.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې مفهوم او تعریف

د (فلسفې) دقیق تعریف عملي بڼه نه لري او د دې کار لپاره هڅه لږ تر لږه په پیل کې له سره ي څخه لاره ورکوي. کېدی شي کوم څوک د پېغور له مخې هغه تعریف کړي چې هر څیز دی یا هم هېڅ څیز نه دی او موخه یې دا وي چې له ځانګړو علومو سره د فلسفې توپیر دا دی چې فلسفه هڅه کوي تر کومه حده چې کېدی شي ان له ټولو واقعیتونو څخه د انسانانو د تفکر ټولیز تصویر وړاندې کړي، خو په عملي ډول حقیقت دا دی هغه څه چې ځانګړي علوم یې موږ ته په واک کې راکوي، تر هغه زیات څه نه وړاندې کوي. ان تر دې ځایه چې د ځینو په نظر، فلسفې ته بالا تر دې زیات نور څه نه پاتې کېږي.
د مسلې دا ډول ارزونه او انځورنه له سره ي څخه لاره ورکوي، خو په همدې حال کې دا خبره هم باید ومنو چې فلسفه تراوسه پورې په دې برخه کې خپلو لویو ادعاوو ته نه ده رسېدلې او یا هم د علومو او پوهې په پرتله یې د پېژندنې، منښت عام توافق ترلاسه کړی نه دی په دې برخه کې فلسفه بریالۍ نه ده. دا کار تر یوه حده، نه په ټوله کې، دې پورې اړه لري چې هر کله د یوې مسلې په باب د یو چا نظر قبول شوی، هغې مسلې په علمي حوزې پورې اړه لرلې ده، نه په فلسفې پورې.
د (فیلسوف) کلمه هم له لغوي پلوه د (پوهې) یا (حکمت) خوښوونکي په مانا ده او د هغې اصل هم د (فیثاغورث) له هغه نامتو ځواب سره اړه لري چې هغه، هغه چاته ورکړی و چې ده ته یې (حکیم) ویلی و. فیثاغورث د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه شخص په خوب کې ويلي وو چې دده (حکيمېدل) يا پوهېدل يوازې په دې کې دي، پوهېږي چې پر څه نه پوهېږي. ځکه نو بايد ده ته (حکيم) نه، بلکې د پوهې (حکمت) خوښوونکی وويل شي.

د (حکمت) کلمه دلته د تفکر په کوم خاص ډول پورې محدوده او منحصره نه ده او فلسفه هم هغه څه چې موږ يې نن د ((علومو)) په نامه يادوو، په هغو کې شاملېږي. د فلسفې د کلمې د کارونې دا ډول اوس هم (د طبيعي فلسفې مقام) په شان عبارتونو کې پاتې ده.

هر کله چې ورو ورو په ځانګړو برخو کې د تخصصي پوهنو او خبرتياوو کچه زياتېدله، په هغه برخه کې څېړنه او مطالعه له فلسفې څخه جلا کېدله او د پوهنې ځانګړې څانګې يې جوړولې. ددې پوهنو وروستۍ څانګې اروا پوهنه او ټولنپوهنه وه. په دې ډول نو د نورو علومو په پرمختګ سره د فلسفې حدود رالنډ شول، نو ځکه موږ هغه مسايل چې کولای شو د تجربو له مخې هغو ته ځواب ووايو، فلسفي مسايل نه ګڼو. خو دا په دې مانا هم نه ده چې فلسفه نو ګرد سره له هېڅ سره برابره ده. د پوهنو بنسټونه، د انساني تجربې او د واقعيت ټوليز تصوير او تر هغه ځايه چې موږ کولای شو د موجهو عقايدو په واسطه هغو ته لاره پيدا کړو، دا ټول د فلسفې په حدودو کې پاتې کېږي. ځکه چې دا مسايل د ماهيت او طبيعت له مخې د ځانګړو علومو په هېڅ ډول طريقو سره د څېړنې او پلټنې وړ نه دي. که څه هم دا ټکی، چې فلسفيان د پورتنيو مسايلو په باب يو ټوليز توافق ته سره نه دي رسېدلي، تر يوه حده بدليد رامنځته کوي، خو نه شو کولای له دې څخه داسې نتيجه ترلاسه کړو چې هر څېړې کومه غوڅه او د عام منښت وړ نتيجه ترلاسه نه شي، په هغه برخه کې کوښښ او هڅه بې ګټې ده. کېدی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي دوه فلسفيان چې يو بل سره توافق نه لري، دواړه ارزښتمن اثار رامنځته کړي، په همدې حال کې کېدی شي خطا او تېروتنه هم وکړي، خو نظرونه به يې د يو بل بشپړوونکي وي. له دې واقعيت څخه چې د يو فلسفي شتوالی د نورو فلسفيانو د کار د بشپړاوي لپاره ضروري دی، دا نتيجه اخيستل کېږي چې فلسفه پالنه يوازې يو فردي او شخصي کار نه دی، بلکې يو ډله ييز خوځښت دی. يوه برخه هم د کارګټور ويش او هغه ټينګار دی چې مختلف اشخاص يې له مختلفو ليدلورو څخه د يوې واحدې مسلې په باب لري. د فلسفي مسايلو ډېری برخه د شيانو او چارو په باب زموږ د علم د چلند په اړه ده، نه په خپله د شيانو او چارو په اړه.

دا هم په دې اړه يو بل دليل دی چې فکر کېږي فلسفه محتوا نه لري. خو د (حقيقت) د وروستيو معيارونو په شان بحثونه کېدی شي د کارونې پر مهال، د هغو پېښو په ټاکنه کې چې په عمل کې يې رښتينې ګڼو، پر موږ اغېز وکړي. د (پېژندنې) د نظريې په باب فلسفي بحثونو پر علومو باندې په نامستقيم ډول ډېر اغېز کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې د مطالعې ګټې

اکثره خلک چې له (فلسفې) سره د چلند په برخه کې کومه پوښتنه مطرحه کوي، داده چې د (فلسفې) ګټه څه ده؟ ددې هیله نه شي کېدی چې فلسفه دې د مادي ګټې له ترلاسه کولو سره مرسته وکړي، خو که چېرې موږ داسې ونه ګڼو چې مادي پانګه یا ثروت یوازې یو ارزښتمن څیز دی، د پانګې یا ثروت په مستقیم تولید کې د فلسفې کمزوري ددې مانا نه ورکوي چې هغه هېڅ علمي ارزښت نه لري.
مادي ثروت په خپل ذات کې کوم ارزښت نه لري. د ساري په توګه د کاغذ یوه ګېډۍ که په هر نوم یاده کړو، په خپل ذات کې کوم ښه او یا خراب شی نه دی، خو که دا کاغذ زموږ د خوشالۍ سبب شي، نو بیا ښه ورته وایو. په دې کې شک نه شته د هغو کسانو لپاره چې غواړي له خوښۍ او سوکالۍ څخه برخمن شي، یوه مهمه سرچینه، د حقیقت او تفکر پلټنه او د واقعیت په باب خبرنه ده، دا هماغه موخه ده چې یو فیلسوف یې غواړي. سربېره پر هغو کسانو چې له یوې نظریې سره د لېوالتیا په خاطر ټول خوندونه یو ډول ارزوي او هغه کسان چې دا ډول خوندونه یې په اصولو کې تجربه کړي، دا تر ټولو خوندونو لوړ او خوندور خوند ګڼي. تر کومه ځایه چې ټول صنعتي محصولات، له هغو پرته چې د اړتیاوو د خړوب لپاره ضروري دي، نور یوازې د راحت او لذت د پیدا کولو سرچینې ګڼل کېږي. فلسفه د خپلې ګټورتیا له مخې کولای شي له ډېرو صنایعو سره سیالي وکړي. په تېره بیا کله چې ګورو یو شمېر کسان خپل ټول وخت فلسفي څېړنو ته ځانګړی کوي. په کار ده چې یو شمېر استعدادونه د دې کار لپاره وګومارو. ان تر دې پورې چې هغه د خوند او لذت د پیدا کولو لپاره یوازې یوه داسې ځانګړې سرچینه وګڼو چې خپل ذاتي ارزښت ولري (نه په خپله د فلسفیانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره، بلکې د هغو کسانو لپاره چې له دې څخه زده کړه کوي او یا ترې اغېزمن کېږي.)
خو دا ټول هغه څه نه دي چې موږ يې د فلسفې د ملاتړ لپاره ویلای شو. ځکه له هر هغه ارزښت پرته چې له فلسفې څخه په خپل ذاتي ډول پیدا کېږي او موږ اوس له هغه څخه تېرېږو، فلسفې تل د هغو کسانو پر ژوندانه ډېر مهم نامستقیم اغېز لرلی چې ان د فلسفې په باب پر هېڅ څه نه پوهېدل او د ویناوو، ادبیاتو، ورځپاڼو او ګڼنیو دودونو له لارې يې د ټولنې د فکر له ودې سره مرسته کړې او د افرادو د نړۍ لید پر څرنګوالي يې اغېز کړی دی. هغه څه چې اوس د مسیحیت دین په نامه یادېږي، تر ډېره حده د فلسفې تر اغېز لاندې او ډل شوی دی.
موږ باید د افکارو او عقایدو په باب چې د عمومي تفکر په برخه کې يې اغېزمن رول لوبولی او د یوې علمي پاپلې یا فرضیې په توګه يې په خپله ځانګړې ساحه کې باور ترلاسه کړی، ټول له کوم قید او شرط پرته فلسفي حقیقت ونه ګڼو. د ساري په توګه نه شو کولای ووایو چې فزیکي زمان له مکان څخه د انفکاک یا توپیر وړ نه دی، لکه څنګه چې يې نن د فزیک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم يو فلسفي اصل دی. ځکه خو کېدی شي دا خبره د فزیکي زمان په باب رښتیا وي، هغه په دې دلیل چې د فزیکي زمان کچه په مکان کې معلومېږي. موږ باید په ډېرو برخو کې د فلسفیانو منندوی اوسو، د بېلګې په توګه دا سې نظریات چې له انسانانو سره باید د وسایلو په توګه چلند ونه شي او یا هم دا چې حکومت باید د هغو خلکو په خوښه وي چې حکومت پرې کېږي.
دا اغېزې په تېره بیا په سیاسي ډګر کې مهمې دي، د ساري په توګه د امریکا اساسي قانون تر ډېره بریده د یوه فیلسوف (جان لاک) د نظریاتو د عملي کولو بېلګه ده. یوازې په دې توپیر چې په هغه کې ولسمشر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موروثي پاچا ځای نیولی دی. لکه څنګه چې د فرانسې د (۱۷۸۹م) کال په انقلاب کې د (روسو) د افکارو پر وړاندې توافق موجود دی.

دې کې هم شک نه شته چې فلسفه کله کله پر سیاست ناوړه اغېزه کوي. په المان کې د نولسمې پېړۍ فلسفیان په دې هېواد کې د افراطي ملتپالنې د ګناه مسولیت پر غاړه لري. که څه هم د دې برخې په غندنه کې زیاتره اغراق شوی، ځکه چې د مسلې د پېچلتیا له امله د هغې د برید او پولې ټاکل ستونزمن کار دی. خو که بدې فلسفې پر سیاست ناوړه اغېز درلودلی، خو په مقابل کې یې ښې فلسفې بیا پر سیاست ښه اغېز کړی دی. موږ په هېڅ ډول نه شو کولای پر سیاست د فلسفې له اغېز څخه منکر شو، خو باید په بشپړ ډول دې خبرې ته پاملرنه وکړو چې کوم فلسفي مفاهیم کولای شي پر سیاست مثبت اغېز وکړي، نه منفي، نړۍ به څومره له کم زحمت سره مخامخېدله، که المانیان د نازیزم (نژادپالنې) پر ځای د بلې فلسفې تر اغېز لاندې راغلي وای؟

کوم څه چې مخکې تېر شوي هغو ته په کتو سره اوس نو باید دا باور، چې فلسفه د مادي پانګې په کچه ارزښت نه لري، یوې خواته کړو. د یوې بدې فلسفې پرځای یوه ښه فلسفه پر سیاست باندې د تاثیر له مخې کولای شي ان موږ سره په دې برخه کې، چې څنګه کولای شو پانګوال شو، هم مرسته وکړي. سربېره پر دې، د پوهې مخ پر زیاتېدونکې وده او د هغې عملي ګټه د هغې په فلسفي چاپېریال پوره اړه لري.

ان دا مطلب چې (له شک پرته مبالغه هم په کې شته) ویل شوي د تمدن ټول پرمختګ د هغه بدلون زېږنده دی چې د علیت له مفهوم څخه راټوکېدلي، یانې بدلون د هغه له جادویي او خرافاتي مفهوم څخه علمي مفهوم ته، علت ګڼل کېږي او له شک پرته د علیت مفهوم یوه فلسفي مسله ده. په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي نړۍ لید هم یوه فلسفه ده او فلسفیانو تر ډېره بریده د هغه په اوډنه کې لاس لرلی دی.
خو که چېرې فلسفه موږ په غټه کچه داسې وسیله وګڼو چې په نامستقیم ډول د مادي د پیداکولو لپاره کاربړي، نو د فلسفې لپاره به مو ښه لیدلوری نه وي غوره کړی. د فلسفې اساسي نقش د یوه تمدن د بهرنیو او محسوسو مظاهرو لپاره د فکري او عقلي زمینو د رامنځته کولو او د هغه باب له ځانګړو نظرونو څخه عبارت دی.
کله کله د فلسفې د نقش په باب غټې ادعاوې هم شوي دي. (وایتهډ) په اوسني وخت کې هغه لوی متفکر دی چې فلسفه په افراطي بڼه ستایي. دی د ژوند د ارزښتونو په باب د بصیرت پنځونه، لرلید او ادراک د فلسفې بریاوې ګڼي او لنډه دا چې د بشر ټولې هغه هڅې چې د یوه تمدن په جوړونه کې راټولې شوي او هغه ته ژوند ښښي، فلسفه ګڼي. دی زیاتوي کله چې یو تمدن د خپل ژوند وروستي پړاو ته رسېږي، که چېرې واحد ، انډولیز او د ټولنې پر ټولو برخو خور نه وي، په خپله فساد ، تباهۍ او د ټولو هڅو او کوښښونو زوال ته لاره اواروي. هغه ته فلسفه له دې پلوه اهمیت لري چې د مسایلو په اړه د یوه فرد د شخصیت بنسټیز لوری ټاکي، د هغه باورونه څرګندوي او د شخصیت هسته ټاکي.
په هر ډول دا ټکی څرګند دی چې د یوه تمدن اساسي ځانګړنه تر ډېره حده د ژوند او واقعیت په اړه د هغه له ټولیز لید سره تړاو لري. دا خبره تر دې وروستیو پورې خلکو ته د دیني زده کړو له لارې په ګوته کېدله، خو په خپله دیني لیدلوری هم تر ډېره بریده د فلسفي تفکر تر اغېز لاندې و. سربېره پر دې، تجربې په ډاګه کوي، هر وخت چې مذهبي عقاید د عقل په وسیله تر څېړنې او بیاکتنې لاندې ونه نیول شي، سر یې خرافاتو ته رسېږي. هغه کسان چې دا ډول مذهبي عقیده مردوده ګڼي، هغو ته هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار ده (که کولای شي) باید خپل نوی لیدلوری وړاندې کړي چې د مذهبي باور ځایناستی شي. پر دې کار لاس پورې کول په خپله یوه فلسفي چاره ګڼل کېږي.

علم نه شي کولای د فلسفې ځایناستی شي، خو کولای شي فلسفي مسایل مطرح کړي، ځکه چې علم ظاهراً نه شي کولای موږ ته ووایي، له هغو پېښو سره چې ورسره سروکار لري، د چارو او شیانو په ټولیزه طرحه کې څه موقعیت لري، ان تر دې چې د هغو خلکو له ذهن سره، چې دا څیزونه ګوري څه ډول اړیکي ټینګوي. علم نه شي کولای ان د مادي نړۍ شتوالی ثابت کړي (که څه هم د هغې په باب فرضیې وضع کوي) او یا د هغو وړاندوینو په باب چې په راتلونکي کې به پېښې شي، د استقرایي اصولو د کارونې سموالی او یا په هر حال کې چې څه کتل کېږي، تر هغو اخوا څه ثابت کړي.

هېڅ علمي ازمېښتځای نه شي کولای ووایي چې انسان د کومې مانا له مخې روح لري؟ ایا نړۍ هدفمنده ده که نه؟ ایا انسان خپلواک دی که نه؟ او که چېرې دی په کومه مانا؟ او دا ډول نور مثالونه. زه نه وایم چې فلسفه کولای شي دا مسایل حل کړي، خو که چېرې فلسفه نه شي کولای دا مسایل حل کړي، هېڅ بل شی نه شي کولای دا ډول کارونه ترسره کړي. خو د فلسفې ارزښت په دې کې دی چې د دې ډول مسایلو د حلولو یا نه حلولو د وړتیا په باب څېړنې کوي. علم لکه څنګه چې یې ګورو، مفاهیم تل د یوې فرضیې په توګه ګڼي، چې دا مفاهیم په خپله د فلسفې په حوزې پورې اړه لري. موږ لکه څنګه چې نه شو کولای د ځینو فلسفي مسایلو لپاره هېڅ علمي څېړنه، له څنګزنو ځوابونو پرته پیل کړو، په ډاډ سره ویلای شو چې د خپلې فکري ودې لپاره له هغه علم څخه مناسبه ذهني ګټه نه شو پورته کولای. پرته له دې چې لږ تر لږه یو منسجم نړۍ لید ولرو. که چېرې د نویو علومو پوهانو له لویو فلسفیانو څخه ځانګړې فرضیې نه وای ترلاسه کړې، هغه فرضیې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی پرې خپل ټول کار دود ودرولی، د نویو علومو پرمختګونه نه شول ترلاسه کولای. د نړۍ په باب مکاني انګېرنه چې د نوي علم د یوې ځانګړنې په توګه په تېرو دربو پېړیو کې پیدا شوې، تر زیاتې کچې د (دکارت) په نوم د یوه فلسفي د تعلیماتو زېږنده ده. دا مکاني لیدلوري چې حیرانوونکې پایلې یې رامنځته کړې، باید تر یوه بریده واقعیتونو ته نږدې وي، خو د هغو ځینې برخې هم د باور وړ نه دي، نو احتمالاً پوهان باید د یو بل فیلسوف مرستې ته سترګې په لاره وي چې د پخوانیو لیدلورو پرځای یو نوی لیدلوری رامنځته کړي.

(زموږ په زمانه په تېره بیا د کره کتنیزې فلسفې په زمانه کې) د فلسفې بل ارزښتمن خدمت د همسویه او ناپېیلي قضاوت په باب د هغو لپاره د ملکې راټولول دي او بل په دې باب چې په هره مسله کې، دلیل او برهان کوم یو دی او څه ډول دلیل باید تر څېړنې او پلټنې لاندې ونیول شي، دا خدمت د بېړنیو پرېکړو او احساساتي پلویتوب د مخنیوي لپاره اهمیت لري، په تېره بیا د هغو سیاسي مجادلو په برخه کې چې ناپېیلتوب په کې نه مراعتېږي، اړتیا ورته لیدل کېږي. په سیاسي مسایلو کې که د قضیې دواړه غاړې د فلسفي روح له مخې خبرې وکړي، پر قوي اټکل سره به د دواړو غاړو د لیدلورو ترمنځ جګړه او خصومت رامنځته نه شي. د ولسواکۍ ځواک تر ډېره حده په دې پورې تړلی، چې د یوې ټولنې غړي له ناسمو دلایلو څخه د سمو استدلالونو په باب بیا کتنه وکړي او په التباسونو او ابهامونو کې خپله لاره ورکه نه کړي.

انتقادي فلسفه د ښه تفکر بېلګه رامنځته کوي او له فرد سره مرسته کوي، چې ابهامات او پرېشاني له منځه یوسي. شاید همدا دلیل دی چې (وایتهډ) لکه څنګه چې مو دمخه په تېرو مخونو کې یادونه وکړه، وایي: ((فلسفه یوازې یوه طریقه نه لري، بلکې د بېلابېلو موضوعاتو په تناسب، بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

طريقي او لاري لري)) او ددې لارو چارو تعريف هم تر هغه وخته پورې چې په کوم ځای کې کارېږي او پر څه شي اطلاقېږي، سم کار نه دی، ان تر دې چې دا کار ډېر خطرناک هم دی. په پخوانيو وختونو کې هم تر ډېره حده هر هغه څه چې د ځانګړې طريقې له لارې د څېړنې وړ وو، له فلسفې څخه يې جلا کول او همدې کار په نا سمه توګه د فلسفې لمن را تنګوله.

فلسفه په خپله لمن کې بېلا بېلو طريقو ته اړتيا لري، ځکه ټولې انساني تجربې بايد شرح او تفسير کړي. په همدې حال کې د فلسفې طريقه ابداً تشې تجربې نه دي، ځکه د فلسفې دنده داده، تر کومه حده چې شونې وي سربېره پر تجربه يې واقعيت، واقعيتونه را وسپړي او د انساني تجربو همغاړې تصوير وکاږي.

يوه برياليۍ ټولنه هغه وخت رامنځته کېدی شي چې ښوونه او روزنه په کې داسې عامه شي چې فرد ته فلسفي ليدلوری ورکړي. په داسې حال کې چې دا فرضيه بايد شاته پرېږدو چې خلک په هغه فلسفه کې ژوند کوي چې موافق نظر ورسره لري. په داسې حال کې چې د خلکو يو زيات شمېر مخالف کارونه بايد داسې ونه انګېرل شي چې د هغوی له ناپوهۍ او اشتباه څخه سرچينه اخلي، بلکې داسې بايد وګڼل شي چې هغوی نه غواړي په ايډيالي او ارماني ډول ژوند وکړي. دا ټکی هم نه شو کولای رد کړو چې د ارزښتونو د نړۍ او طبيعت په باب ټولنيز عقايد د انسان په پرمختګ او انحطاط کې خورا مهم اغېز لري. په ډاډ سره ويلای شو چې د فلسفې ځينې برخې زيات عملي اغېز لري، خو داسې تصور هم بايد ونه کړو چې ځينې څېړنې او مطالعې څرګندې عملي نښې نښانې نه لري، نو ځکه خو هېڅ بل عملي ارزښت هم ترې نه شي را وتلای. د تاريخ د راپورونو پر بنسټ هغه عالم چې عملي ليدلورو ته د سپکاوي له امله پر خپل ځان وياړي، د نظري څېړنو په باب داسې وايي: ((ددې څېړنو تر ټولو غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز دادی چې د هېڅا لپاره د کارونې هېڅ عملي بنه نه لري، خو دې سره سره دا څېړنې د (الکترسیته) د کشف سبب شوې.)) د فلسفي مطالعاتو هغه برخه چې ظاهراً د کارېدنې عملي بڼه نه لري او بشپړ پوهنتوني بحثونه دي، کېدی شي زموږ پر نړۍ لید باندې هر ډول اغېز وښندي او په پای کې پر اخلاقو او مذهب ډېر اغېز وکړي.
څرنګه چې د فلسفې بېلابېلې برخې او زموږ د نړۍ لید بېلابېل اړخونه یو بل سره تړلي دي. دا کار لږ تر لږه په یوه بڼه فلسفه کې یوه موخه ګڼل کېږي، که څه هم دا داسې یو هدف دی چې تل نه ترلاسه کېږي. په دې ډول نو هغه مفاهیم چې ظاهراً له عملي ګټو او لېوالتیاوو سره زیات واټن لري، کېدی شي د اړتیا پر وخت پر هغو اړتیاوو او لېوالتیاوو چې له ورځني ژوند سره ډېر اړخ لګوي، اغېز وکړي. ځکه نو فلسفه له دې خبرې څخه چې د هغې عملي ګټه څه ده کومه وېره نه لري. دې خبرې ته په پام سره زه هېڅکله هم د فلسفې په باب په یو اړخیز ډول (براګماتیستي) لیدلوری نه منم. د فلسفې ارزښت یوازې د هغې د نامستقیم عملي اغېز لپاره نه دی، بلکې د فلسفې ارزښت په خپله په هغې پورې تړلی دی. د همدې عملي اغېز د تضمین لپاره تر ټولو ښه لاره همدا ده چې په خپله د فلسفې لپاره د فلسفې په لټه کې شو.
د حقیقت د پلټنې لپاره باید په ناپېیلي ډول هغه وپلټو. که څه هم کېدی شي تر هغه وروسته چې حقیقت مو ترلاسه کړ، د هغه له ګټور عملي اغېز څخه هم برخمن شو، خو که د دې عملي اغېزو لپاره بیړه وکړو، کېدی شي هغه څه چې رښتیا هم رښتیني وي، هغه ته ونه رسو. په ډاډ سره ویلای شو چې نه شو کولای د فلسفې عملي اغېزې د هغې د حقیقت معیار وګڼو، عقاید له دې پلوه چې حقیقت لري، ګټور دي، نه دا چې ګټور دي حقیقت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې اصلي وېش

فلسفه معمولاً پر لاندې فرعي موضوعاتو وېشل کېږي:
۱- مابعد الطبيعي فلسفه: ددې بحث هدف دا دی چې تر کومه حده انسان وس لري په ټولو وجوهاتو او تصوراتو کې واقعيت وڅېړي او مطالعه يې کړي. د هغې له ځينو مسايلو څخه يو په دې ډول دی: ((ماده (وجود) او ذهن يو بل سره څه اړيکي لري؟ کوم يو، يو تر بله وړاندې وروسته دي، ايا انسان خپلواک دی؟ ايا نفس جوهر دی که يوازې د تجربو يوه ټولګه ده؟ ايا نړۍ متناهي يا ناپايه ده؟ ايا خدای شته؟ وحدت او کثرت له نړۍ سره څه اړيکي لري؟ نړۍ تر کومه ځايه وحدت او همغږي لري او ترکومه ځايه اختلاف او ناهمغږي؟ د نړۍ نظام تر کومه حده پر عقل او پوهې ولاړ دی؟))
۲- کره کتنيزه فلسفه: د مابعد الطبيعي (يا نظري فلسفې لکه څنګه چې کله کله ويل کېږي) فلسفې پر وړاندې غالباً (کره کتنيزه) فلسفه ولاړه ده. په دې فلسفه کې د متعارف عقل او علومو د مفاهيمو شننه او کره کتنه شامله ده.
علوم، ځانګړي مفاهيم د فرضيې په توګه غوره کوي، چې دا مفاهيم بيا په خپله په دې علومو کې نه شي کولای وڅېړي او وارزوي، ځکه نو ياد شوي مفاهيم د فلسفې حوزې ته داخلېږي.
له رياضياتو پرته نور ټول علوم په يو نه يو ډول د طبيعي قانون مفهوم د يوې فرضيې په توګه ټاکي او ددې ډول قانون په باب څېړنه د فلسفې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نه د کوم بل هېڅ ځانګړي علم. په عادي ورځنیو خبرو اترو او نافلسفي مجادلاتو کې هم مو ړ په یو نه یو ډول داسې مفاهیم کاروو چې له فلسفي مسایلو سره اړه لري. د ساري په توګه: ماده، ذهن، علت، جوهر، عدد او نور مفاهیم.

ددې ډول مفاهیمو شننه او د هغو د دقیقې مانا ټاکنه او دا چې دا ډول مفاهیم په متعارف عقل کې تر کومه بریده کولای شو په موجه او معقول ډول اطلاق او استعمال کړو، د فلسفې لپاره یوه مهمه دنده ګڼل کېږي. د انتقادي فلسفې هغه برخه چې د حقیقت، د هغه د معیار او د هغه په اړه زموږ د علم د څرنګوالي په باب بحثونه لري، معرفت پېژندنه (د پېژندګلوۍ نظریه) نومېږي. دا برخه دې مسایلو سره سروکار لري: د حقیقت تعریف (رښتیا) څه شی دی؟ علم او عقیده څه توپیر لري؟ ایا یقیني علم ممکن دی؟ د تعلق نسبي کړنې، حسي تجربه یې شواهد څه دي؟ ستاسو په لاس کې همدا کتاب همدغه دوه برخې چې د فلسفې مسایلو تر ټولو بنسټیزې او ټاکونکې برخې دي، څېړي. لاندې مسایل که څه هم له فلسفې سره توپیر لري او په خپله مستقل دي، خو د فلسفې د ځانګو په توګه په دې کتاب کې ورته پام شوی او تر څېړنې لاندې نیول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي مسایلو بحثونه

۱- که څه هم منطق د معرفت پېژندنې له بحثونو څخه جلا نه دی، خو معمولاً د یوې خپلواکې څانګې په توګه په پام کې نیول کېږي. منطق هغه علم دی چې د بېلابېلو قضیو په څېړنې پورې اړه لري او د هغوی ترمنځ هغه اړیکې څېړي چې نتیجه ترې راوځي. ددغه علم ځینې برخې له ریاضیاتو سره د پاملرنې وړ نږدېوالی لري او بله برخه یې کولای شو د معرفت پېژندنې یوه برخه وګڼو.

۲- عملي حکمت یا د اخلاقو فلسفه په لازمي ارزښتونو او مفهوم پورې اړوندو بحثونو سره سروکار لري او دا ډول مسایل څېړي: ((لوړ خیر څه دی؟ د خیر تعریف څه دی؟ ایا د یوه کار ښه والی د هغه په نتیجو پورې تړلی دی؟ ایا زموږ قضاوت د هغه څه په باب چې باید ترسره یې کړو، عیني دی که ذهني: (زموږ د قضاوت معیار عیني یا بهرنی دی که شخصي یا ذهني؟) مجازات څه ډول عمل دی؟ ایا مجازات د غچ اخیستلو لپاره دی او یا هم د بالقوې مجرمینو د مخنیوي لپاره؟ ایا موږ د مجازاتو له لارې مجرم او خطاکار سره عادلانه چلند کوو: هر څوک چې یو بد کار ترسره کړي باید د هغه سزا ووینې؟ د دروغو د غندلو اصلي او وروستی دلیل څه دی؟))

۳- د فلسفې کارونې سیاسي فلسفه (په تېره بیا د عملي حکمت برخه) د هغو مسایلو په اړه ده چې په یوه هېواد کې د یوه فرد له غړیتوب سره اړه پیدا کوي.

سیاسي فلسفه له دې ډول مسایلو سره سروکار لري: ایا یو فرد د دولت پر وړاندې څه حقوق لري؟ ایا ټولنه له هغو افرادو څخه چې دا ورڅخه جوړه شوې، له هغو پرته تر هغو پورته بل څه ده؟ ایا ولسواکي د حکومت کوم ښه ډول دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- ښکلا پوهنه: د هنر او ښکلا په باب د فلسفې کارونه ده او له دې ډول مسايلو سره سروکار لري: ايا ښکلا يو عيني شيز دی که ذهني؟ هنر څه ډول عمل دی؟ د ښکلا بېلابېل ډولونه د انساني طبيعت له کومو اړخونو سره اړه لري؟

۵- کله کله په عام ډول د ارزښتونو د مطالعې لپاره (د ارزښتونو نظريه) اصطلاح په عامه توګه کارېږي. که څه هم کولای شو چې دې بحث ته په لاندې ډول د عملي حکمت يا د اخلاقو د فلسفې په بحثونو کې ځای ورکړو، خو کولای شو ارزښت د هغه د عام مفهوم له مخې د (۲)، (۳) او (۴) مو بحثونو ځانګړې بېلګې او سمون وګڼو.

له فلسفې څخه د مابعد الطبيعه د جلا کولو لپاره هڅه له دې امله د ردولو وړ ده چې ان انتقادي فلسفه هم له مابعد الطبيعه پرته ممکنه نه ده.

زياتې هڅې (چې ځينې به يې يادې شي) ترسره شوي چې مابعد الطبيعه په دې دليل چې له يوې مخې بې مانا، د پوهېدو وړ نه ده، د فلسفې له لمن څخه جلا کړي او فلسفه پر همغو پنځو ځانګو چې مخکې يې يادونه وشوه، محدوده کړي، البته ترکومه ځايه چې وس وي هغه بايد د علمي بنسټونو او عملي ژوند د فلسفي فرضيو د يوې کره کتنيزې څېړنې په توګه وانګېرل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او ځانګړي علوم

فلسفه له نورو ځانګړو علومو سره لاندې توپیرونه لري:
۱- د هغې زیات ټولیزوالی.
۲- د هغې د طریقې له پلوه. فلسفه هغه مفاهیم څېړي چې د ټولو علومو د بنسټونو یوه برخه ده، یوازې د هغو ځانګړو مسایلو په باب له څېړنې پرته چې ټول د علومو له حوزې څخه بهر دي. علوم او متعارف عقل هغه مفاهیم دي چې دې ډول فلسفي څېړنې ته اړتیا لري، له هغو څخه ګټه پورته کوي، خو ځینې ځانګړي مسایل هم شته چې د علمي پلټنو په پایله کې رامنځته شوي یا یې موضوعي بحث پیدا کړی، خو څرنګه چې علوم د هغو د څېړنې لپاره بشپړه او تامه ورتیا نه لري، فلسفه باید هغو ته ورودانګي او د هغو په باب څېړنه وکړي. له دې جملې څخه کولای شو د (بنسټ) د مفهوم یادونه وکړو. ځینې مفکرین لکه (هربرت سپنسر) فلسفه د علومو د نتیجو یو ترکیب ګڼي، خو د فلسفي متني لارویان دا خبره نه مني. دې کې شک نه شته چې که چېرې وشي فلسفي نتیجې د علمي پلټنو د ترکیب او تصمیم له لارې ترلاسه شي. دا هغه خبره ده چې په عمل کې سپینېږي. په داسې حال کې چې فلسفې له دې لارې کوم ځانګړی پرمختګ نه دی کړی.
د تېرو لویو فلسفو یوه برخه د تفکر په بنسټیزو څېړنو پورې اړه لري او بله برخه یې هم هغه هڅې دي چې په علومو کې تر بحث لاندې واقعیتونو سره د بېلابېلو حقیقتونو د طرح کولو په اړه ترسره کېږي او یا هم د هغو له میتودونو څخه له بېلابېلو لارو ګټه پورته کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا فلسفي لکه چې ظاهراً معلومېږي، تر هغه زياتې د خپلې زمانې د علومو تر اغېز لاندې دي، خو نه شو کولای د هغې يوه هم د علومو د نتيجو ترکيب وګڼو، ان د (هيوم) په شان د مابعدالطبيعه مخالف فلسفيان هم مخکې تر دې چې د علومو نتيجو ته کوم اهميت ورکړي، د هغو د بنسټونو د څېړنې په لټه کې شول. ان تر دې چې په خپلې ځانګړې حوزه کې يوه علمي نتيجه يا فرضيه د پام وړ وګرځي، مو.ږ بايد له کوم قيد او شرط پرته دا يو فلسفي حقيقت ونه ګڼو.

د ساري په توګه په هېڅ ډول نه شو کولای وو ايو څرنګه چې فزيکي زمان له مکان څخه د توپير وړ نه دی، لکه څنګه چې يې نن د فزيک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم يا وړاندېوالی يو فلسفي اصل دی، ځکه چې کېدی شي د فزيکي زمان په انډول دا خبره رښتيا وي، هغه هم له دې کبله چې فزيکي زمان په مکان کې اندازه کېږي. خو دا خبره د هغه زمان په اړه چې مو.ږ يې تجربه کوو (چې فزيکي زمان له هغه څخه منتزع او يا د هغه برخه ده) سر نه خوري. علوم کېدی شي له ګومانونو او وهميانو څخه ګټه پورته کړي، د پېژندنې دا سې لارې چارې يا اصطلاحات وکاروي چې مانا يې په معمول ډول دود نه وي او له دې لارې پر مختګ وکړي، خو فلسفه بايد په هر ډول چې وي په هغو کې سمون راولي. د فلسفې د علم اصطلاح معمولاً د منطق هغې څانګې ته ويل کېږي چې د يوې ځانګړې طريقې په واسطه د علومو بېلابېل ميتودونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او علمي میتودونه

د فلسفې میتودونه د ځانګړو علومو له میتودونو سره له بنسټه توپیر لري. له ریاضیاتو پرته علوم د تجربه يي تعمیم له میتود څخه ګټه پورته کوي او دا هغه میتود دی چې په فلسفه کې ډېر لږ کارول کېږي. له بلې خوا ټولې هغه هڅې چې په ریاضیاتو کې د فلسفې د ګډو ولو لپاره کارېدلي، هم بریالۍ نه وې. (یوازې د منطق په ځینو ځانګړو برخو کې چې هغه هم ریاضیاتو سره نږدې دي نه فلسفې سره) دا سې ښکاري چې د انسان په توګه موږ هغه غوښ او مسلم حالت ته چې په ریاضیاتو کې رسېږو ، په فلسفه کې نه شو رسېدلای. د څېړنو او پلټنو له مخې دغو دوو څانګو ترمنځ توپیرونه کولای شو د بېلابېلو لاملونو زېږنده وګڼو. لومړی دا چې څرګنده نه ده د هغو اصطلاحاتو مانا چې په فلسفه کې کارېږي، په ریاضیاتو کې هم د همغو مفاهیمو وضاحت په همغه ډول مشخص کړو ، لکه څنګه چې د یو استدلال له مخې دا اصطلاحات نامحسوس او نازک بدلونونه مني او سربېره پر دې ددې خبرې منل هم اسانه او ډاډمن نه دي، هغه فلسفیان چې مختلف نظرونه او فکرونه لري، یوه واحده کلمه په واحده مانا وکاروي. دویم یوازې د ریاضیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوزه ده چې د یو لړ پیچلو خو دقیقو بنسټونو له مخې په کې له ساده مفاهیمو څخه یوه نتیجه ترلاسه کېږي.

درییم د ریاضیاتو قضیې له یوې مخې شرطي قضیې دي، په دې مانا چې نه شي کولای موږ ته ووایي، په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا په څه ډول ده؟ د ساري په توګه نه شي کولای ووایي په یوه مشخص ځای کې څومره ځانګړي شیان موجود دي، بلکې کولای شي ووایي، که چېرې دا ډول او یا هغه ډول وي، څه به وشي. لکه دا چې کولای شي ووایي په یوه خونه کې (۷+۵) بړستنې دي، په هغه بله خونه کې (۱۲) بړستنې دي. خو د فلسفې موخه داده چې د پېښو په باب په مستقیم ډول خبرې وکړي، یانې دا چې ووایي په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا هم په څه ډول ده. له همدې کبله نو هغه ډول قیاسونه چې د وضع شویو اصولو له مخې وي او یا تعریف شوي وي، له فلسفې سره اړخ نه لګوي، په داسې حال کې چې په ریاضیاتو کې تر ډېره بریده خبره په همدې ډول ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او اروا پوهنه

اروا پوهنه له فلسفې سره ځانګړې اړیکې لري. د اروا پوهنې ځانګړې نظریې د یوه تجربه يي علم تر ځانګړو نظریو ډېرې وړاندې دي، کېدی شي د خیر و شر په باب پر یو نظریاتي او فلسفي استدلال اغېز وکړي، د هغه معکوس حالت هم ممکن دی، یوازې له هغو ځایونو پرته چې په هغو کې اروا پوهنه له فیزیولوژۍ سره اړیکي لري.
اروا پوهنه د هغه زیان په انډول چې په طبیعي علومو کې د غړیتوب له کبله يې زغمي، د فلسفې له تېروتنو څخه زیاته زیانمنېږي. دا کار کېدی شي له دې امله وي چې نور طبیعي علوم له ډېرې پخوا زمانې له یوه تثبیت شوي انډولیز موقعیت څخه برخمن وو، ځکه خو يې د خپلو ځانګړو هدفونو په بنسټيزو مفاهیمو د څېړنې او څرګندونې لپاره بشپړ وخت درلود. خو اروا پوهنه په دې وروستیو کې د یوه خپلواک علم په توګه څرګنده شوه. یو پښت وړاندې يې اروا پوهنه معمولاً داسې یوه پوهنه ګڼله چې د یوه فیلسوف د کاري حوزې په داخلي برخې پورې يې اړه لرله او ډېره کمه يې هغه د طبیعي علومو یوه برخه انګېرله. له همدې کبله خو اروا پوهنې د فلسفې له نیوکو سره سره د خپلو بنسټيزو مفاهیمو د څېړنې د لوړو ژورو د بشپړاوي لپاره بشپړ مجال پیدا نه کړ، داسې مفاهیم چې په بشپړ ډول باید روښانه او څرګند وي او عملاً د کارونې وړ وي. د فزیک د علم فعلي وضعیت دا ټکی ثابتوي، هر کله چې یو علم د پخوا په انډول یو پرمختللي پړاو ته رسي، کېدی شي د فلسفي مسایلو له مخې له ستونزو سره مخ شي. په دې ډول چې هغه علم د خپلواکۍ پړاو کې وي، نه د هغه د ټوکېدو او نه د پرمختګ پړاو کې، بلکې د دغو دوو پړاوونو ترمنځ واقع وي. له شک پرته چې فلسفه کولای شي د فزیک علم د بیا رغونې په برخه کې اغېزمن ګام پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکاکیت

د فلسفې د دندو پاموور برخه یوازې د (شکاک) په نامه له یو عجیب مخلوق سره ترلې ده. که څه هم دا سې یو څوک چې په غوڅ ډول شکاک وي، نه شته او که چېرې وي هم د هغه د نظر رد ول یو محال کار دی. دا ډول شخص نه شي کولای خپل مخالف رد کړي او نه شي کولای کوم څیز ان خپل شکاکیت ثابت کړي، پرته له دې چې خپل ځان سره پر تناقض اخته شي، ځکه د دې خبرې ثبوت چې هېڅ ډول پېژند نه شته او هېڅ ډول اعتقاد حق نه دی، په خپله د یوه اعتقاد ثبوت دی. خو تاسې نه شئ کولای هغه ته ثابته کړئ چې خطا یې کړې ده. ځکه چې هر دلیل باید یو څیز حقیقت وګڼي، یا د یو بل شي او منطق د قواعدو سریزه. که چېرې په یوه مسله کې د تناقض د امتناع قانون سم نه وي، قانون هېڅکله نه شي کولای د یو چا خبره په دې دلیل چې د تناقض بڼه لري، رد کړي.
ځکه نو یو فلسفي نه شي کولای له هېڅ څخه یې پیل او هر څه ثابت کړي، لنډه دا چې یو شی باید د فرضیې په توګه غوره کړي. په مشخصه توګه باید د منطق د قواعدو سموالی د یوې فرضیې په توګه وټاکي که نه نو نه شي کولای هېڅ استدلال اقامه کړي ان دا چې مانیزې جملې بیان کړي. د دې قوانینو له جملې څخه دوه ډوله قوانین [تناقض او ثالث مطرود قانون] (د ایجاب او سلب ترمنځ د اړیکو نشتوالی) ډېر مهم دي. د قضیو پر وړاندې د لومړي ډول قانون کارونه داده چې د هغه له مخې یوه قضیه کېدی شي چې هم دې رښتیا وي او هم دې دروغ وي او د دویم قانون پر بنسټ یوه قضیه باید یا رښتیا وي یا دروغ. د شیانو او چارو په باب د لومړي قانون کارونه هم داده چې دا نه شي کېدی چې یو شی دې هم وي او هم دې نه وي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا دې هم کوم صفت ولري یا دې ونه لري. د دویم قانون پر بنسټ یو شی هم باید یا وي یا نه وي او یا دې یو صفت ولري او یا ونه لري.
دا دوه قوانین ډېر با اهمیته نه ښکاري، خو د بشر ټول تفکر پر همدغو دوو قوانینو ولاړ دی. که چېرې د یو شي ثبوت د هغو د نقض او نفې په مانا نه وي، هېڅ خبرې به مانا نه لرله او نه شو کولای د هېڅ خبره رد کړو، ځکه چې کېدی شي هم هغه خبره او د هغې رد دواړه سم وي.
البته دا خبره هم مهمه ده چې کله کله په ځینو برخو کې د یو څه اسنادو وړاندې کول او نه وړاندې کول ګټور وي او کله کله دواړه له سرې څخه لاره ورکوي. د بېلګې په توګه یو زیات شمېر اشخاص شته چې د هغو د (طاسي) صفت یا خاصو ځانګړنو په اړه د اسنادو وړاندې کول سم نه وي، خو دا کار د (طاسي) د کلمې په اړه د دقیق تعریف د نشتوالي له امله دی او دا هم په دې دلیل چې (طاس) او (ناطاس) خپلې خپلې درجې لري او د هغوی ترمنځ دوه داسې تو پیرونه دي موجود چې نه شو کولای د هغو له مخې ددې دوو اصطلاحاتو له جملې څخه یوه هم وکاروو. بلکې باید ووایو چې: ((تر یوه حده طاس)) یا ((لږ و ډېر طاس)).
په دې ډول هېڅوک نه شي کولای چې ددې صفت یوه ټاکلې درجه ولري او یا یې هم ونه لري. هر څوک باید د (طاس) یوه ټاکلې درجه ولري او یا یې ونه لري، خو هر کله چې د (طاس) او (ناطاس) کلمه کاروو په دقیق ډول نه ښکاري چې تر کومه بریده مو ددې صفت درجه په پام کې نیولې ده. زما په نظر کله کله چې د بېلابېلو نقض شویو قواعدو په باب اعتراضونه کېږي، د همدغه ناسم پوهاوي زېږنده ده، لکه څنګه چې د امتناع قاعده د هغو ناقضینو په باب، چې یو شخص له یوه اړخ ښه او بل له بل پلوه بد او یا هم کله ښه او کله بد ګڼي، بشپړ سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً د فلسفې له بنسټيزو موضوعګانو څخه يوه داده چې د فطري باورونو پر بنسټ داسې يو اوډلی نظام رامنځته کړي، چې له انسجام او منطقي نظم سره د يو بل د جوړونې لپاره دې باورونو کې ډېر کم سمون او بدلون راولي. لکه څنګه چې هره نظريه د يوې مسلې د پېژندنې لپاره يوازې د همغې برخې پر څېړنې ډډه لګوي چې په عملي ډول زموږ په پوهې پورې اړه لري او زموږ د پوهې لارې چارې پر همغې ولاړې دي، نو په دې ډول ويلای شو که چېرې د کومې ځانګړې فلسفې نظريه دې نتيجې ته ورسېږي، چې پوهه همغه ځانګړي او مشخص شيان چې موږ پرې پوهېږو چې شوني نه دي، همغه اعتقادات چې په غوڅ ډول سم دي، سم نه دي، دا نو په خپله همغې نظريې ته ستونزې دي چې دا مسايل وړاندې کوي، نه همغې پوهې او اعتقاد ته چې غواړي دا نظريه رد کړي. له بلې خوا د يوه متعارف عقل پر بنسټ لکه څنګه چې دي، د ټولو عقايدو سم ګڼل، يو ساده توب دی. کېدی شي د دې عقايدو سمون د فلسفې کارونو، نه دا چې همغه لرې وغورځوو او يا په کې داسې ادلون بدلون راولو چې د پوهېدو وړ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او عملي حکمت

فلسفه لکه څنګه چې له نظري حکمت سره تړلې ده، عملي حکمت سره هم تړاو لري او ((د چارو فلسفیانه انګېرنې)) عبارت، دې دواړو ماناوو ته نغوته کوي. د واقعیت له مخې په نظري فلسفه کې د بریا ترلاسه کول په پورته عبارت کې د یاد شوي مفهوم او د فلسفې عملي بریا نه تضمینوي. د (سقراط) ډېرې په زړه پورې تجربې دا وې چې که چېرې پوه شوم کوم کارونه ښه دي هغه به ترسره کړم، خو دا خبره هغه وخت سمه ده چې موږ په واقعیت کې په ډېر دقت سره څه شی چې موږ ته څرګند دي، د (پوهېدو) په کلمه کې ځای کړو. ددې خبرې اټکل هم په بشپړ ډول شته چې زه پوه شم یا باوري شم د یوه کار ترسره کول چې زه ورسره لېوالتیا لرم. مخکې تر دې چې دا کار ماته خوند راکړي، د بل چا، لکه د (الف) د ازار سبب ګرځي. ځکه نو په بشپړ ډول ناسم دی، خو دې سره سره کېدی شي هغه ترسره کړم، ځکه زه هغه درد او ازار چې (الف) شخص یې زما له عمل څخه زغمي، په ټینګه د هغه د درد او رنځ په انډول نه احساسوم چې زه یې خپل مطلوب کار ته د نه رسېدو له امله ګالم. څرنګه چې په بشپړ ډول دا شونې نه ده چې یو څوک دې د بل چا غم و درد د ځان د غم و درد په شان احساس کړي، خو ددې امکان شته چې چاته وسوسه پیدا شي او دا خپله اخلاقي دنده وګڼي. ځکه نو د همدې احساس له مخې، نه په علمي ډول، بلکې د زیات تمرین له لارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ارادې سره مقابله وکړو. داسې هم نه ده چې موږ ته دې د يوې قوي غوښتنې او لېوالتيا پروړاندې مقاومت (ان که دا مقاومت زموږ د خپلې خوښۍ او خوشالۍ سبب شي) اسانه کار دی، پاتې لا دا چې د يوې اخلاقي خير ښېګڼې لپاره داسې يو کار وکړو. فلسفه له فلسفي معتقداتو سره زموږ د سمو چلندونو يا د سمو غوښتنو د تطبيق تضمينونکې نه ده. ان له نظري پلوه هم فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته وواييي څه بايد وکړو. ځکه نو موږ پر فلسفي اصولو سربېره دې ته اړتيا لرو چې اړوند واقعيتونه په تجربه يي ډول وپېژنو، د چارو د اټکليزو نتيجو د وړاندوينې ځواک پيدا کړو او د هر موقعيت په باب ليدلوری ولرو. په دې ډول کولای شو خپل اصول په سم او کره ډول وکاروو. زما هدف دا نه دی چې فلسفه نه شي کولای له موږ سره د ژوند د چارو په سمون کې مرسته وکړي، بلکې هدف مې يوازې دا دی چې فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته هغه ځواک راکړي چې سم ژوند پرې وکړو، يا ان دا چې په ګوته يې کړو چې سم ژوند کوم دی. خو مخکې مې يادونه وکړه چې فلسفه کولای شي لږ تر لږه دې برخې ته نغوتې وکړي. که چېرې ما غوښتلای په دې باب د فلسفې اخلاقو ځانګړی بحث يانې د فلسفې هغه برخه چې د اخلاقي کړنو او خير ښېګڼو په باب ده، دلته راوړم، بيا به مو نو بايد د فلسفې او ربښتيني ژوندانه د اړيکو په باب ډېر مطالب راوړل. له دې خبرې څخه بايد دا نتيجه وانه خيستل شي چې زه ګڼې د خوند سخت پلوی يم يانې داسې څوک يم چې وايم خوند و لذت د يو عمل د رغښت تاکونکي عوامل دي. زه داسې نه يم. ما بعدالطبيعه يا انتقادي فلسفه موږ سره په دې برخه کې چې پوه شو، ډېره مرسته نه کوي. کېدی شي د مشکلاتو د زغم په چارو کې له موږ سره مرسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي، په دې برخه کې ځينې فلسفي رښتيا دي، خو په خواشينۍ سره دا خبره چې د نړۍ په اړه د ښه ليد خبره د فلسفې په نظر معقوله او موجه ده، دا سې نه ده چې ټول فلسفيان پرې اتفاق ولري، خو موږ بايد د حقيقت ملاتړ وکړو. کله چې ذهن راويښ شي نو پر هغه څه ډډه نه لګوي چې معقول او موجه نه وي. ځکه چې ناسم فکر سمې نتيجې ته نه رسيږي. په همدې حال کې د هغو کسانو ادعاوې چې تصور کوي، د الهام له لارې يې په ډاډمن ډول واقعيت ته لاره موندلې، هم بايد له پامه ونه غورځوو او هېرې يې نه کړو. هغو قضيو ته چې د دوی په وينا د متعارف او معمول عقل د مقولو له لارې د حاصلولو وړ نه دي. موږ بايد له سره دا ونه وپټيو چې په ديني او عرفاني تجربو کې د موثق او لوړ معرفت په باب شوې ادعاوې حتمي ناسمې دي او په نا موجه ډول هغه يوې غاړې ته کړو، هغه هم په دې دليل چې د (ماترياليزم) له ځانګړي ډول سره چې په هېڅ ډول نه اثبات شوی او ان نه هم په رښتيا سره د نوي علم ملاتړ لري، سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او معاصرې اروپا فلسفې

د بشري ټولنې او ډلو تفکراتو د تاريخ له اقتصادي او فرهنګي ودې سره متناسبه بڼه اخيستې او متناسبه بڼه اخلي. لکه څنګه چې مو په مخنيو بحثونو کې يادونه کړې؛ د يوه فکر د ودې بهير له فلسفې څخه فلسفې، له اساطيرو او علومو څخه علومو ته غځېدلی، په بېلابېلو پړاوونو کې يې ټاکلې فرهنګي بڼې غوره کړې دي. له (تالسي) تفکر څخه تر (ليوتاري) تفکر پورې، د تفکر پړاوونو داسې بڼه خپله کړې چې د (فوکو) په وينا په ټاکلو بڼو کې يې خپله پوهه پر بېلابېلو پړاوونو وېشلې ده.

تر (هلينيزم) وړاندې چې په هنر او تفکر کې يې خپل ځانونه د څمڅو او سپېدونکي څرګندول، تر (هلينيزم) وروسته حالت د پوهېدو لپاره د اهميت وړ دی. فلسفې او ادبياتو، هنر او پوهې، اقتصاد او فن د لرغوني يونان په پنځېدلي مدنيت کې د فرهنګي خوځښتونو د يوه ټولګي لپاره د پوهې لاره اواره کړه. په همدې ډول د اروپا رنسانس او تر هغه وروسته د روښانتيا عصر او ورپسې نوی عصر او بيا د نوي عصر دوام همدا کار وکړ. روښانتيا د رنسانس د له منځه وړلو په مانا نه ده، په همدې ډول بايد په څرګند ډول وواېو چې تر (مډرنيزم وروسته) حالت له (مډرنيزم) حالت څخه د انکار مانا نه لري.

مډرنيزم يا نوی والی د پانګې له خوځون او نوې ټکنالوژۍ سره تړلی، خپل تفکر يې له خپل داخلي جوړښت سره سم رامنځته کړی او وروستي نويوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د يو فکري وضعيت او هم د يو ټاکلي نظري بهير په توګه خپل ځان څرګند کړ.

د وروستي نوي والي فکر د معمارۍ له فضا څخه نورو حوزو ته ولېږدېده. د معمارۍ د فکري برخې فلسفيان د وروستي نويوالي د ساحې لومړني نظريه جوړونکي وو.

په مډرن ليد کې، مستقيمو، مربع او قايمه کرښو ډېر ارزښت او اهميت درلود، خو نوي معماران بيا د مستقيمو او قايمو ليکو دا قاطعيت ماتوي او نويو هندسي شکلونو ته پناه وروړي.

دلته نو کېدی شي دې درک ته نږدې شو چې د وروستي نويوالي ليد د معمارۍ له هنر څخه ټوکېدلی دی او دې ليدلوري د قاطعيت او مرجعيت پر ماتېدو ټينګار کاوه او هڅه يې کوله، يوه شي ته له يوه واحد ليد څخه د څو ليدلورو مسله دود کړي.

ډېر ژر په اويايمو کلونو کې د فرانسوي فلسفيانو له خوا د وروستي نويوالي نظريه د هنر له حوزې څخه د فلسفې او ټولنپوهنې حوزې ته ننوته او په بېلابېلو ساحو کې د وروستي نويوالي د نظريې تګلورى څرګند شو.

(ژان فرانسوا ليوتار) شايد د فلسفې او ټولنيزو علومو په حوزه کې د وروستي نويوالي د مقولې يو له مهمو مخکښانو څخه وي. (ليوتار) ((د وروستي نويوالي پر لوري)) يو اثر وليکه چې دې اثر په واقعيت کې د وروستي نويوالي د نظريې مانيفسټ (ارمان) وړاندې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دلته په دې باب یو څو خبرې کوو چې څنګه فرانسوي فلسفې له یو اوږده بشپړتیاوي پړاو څخه سر راوکاږه او د وروستي نویوالي په نامه یې یو شی راڅرګند کړ. تر وروستي نویوالي دمخه موږ د نویوالي په حوزه کې په تېره بیا د هغه په فرانسوي ساحه کې له داسې تفکراتو سره مخامخېدلو چې هر یو یې په یو نه یو ډول قاطعیت او مرجعت زغملای و. د ساري په ډول، د (مرلوپونتي) څرګند پوهنه، د (لوی اشتراوس) او (التوس) جوړښتپوهنه، جوړښتي (مارکسیزم) او ((اګزستاسیالیزم)) هغه بهیرونه وو چې د هغه ځای او مهال فلسفې، هنر او علوم یې جوړ کړي وو.

له دغو رغښتپالو افکارو بیا وروستی جوړښتپالی بهیر راوتوکېده او ستر فلسفیان یې په خپله غېږه کې وروزل. چې د هغوی مجموعه کولای شو د وروستي نویوالي د وضعیت په نامه یاده کړو.

تر نویوالي وروسته شاعر، تر نویوالي وروسته مارکسیست، تر نویوالي وروسته فیلسوف او نور... هغه عبارتونه دي چې په مولف او لیدلوري کې د یو وضعیت ښکارندویي کوي. د ژبې فلسفه په واقعیت کې تر نویوالي وروسته وضعیت جوړوي او د دنیایي متن له حوزې څخه بهر نه ده. هستي او واقعیت په متن کې خپله بڼه جوړوي او زمان او مکان په ژبه کې انځورېږي، د قاطعیت او مرجعیت انګېرنې لومړی خپل ځان په متن کې څرګندوي او وروسته په ټولنیز چلند کې ښکاره کېږي، د نوښتپالو هدف دادی، چې د قطعیت دېوال ونړوي او پرځای یې باوري نسبیت واکمن کړي. (لیوتار) او... په دې باور دي چې له (مارکسیزم) څخه نیولې تر دینه، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګند تیا پوهنې څخه تر (پوزیتیویزم) پورې ټول د باوري مرجعیت حکمونه او نظرونه لري.

په دې حالت کې نو تر نویوالي وروسته وضعیت ځانګړتیاوې په دې ډول لنډولای شو:

- د قطعیت او مرجعیت پرېښودل
- د لویو روایتونو باطلول
- د متکثرو او وړو روایتونو راخپلول
- د مولف مړینه
- له اثر څخه متن ته
- جوړښت ماتونه
- د خپلولو نظریه (هرمنوتیک)
- څو غږیز (پولي فونیک)
- د ژبنیو لوبو نظریه
- د مانا ځنډول

تر نویوالي پړاو وروسته د فلسفې او هنري اندونو په باب دقیق بحث، زیات مجال او ډېر متن ته اړتیا لري، خو د دې لیکنې له روحیې سره سم، هغه څه چې مو تر دې ځایه ویلي، کولای شي د یوه بحث ټولیزې خواوې څرګندې کړي چې هره برخه یې کولای شو د جزئیاتو له مخې وڅېړو. د ساري په توګه د لویو روایتونو د باطلولو مسله هغه وخت د پوهېدو وړ ګرځي چې لوستونکی لومړی له لویو روایتونو سره اشنایي ولري او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همغې پېژندنې پر بنسټ د هغو د باطلولو بحث مطرح کړي. تر هغه پورې چې لوستونکي پوه نه شي چې په لیبراله ولسواکۍ او د مارکس په تاریخي ماتریالیزم کې د دولت مقوله له دوو بېلابېلو لیدلورو دوه لوی روایتونه دي چې لومړی یې د هغه د تلپاتېوالي له املهلوی روایت جوړوي او دویم یې د هغه د له منځه تلو له امله لوی روایت ته رسېږي. خو که اوس چېرې لوستونکی د لوی روایت له مخې د دوو بېلابېلو لیدلورو او د دولت د تیورۍ په اړه اشنايي ونه لري، د هغه ابطال په اړه نه پوهېږي چې وروستی نویوالی د هغه باب غربېږي.

قطعیت ذاتاً له یوه غړ څخه راپورته کېږي او دا یو غړیز حالت ځان ته چورلیز حالت رامنځته کوي او دا ځان چورلیز حالت ددې سبب کېږي چې د (زه یو فلسفي) حالت وپنځوي او دا حالت بیا له بورژوازي (انډیویډالیزم) څخه چې پر نوي انسان د شیانو اقتصاد تحمیلوي، توپیر لري. د بشر جوړښت او ټولنیز تفکر څو اړخیز او څو بعدیز دی. دا څو اړخیز والی نه یوازې د انسان پر رواني جوړښت او د ژوندانه پر څرنګوالي واکمن دی، بلکې د انسان پر فکري جوړښت هم د هغو اغېزې څرګندې دي. د ساري په توګه د (سور ریالیزم) ترڅنګ، (سمبولیزم) او (فورمالیزم) هم خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوناني فلسفې

هغه مهال چې یونانیانو په یونان، د ایټالیا په سویل او کوچنۍ اسیا کې په خپلو مستعمرو کې ګڼ حکومتونه جوړ کړل، په دې حکومتونو کې درانه او سخت کارونه زیاتره د غلامانو پر غاړه وو او هغه خلک چې ازاد وو، سیاسي او فرهنګي کارونه یې کول. د ژوند د همدغو ستونزو له امله په خلکو کې بېلابېل افکار راوټوکېدل، په دې مانا چې هر چا کولای شول له ځان سره دا پوښتنه مطرح کړي چې ټولنه باید څنګه جوړه شي؟ له دې لارې افرادو کولای شول پرته له دې چې (اسطورو) ته مخه کړي، فلسفي پوښتنې طرحه کړي. له همدې کبله مورږ پر دې باوري یو چې دا مهال اساطیري تفکر داسې تفکر ته ځای پرېښود چې د عقل او تجربې پر بنسټ ولاړ و. د یوناني فلسفیانو لومړنی هدف دا و، هر هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، هغو ته طبیعي توجیحات پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبيعتپال فلسفيان

تراوسه پورې دا خبره څرګنده نه ده چې لومړنی فيلسوف څوک و، خو څرنګه چې بشر له ورځنيو ستونزو سره مخامخېده، يو ډول معماوې ورته پيدا کېدلې او دې معماوو ته يې ځواب نه شو ويلای. له همدې کبله يې داسې لارې چارې لټولې چې د دوی ځينو ستونزو ته ځواب ووايي. البته بشر د خپل تاريخ له همغه پيل څخه د داسې لارې په لټه کې و، چې په ژوند کې يې خپل ځاني مشکلات حل کړي. دا ځاني ستونزې څه وې؟ يو خوراک و چې د ژوندي پاتې کېدو تر ټولو مهمه وسيله ده. دويم کالي او دريم کور دی. بشر لومړی همدې دريو مسلو ته پام کوي او معماوې يې هم د همدې مسايلو په اړه دي. خو کله چې په دې برخه کې خپلو اړتياوو ته ځواب ورکوي، په وروستي پړاو کې له حيرانتيا سره مخامخېږي او دا فکر ورسره پيدا کېږي چې کوم بل څه هم شته که نه؟

ځکه نو که موږ يو څه تخيلي فکر وکړو، نو لومړنی فيلسوف هغه څوک دی چې د غه درې ستونزې: ډوډۍ، کالي او کور يې حل کړې. دا په خپله د ژوند د دوام لپاره د انسان او طبيعت ترمنځ د جګړې پيل و.

د يونان لومړني فلسفيان معمولاً د ((طبيعتپالو)) په نامه ياد ېږي، ځکه چې هغوی تر هر څه وړاندې طبيعت او طبيعي پېښو ته پاملرنه کوله.

فلسفيانو په خپلو سترګو ليدل چې په طبيعت کې بدلونونه پېښېږي، خو دا بدلونونه څنګه پېښېدل؟ څنګه کېدی شي پر يوې مادې د بلې مادې بدلون توجيه شي؟ د يونان لومړني فلسفيان ټول په دې اند وو چې بايد لومړنۍ مشخصه ماده ددې ټولو بدلونونو سبب شوې وي. دا چې هغوی څرنګه دې نتيجې ته رسېدلي وو، په اسانۍ سره نه شي کېدی طرحه شي. موږ يوازې دومره پوهېږو چې دا باور د يو تصور پر بنسټ ولاړ و. هغوی سره داسې يو تصور و چې لومړنۍ ماده بايد وای چې د هغې په وسيله طبيعي بدلونونه رامنځته شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې منځ کې څه چې موږ ته ډېر په زړه پورې دي دا نه دي چې فلسفیانو موندلي، بلکې هغه مسایل دي چې مطرح شوي او هغه لارې او طرحې دي چې د خپلو پوښتنو د ځوابولو لپاره یې غوره کړې دي. مهمه داده چې هغوی (څرنګه) فکر کړی نه دا چې (څه) فکر یې کړی دی.
او سمهال دا په ډاګه شوې چې لومړني فلسفیان یوازې د ظاهري بدلون په لټه کې وو. خو هڅه یې کوله د طبیعت تلپاتې قوانینو ته لاسرسی پیدا کړي. د هغوی غوښتنه دا وه چې اساطیري داستانونو ته له کتنې پرته، د طبیعت پېښو ته لاره ومومي او هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، د طبیعت له لارې توضیح کړي. دې طریقې له هغې نظریې سره چې وایي تندر او برېښنا، ژمی او پسرلی د خدایانو د کار نتیجه ده، په بشپړ ډول توپیر درلود.
دې نوې طریقې سره فلسفې د هغه وخت له مذهبي باورونو څخه خپله لاره جلا کړه. ځکه نو کولای شو ووایو چې طبیعتپالو فلسفیانو د علمي تفکر لپاره لومړنی ګام پورته کړ او په طبیعي علومو کې یې د څېړنې لپاره ښه زمینه برابره کړه.
د طبیعتپالو فلسفیانو د اثارو ډېره زیاته برخه له منځه تللې ده، هغه څه چې د یونان د فلسفیانو له افکارو څخه زموږ په واک کې دي، په هغو راپورونو کې راالنډېږي، چې (ارسطو) په خپلو لیکنو کې راوړي دي. ارسطو د یونان تر لومړنیو فلسفیانو شاوخوا دوه سوه کاله وروسته ژوند کاوه. هغه په خپلو لیکنو کې د دې فلسفیانو فکرونو ته نغوته کړې ده. دا ټکی په دې مانا دی چې د هغو تفکر ته لاسرسی محدود و، خو هغه څه ته په پام سره چې زموږ په واک کې دي، کولای شو ادعا وکړو چې د یونان د لومړنیو فلسفیانو کړنلاره د لومړنۍ مادې په باب تفکر او د دې مادې له لارې د طبیعي بدلونونو څرنګوالی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملطیه نقش

لومړني فلسفیان له ملطیه (milet) څخه ګڼل کېږي، (ملطیه) چې په (ترکیه) کې یو وړوکی ښار و، تر میلاد وړاندې په (شپږمه او اوومه) پېړۍ کې یو (ایوني) (ionie) ښار ګڼل کېده. ددې ښار بندرونو ته به داسې بېړۍ تللې راتللې چې هر ډول محصولات به یې لېږدول رالېږدول. له همدې کبله د ملطیه د اوسېدونکو روحیه د نورو هغو ځایونو په شان، چې هلته سوداګري ښه غوړېدلې وه، له مذهب څخه یې یو څه واټن درلود او کولای یې شول د زیات کار په واسطه عملي او عقلي فعالیتونه ترسره کړي. دلته غواړو ددې سیمې ځینو اړوندو فلسفیانو او د هغوی نظریاتو ته لنډه کتنه ولرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالس

تر میلاد (۶۲۴- ۵۴۶) کاله وړاندې

لومړنی فیلسوف چې په ملطیه ښار کې وپېژندل شو، (تالس) نومېده، تالس د خپل عمر ډېره برخه په تفکر کې تېره کړه. د هغه په باب ویل شوي چې هغه مصر ته د سفر پر مهال د هرم لوړوالی د هغه له سیوري څخه معلوم کړ. ده هغه وخت پر دې کار لاس پورې کړ چې د خپل ځان سیوری یې د خپل قد په کچه و. تالس تر میلاد (۵۸۵) کاله وړاندې د (کسوف) د پېښېدو وړاندوینه هم کړې وه.

ځینې خلک په دې باور دي چې (تالس) واړه ستوري هم کشف کړي او ځینې دا باور هم لري چې ده د دې ستورو اهمیت د بېړۍ چلونې پر وخت پېژندلی دی. په ریاضي کې د تالس قضیه همده ته منسوبوي او د ده د نظریو له جملې څخه کولای شو دې مشهورې قضیې ته نغوته وکړو چې: دوه مثلثه هغه وخت مساوي دي چې یوه ضلعه او دوه زاویې یې یوه له بلې سره مساوي وي. البته ځینې پر دې باور دي چې دا قضیه د نورو افرادو له خوا مطرح شوې او په دې خاطر چې نظر یې ومنل شي، د دې فلیسوف په نامه یې مطرح کړې ده.

(برتلراند راسل) په خپل کتاب (د فلسفې تاریخ) کې لیکي: فلسفه تر میلاد (شپږ پېړۍ) وړاندې له الهیاتو څخه پر یوه څه تو پیر پیل شوه. د اسنادو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې (تالس) د فلسفې پیلونکی و. د تالس هنر دا و چې د (چا) کلمې پر ځای یې د (څه) کلمه وکاروله. تالس څخه د پخوانیو مفکرینو او یا هم که په دقیق ډول ووایو لکه د پخوانیو متدینانو په شان ونه پوښتل چې نړۍ له (څه) څخه یا د چا په وسیله جوړه شوې ده، بلکې پوښتنه یې په بشپړ ډول نوې مطرحه کړه. ویې پوښتل: نړۍ له (څه) څخه جوړه شوې ده؟ یانې دا چې تالس د نړۍ د پیدا ایښت په باب د پخوانۍ اسطورې پېژندنې تفسیر پرېښود او هڅه یې وکړه چې په عقلي ډول د طبیعت توصیف وکړي او د نړۍ پیدا ایښت بیان کړي. که چېرې موږ دا پوښتنه په لومړۍ بڼه مطرح کړو، د خپل ځواب په پای کې داسې خدایان مومو چې دا نړۍ یې پنځولې ده او دا د افسانو پر بنسټ دیني ځواب دی، نه فلسفي. خو ددې پوښتنې ځواب چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شوې ده؟ یو علمي او فلسفي ځواب دی، لومړنی شخص چې دا پوښتنه یې په دې ډول مطرح کړه، تالس و چې تر میلاد شپږ پېړۍ وړاندې یې ژوند کاوه.

د هغه د افکارو له ځانګړنو څخه یوه داده چې دی د (ارخه) په نامه د یوه لومړني اصل (یا د نړۍ د پیدا ایښت لومړی عنصر) چې ددې نړۍ د پدیدو پیلوونکی دی، په لټه کې دی.

(تالس) اوبه د ټولو شیانو لومړنۍ ماده ګڼله. موږ په دقیق ډول نه پوهېږو چې دده هدف څه شی و؟ شاید هغه پر دې باور و چې ټول شیان له اوبو څخه راوتلي او بېرته پر اوبو بدلېږي. څرنګه چې ده په ((ملطیه)) ښار کې ژوند کاوه او دا داسې یو ښار و چې د ټاپو بڼه یې درلوده او اوبو د هغه اوسېدونکو ته ډېر اهمیت درلود او کله چې تالس په مصر کې ژوند کاوه نو پوره باور دی چې د (نیل رود) تر څپانده کېدو او کښناستو وروسته یې د کرنیزو ځمکو حاصل ته پام کړی او لیدلي یې دي چې تر هر ځل اورښت وروسته کانتاران او چینجي پیدا کېږي. سربېره پر دې تالس شاید پر یخ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بخار باندې د اوبو د بدلېدو او پر اوبو باندې د هغو د بېرته بدلېدو فکر هم کړې وي. ځينې خلک دده دا تفکر د (بابليانو) له تفکر څخه اغېزمن ګڼي، ځکه هغوی باور درلود چې ((ابسو)) د خوږو او ((تی امت)) د تروو اوبو استازي دي. دی د همدغه فکر تر اغېز لاندې د نړيوالو پديدو د پيدا ايښت رېښه اوبه ګڼي.

له بلې خوا دې تفکر ته دده لېوالتيا کولای شو داسې په ګوته کړو، څرنګه چې اوبه کوم ټاکلی شکل نه لري او کولای شي هره بڼه خپله کړي، له همدې کبله دی د اوبو په باب فکر ته راکاږي او دا چې اوبه د ژوند ماده ده او بيا چې همدا خوځښت او ليد په اوبو کې دی، د هغه ذهن خپل ځان ته راکاږي او هم د شتوالي ټولې نښې نښانې له همدې ځانګړتياوو برخمنې دي. هغه هنر چې تالس ترسره کړی و په ډېروالي کې د يووالي پيدا کول، بل د رښتيا پالنې پلوي کول او د ديني اسطورو او افسانو رنګول دي چې شاعرانو د نړۍ د تحليل لپاره خلکو ته انځور کړې وې او خلکو هم پر هغو باور درلود.

تالس پر روح باور لري، خو نه د يو مجرد شيز په توګه، بلکې د داسې يوه خوځنده ځواک په توګه چې شيانو ته حرکت ببښي او هغوی يو بل کې ځايوي. دی روح هم خدای ګڼي.

په پای کې تالس دې پايلې ته ورسېد چې: ((هر شيز له خدايانو ډک دی))

تالس تصور کاوه چې نړۍ له ناڅرګندو خوځنده ځواکونو ډکه ده. په دې سره چې له خدايانو څخه دده هدف همدغه خوځنده ځواک و او د (هومر) د سرودونو له خدايانو سره اړيکي نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیماندروس

تر میلاد (۶۱۰-۵۴۷) کاله وړاندې

اناکسیماندروس بل فیلسوف و چې په (ملطیه) ښار کې یې ژوند کاوه، هغه باور درلود چې زموږه نړۍ د بې شمېره نړیو له جملې څخه یوه ده او دا بې شمېره نړۍ له یوې تلپاتې مادې څخه راټوکېدلي او بېرته به همغې ته ګرځي. ستونزمنه خبره ده چې وکولای شو له تلپاتې مادې څخه د هغه پر منظور پوه شو خو دا څرګنده ده چې دی د تالس پر خلاف کومې ځانګړې مادې ته نغوته نه کوي.

شاید دهغه هدف دا وي، هغه څه چې رامنځته شوي، باید له هغه څه سره توپیر ولري چې دا ورڅخه راټوکېدلي دي. څرنګه چې هر شی رامنځته شي، له منځه تلونکی دی، نو باید رامنځته کوونکی یې تلپاتې وي چې هر څه وکولای شي له هغه څخه راوټوکېږي او بېرته هغه ته وګرځي. په دې ډول نو څرګنده ده، ممکنه نه ده چې دا لومړنۍ ماده همدا معمولي اوبه وي. بلکې د فلسفې لومړۍ مهمه پوښتنه داده چې دا نړۍ له څه شي څخه راټوکېدلې؟ او څه ډول جوړه شوې ده؟ (اناکسیماندروس) په (ایونیا) او (یونان) کې د لومړي ځل لپاره ((د طبیعت په باب)) په نامه یو اثر کې خپل فلسفي نظرونه په نثر لیکلي دي. د لمریز ساعت یا شاخص (gnomon) جوړونه یې هم ده پورې تړلې ده، که څه هم ویل کېږي چې دا د (بابلیانو) ترمنځ دود و او (اناکسیماندروس) له هغوی څخه اخیستی دی. د لومړي ځل لپاره یې جغرافیایي نقشه انځور کړه، د ځمکې په باب پر دې باور و، چې دا ځمکه استوانې شکله ستونونه دي چې هوا پرې راتاوه شوې ده او له کومې ډډې لګولو پرته د نړۍ پر مرکز په عمودي ډول تاوېږي، له همدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امله نه لويږي، ځکه چې په مرکز کې د واقع کېدو له کبله د خط و سير کومه مرجح نه لري چې د هغې خوا ته لېوالتيا پيدا کړي.

ځکه خو د هغه څه پر خلاف چې د اسطورو پر بنسټ پرې باوري وو، ځمکه ((نه پر ټينګو ستنو ولاړه ده او نه د اسې ونه ده چې سر يې هوا ته رسي او ملې يې ناپايه ژورو ته، بلکې په فضا کې معلقه ده.)) او د اسمان څرګند چت د دې خبرې ښکارندويي کوي، چې ځمکه يې په مرکز کې واقع ده او ((لمر تر هغه وروسته چې د ځمکې له پاسه خپل ورځينی راګرځېدل پای ته ورسوي، تر ځمکې لاندې خپلو ګرځېدو ته دوام ورکوي او سهار بېرته همغې نقطې ته رسي چې له هغې څخه يې حرکت پيل کړی و.))

ځکه نو دا کيهان نيمکره نه دی، بلکې بشپړ کره دی او ځمکه د هغه په مرکز کې واقع ده. او لکه څنګه چې په پخوانيو نظامونو کې ويل شوي، لمر د نړۍ پر څنډو راڅرخي، لمر يوازې يوه ژوره کنده ده چې د يوې لويې څرخې په لمن راڅرخي هغه ژوره کنده چې په هغه کې واقع ده، هم په همدې ډول څرخي.

که اوس دا ژوره کنده وتړل شي او د کوم څه په واسطه د دې ژورې کندې خوله پټه شي، (خسوف) يا (کسوف) رامنځته کېږي، ځکه خو د هغه انځور له مخې چې (اناکسيماندروس) يې وړاندې کوي، ځمکه په مرکز کې واقع ده، لمر او نورې سيارې د هغې پر شاوخوا راڅرخي.

نړۍ ولې دا بڼه خپله کړه؟ هغه څه (اناکسيماندروس) ته په زړه پورې دي چې هغه د دې نړۍ د جوړښت څرنګوالی بيانوي. ((کله چې شيان له يو بل څخه جلا شول، دا نړۍ چې موږ يې پېژنو، د بوړبوکۍ په شان د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرخنده حرکت له امله جوړه شوه، په دې مانا چې د خاورې او اوبو په څېر درانه عناصر د باد په مرکز کې پاتې شول، اور څنډې ته تېلو هل شو او هوا په منځ کې پاتې شوه. نړۍ لکه د یوې ګردۍ په څېر نه ده، بلکې یوه لنډه استوانه ده.))

هغه باور درلود چې ((زموږ تر نړۍ مخکې بې شمېره نورې نړۍ موجودې وې، چې دویم ځل له منځه تللي او د نامنظومو وړو ټوټو بڼه یې خپله کړې ده)) ظاهراً دا فکر د (هیسود) په تفکر کې ریښه لري، (هیسود) به ویل: ((په پیل کې د نړۍ ټول شتوالی نامنظم او ګډوډ و.))

د ژوند د پیدا ایښت په باب (اناکسیماندروس) باور درلود، چې ژوند له سیندونو څخه راټوکېدلی، ژوي له رطوبت څخه پیدا شوي دي او انسان په پیل کې کب و، خو دا چې ولې انسان له نورو حیواناتو څخه زېږېدلی دی، د هغه په نظر څرنګه چې د انسان ماشوم نه شي کولای په ماشومتوب کې ځان خپله وساتي، تر حیوان زیات ساتنې ته اړتیا لري او دا شونې نه ده، په یوازې ځان لږ تر لږه له طبیعي لارې خپل ژوند ته دوام ورکړي، دا د هغو نظریاتو مخه نیولې چې د ارسطو په شان انسان دا سې ګڼي چې له ځمکې څخه راوتلی دی.

خو ولې نه شو کولای د نړۍ رغوونکي عناصر له اوبو یا نورو عناصرو څخه وګڼو او ولې (اناکسیماندروس) د خپل استاد (تالس) نظر ونه مانه. د (اناکسیماندروس) له اوبو څخه د تالس مراد ((همدا متعارفې اوبه)) د ټولو څیزو منشا او ټولو شیانو اصل)) ګاڼه. د اناکسیماندروس په نظر اوبه نه شي کولای، د ټولو شیانو ماده اوسي ځکه چې خپله د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا ایښت لپاره تودوخې ته اړتیا لري. یانې که چېرې یو جامد جسم غواړي ذوب شي او یا مایع پر بخار بدل شي، باید حرارت ورکړل شي، ځکه نو هغه دوه (یخ) او (ګرم) عناصر باید د جلا والي له لارې د بلې مادې له موادو رامنځه شوي دي. دده په نظر څرنګه چې اضداد (ضدین) یو بل سره نه پخلا کېږي، که چېرې یو د اصل په توګه وټاکل شي، نو سملاسي به پر نورو عناصرو سیوری وغوړوي، یانې دا چې ټوله نړۍ باید پر اوبو بدله شوې وای، د (انکسیماندروس) په نظر ټول مواد او مادي بڼې چې له یو بله پیدا کېږي، په یوه مانا یو بل سره مساوي ارزښت لري او یو پر بل هېڅ لومړتیا نه لري، له همدې کبله نه شو کولای لږ تر لږه یو د بل مبدا او مولد وګڼو. دا عنصر پر اضدادو مقدم دی؛ اضداد له هغه څخه رامنځته کېږي او له هغو سره منحلېږي. ((دا خمیره د عادي شیانو ځانګړتیاوې نه لري.)) د ډېرو تختې، رودونه او داسې نور... یا ان د هغو د رغوونکو (خاورې، اوبو او داسې نورو... ځانګړتیاوې، بلکې ددې ټولو بنسټ په هغو کې څرګندېږي.

ځکه نو هغه لومړنی عنصر یا لومړنی اصل څه شی دی؟ د هغه په نظر ماده. د موادو ماده داسې یو شی دی، چې دوه ځانګړنې لري: ۱- د ټاکنې یا تعین نشتوالی. ۲- د تناهي نشتوالی. (سیمپلیکوس) د (تنو فراستوس) له خولې لیکي: ((د ټولو موجوداتو د لومړني اصل عمومي عنصر د (اپایرون) په نامه یوه نامحدوده ماده ده... دا نه اوبه دي او نه هم په اصطلاح کوم بل عنصر، بلکې بل نامحدود طبیعت دی چې له هغه څخه ټول اسمانونه او نورې نړۍ چې په هغه کې دي، راڅرګندېږي، او له هغو څخه نور څېزونه راټوکېږي، هماغه دی چې یو ځل بیا د اړتیا له مخې له منځه ځي، ځکه خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پر یو بل د ظلم له امله د د وخت له فرمان سره سم یو بل ته تاوان او جریمه ورکوي. لکه څنګه چې د ی یې پر خپله په دې شاعرانه ژبه بیانوي.

(اپا پرون) په یوناني ژبه کې د لایتناهي، ډېر زیات نامحدود او د بې بریده او بې سرحده مانا ورکوي. د لایتناهي مانا د شومره والي له پلوه هم کېدی شي او له مکاني پلوه هم او دغه راز د شکل او ماهیت له پلوه هم ټاکلی برید نه لري. هغه نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، څرنګه چې (انکسیماندروس او ملیوس) نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، نو ځکه خو د ارسطو تر نیوکې او کره کتنې لاندې راغلل.څرنګه چې د نوې افلاطوني او مسیحیت تر فلسفې وړاندې په تېره بیا لرغونو فلسفیانو نامتناهي تر متناهي وروستۍ ګڼله، نو خدای یې د نامتناهي په اند ول متناهي انګېره دا پوښتنه مطرح کېدله چې متناهي خدای موجود دی؟ څرګنده ده چې کولای شي د هر شي لارښوونه وکړي او دا خبره هم څرګنده ده چې په خپله (اناکسیماندروس) (نامتناهي) چې په پرله پسې توګه نوې نوې نړۍ زېږوي او بېرته خپله بڼه خپلوي، خدایي موجود ګڼلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیمنس

تر میلاد (۵۸۵ - ۵۲۸) کاله وړاندې

(اناکسیمنس) تر میلاد(۵۷۰ - ۵۲۶) کلونه وړاندې د ملطیې ښار دریم استوګن فیلسوف و. (اناکسیمنس) هم د (اناکسیماندروس) په شان د نړۍ د پیدا ایښت لومړنی عنصر د یو نامحدود او یو ازیني علت زېږنده ګڼي، خو برعکس هغه په دې نظر و چې دا یو مشخص او ټاکلی علت دی، نه نا مشخص او نا ټاکلی. دی (هوا) د نړۍ د پیدا ایښت د لومړني عنصر په توګه مطرح کوي.

په پاخه باور چې (اناکسیمنس) به د اوبو په باب د (تالس) پر نظریاتو پوهېده، خو دا چې اوبه څرنګه پیدا شوي دي؟ (اناکسیمنس) اوبه د هوا غلیظ شوی شکل ګاڼه. البته اوس هم موږ چې کله ګورو باران اوري، اوبه له هوا څخه لاندې تویېږي، دا فیلسوف په دې نظر و چې که چېرې اوبه ډېرې غلیظې شي، نو پر خاورې به بدلې شي، کېدی شي په دې برخه کې دده پاملرنه هغې خاورې راجلب کړې وې، چې د یخ تر ویلي کېدو وروسته د ځمکې پر مخ راڅرګنده شوې وي. له بلې خوا هغه په دې نظر و چې د هوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نرۍ کېدو سره اور رامنځته شوی دی. په دې ډول د (اناکسیمنس) په نظر خاوره، اوبه او اور له هوا څخه رامنځته شوي دي.
په هغه پړاو کې چې په لرغوني یونان کې فلسفي تفکر د باور وړ و، نو د منطقي تفکر پر وړاندې ټول دوديز باورونه او يا باوري سرچينې لړزېدلې او خپل باور يې له لاسه ورکاوه. د دې بهير شعار دا و چې: ((تر هغه پورې هېڅ مطلب سم نه دی چې (زه) ونه کړای شم هغه خپل ځان ته په غوڅو دلايلو توجيه کړم او (زما) تفکر پر دې بريالی نه شي چې د هغه په باب خپل ځان ته قناعت ورکړم.)) دا روحيه له بشر پوهنې، جغرافيې او تاريخ څخه نيولې تر طبي کتابونو پورې پر ټولو (ايونيايي) ليکنو واکمنه وه. په دې ټولو کتابونو کې نيوکه (د لومړي مفرد شخص له ضمير) يانې (زه) له لارې ترسره کېږي. د ساري په توګه د بشر پوهنې او جغرافيا لومړنی رامنځته کوونکی (هکاتنوس) د (انسانپوهنې) په نامه خپل کتاب دا سې پيلوي.
((د ملطيې او سېدونکی (هکاتنوس) دا سې وايي: هر هغه مطلب چې زما په نظر يې له حقيقت سره سمون درلود، هغه مې ليکلی دی، ځکه چې د يونانيانو خبرې رنګارنګ او زما په نظر له دروغو ډکې دي.))
ځکه نو په لرغوني يونان کې د فلسفې د پيدا ينبت په پيل په تېره بيا په ملطيه ښوونځي کې فلسفي تفکر د (زه) د ظهور لپاره يوه لاره وه. البته په دې شرط لکه څنګه چې ورته نغوته وشوه دا (زه) وکولای شي په غوڅو او څرګندو دلايلو خپلې ادعاوې توجيه کړي او د هغو لپاره بېرته حساب ورکړي. سربېره پر دې بايد دا توجيهات او دفاعيې له (زه) څخه بهر سرچينې ته لاړې نه شي. بلکې په خپله د (زه) پر سرچينو ولاړې وي او ان که چېرې تأکل شوې وي له (زه) څخه د باندې پر بهرنيو سرچينو ولاړې وي، بايد د هغو سرچينو باور او ارزښت مخکې تر مخکې په خپله د (زه) له لارې تائيد شوي وي.
دا سې ښکاري چې ان نن ورځ هم دا ډول وي، يانې دا چې د هر انسان (زه) او يا هم د يوې ټولنې زه زه (موږ موږ) د دې لپاره چې د څرګندېدو وړتيا پيدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او د کړنې یا فعلیت پړاو ته ورسېږي، له دې پرته بله هېڅ چاره نه لري چې پر فلسفې لاس پورې کړي او دا ځکه چې:
د دیني تفکر په تګلاره کې ((نقل)) پر ((عقل)) واکمنېږي او (زه زه) نو بیا د دیني بنسټګرانو پر وړاندې سر نه شي پورته کولای. ((عقل)) بیا د دیني ارزښتونو، اعتقاداتو او احکامو پر وړاندې (د یوې توجیه کوونکې وسیلې) کچې ته راټیټېږي او د ازادانه بیان وړتیا له لاسه ورکوي.
په (اناکسیمنسي) فلسفه کې د پاملرنې وړ بل ټکی هغه ورتوالی یا تشابه ده چې د (هوا) او (خدای) تر منځ موجوده ده. (اناکسیمنس) وایي: ((هوا)) خدای دی. دی د ټولو موجوداتو د شتوالي علت په نامحدودې هوا پورې تړي، هغه د خدایانو له شتوالي انکار نه کوي او نه د هغو په باب غلی پاتې کېږي، دې سره سره هغه باور نه درلود چې (هوا) دې خدایانو جوړه کړې وي، بلکې خدایان خپله له هوا څخه منځته راغلي دي.
پر لرغوني یونان کې مطرحو خدایانو د یوه واکمن په توګه یو خدای درلود، چې په دیني اصطلاح یې هغه د ((زنوس)) په نامه یاداوه.
د دوی دا واکمن خدای د (اناکسیمنس) په نظر همغه ((هوا)) وه. د (اناکسیمنس) په نظر ځمکه مسطح بڼه لري، د هوا د انقباض په نتیجه کې رامنځته شوې او خپله ځمکه پر هوا سوره ده، پر هغې یې ډډه لګولې ده. په خپله هوا بیا یو ټاکلی امر او د هویت څښتنه ګڼي، شاید (اناکسیمنس) په دې باب چې هوا د ځمکې او اسمان ساتندویه ده، د انسان د تنفسي وضعیت تر اغېزې لاندې راغلی وي، یانې لکه چې نفس (دم یا بیا دم) بدن په بشپړه ډول احاطه کړی او د هغه د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځي، هوا هم نړۍ په بشپړه ډول احاطه کړې او د هغې د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځېدلې ده، ځکه نو دده په نظر له هوا پرته بل څه نه شي کولای د موجوداتو د پیدایښت او ژوند عامل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افكارو كې بدلون

موږ په تېرو بحثونو كې د بېته متوجه شو چې (تالس، اناكسيماندروس او اناكسيمنس) وايي: چې ټول شيان له يوې لومړنۍ مادې څخه منځته راغلي دي، خو د مسالې اصلي زړی په دې كې دی چې دې لومړنۍ مادې څرنګه په ناڅاپي ډول بدلون كړی او پر يوه بل شي بدله شوې ده؟

ددې مهمې مسالې په باب غوراړو ددې دورې د مهمو او نامتو فلسفيانو: (پارمنديس، هراكلتيوس، امپكلس، اناكساګوراس او دموكراتيوس) نظريات وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارمنیدس

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

پارمندیس د (النایي) ډېر نامتو فیلسوف و، چې تر (۵۴۰-۴۸۰) کلونه وړاندې یې د ژوند زمانه ده.

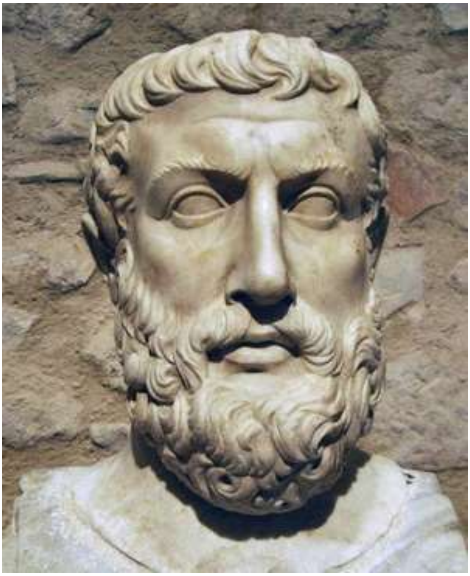

ده د مادې د تغیر او بدلون مسالې ته پام وکړ او لومړنی سړی دی چې د میتا فزیک په باب یې بحث کړی دی. ده خپل (میتا فزیک) د خپل اثر پر بنسټ اعیار کړی. دا اثر (د طبیعت په باب) نومېږي. څه شی چې د هستۍ یا ژوند په باب دده مخې ته راغلي، هغه یې په شهودي ډول شرح کړي دي. دی په دې نظر و ؛ څه شی چې په نړۍ کې شته هغو همېشه وجود درلود. پارمندیس د (النا) ښار اوسېدونکی و، دا ښار د ایټالیا په (سویل) کې واقع و، چې هغه وخت د (یونان) له مستعمرو څخه ګڼل کېده. (پارمندیس) او نورو نامتو (النایي) فلسفیان چې دی یې بیا تر ټولو مشهور وو، په دې نظر وو چې هېڅ شی نه شي کولای له هېڅ څخه رامنځته شوی وي او هغه څه چې شته هغه هم نه شي کېدلای پر هېڅ بدل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارمندیس) یو ازې پر دې هم بسنه ونه کړه، د طبیعت په باب یې خپلې پلټنې ته دوام ورکړ او په پای کې دې پایلې ته ورسېد چې (شی، وجود او یا هستي) تلپاتې څیز دی، په هغو کې تغیر او اوښتون ته لاره نه شته.
همدارنګه د هستۍ لپاره نیستي نه شته، یانې په دې مانا چې واقعي بدلون شونی نه دی او هېڅ شی نه شي کولای، له خپل ځانه پرته پر بل شي تبدیل شي. هغه په خپل دې فکر سره له هستۍ څخه د وخت یا زمان عنصر حذف کړ او دا د (پارمندیس) د میتافزیک له اساسي شکلونو څخه ګڼل کېږي.
البته (پارمندیس) ته دا خبره څرګنده وه چې طبیعت همېشه له یو لړ بدلونونو سره لاس و ګرېوان دی. هغه پر دې پوهېده چې په خپلو حواسو دا بدلونونه توضیح کړي، خو نه یې شول کولای، کوم څه چې هغه ته حکم کوي، هغه سره منسجم کړي. په هر ډول دا خبره څرګنده ده، که ټاکل شوې وای هغه د (حس) او (عقل) له جملې څخه یو غوره کړي نو (عقل) به یې غوره کاوه.

یوه مشهوره مقوله ده چې: ((هغه څه منم چې وینم یې)) خو (پارمندیس) ان تر هغه وروسته چې یو شی به یې په سترګو لیده، بیا یې هم نه مانه، هغه په دې نظر و چې حواس موږ ته د دې نړۍ سم انځور نه کاږي او دا تصویر له هغه څه سره چې عقل یې حکم کوي، سمون نه خوري.

(پارمندیس) (د طبیعت په باب) په یوه منظومه کې په شاعرانه ژبه داسې ویلي دي:

((دا هېڅکله مه منه کوم څه چې نه شته، هغه شته

ژور فکر دې له دې فکر څخه لرې لره))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (پارمندیس) موخه داده ، هغه څه چې ثابت وجود لري، تغیر نه کوي، د پېژندنې او کشف وړ دي، دا هستي ده او هر هغه څه شی چې بدلون مومي او د تغیر وړ دي، څرنګه چې حقیقي وجود نه لري، نو ځکه نشتوالی دی او (هستي) یا شتوالي نه لري.

د (پارمندیس) په فلسفه کې له هستۍ یا شتوالي څخه د زمان حذف پر دې بنسټ و چې هغه زمان هم د مکان او حرکت په شان د هستۍ ظاهري بڼې ګڼلې، نه دا چې د هستۍ له حقیقت او ماهیت څخه یې ریښه اخیستې وي، هغه زمان د وهم، حواسو او سرسري ذهنونو زېږنده ګاڼه او په پایله کې هغه ته په کومه اساسي مانا قایل نه و ، نو ځکه خو یې له همدې کبله د هستۍ ژوره پېژندنه د زمان او حرکت له تېرو بستنې (سرابه) لرې ګڼله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هراکلیت

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

(نه شو کولای په یوه رود کې دوه ځله ولامبو)

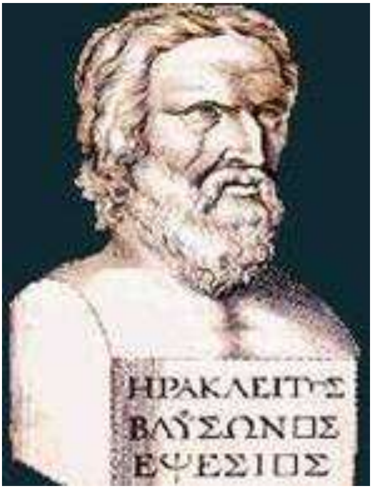

هراکلیت د (پارمندیس) همعصره و، هغه د کوچنۍ اسیا، د اوسنۍ ترکیې د (افه سوس) ښار او سېدونکی ګڼل کېده، (افه سوس) د لرغوني یونان دویم لوی ښار و، چې مکیوس (ملطیه) ته نږدې ودان و. (هراکلیت، هراکلتیوس یا هرقلیتوس) تر سقراط وړاندې ډېر نامتو فیلسوف دی، چې د لویدیځ ډېرو لویو فلسفیانو د هغه فلسفې ته پاملرنه کوله، چې له هغې جملې څخه کولای شو، د (افلاتون، هېګل، نېچه او هایدګر) نومونه د بېلګې په توګه یاد کړو.

تر میلاده نیمه پېړۍ وړاندې بیا تر اوسه پورې چې دوه زره څو سوه کاله تېرېږي علم او فلسفه لا هم د هراکلیت د نظریاتو تر اغېز لاندې دي. په داسې حال کې چې هغه خپله د ختیځ د خوځنده او تلپاتې فلسفې تر اغېز لاندې و. (سقراط) به ویل: ((د یوه هوښیار انسان یو ژورلید په کار دی چې د هغه په جملو پوه شي.)) (هیګل) هراکلیت یو ژور روښنفکر ګڼه چې د فلسفې د علم د کوچنیوالي د ودې او د بشپړتیا د پیل سبب شو. (نېچه) لیکي: ((د هراکلیت اثار او نظریات به هېڅکله زاړه نه شي)). د بشر د تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهير د مورخانو په نظر (افلاتون، هېګل، مارکس، نېچه) او نور فلسفيان د (هراکليت) د نظرياتو تر اغېز لاندې وو.
سره له دې چې د هراکليت د تضاد قانون پر خپلو نورو همهالو خپل مهم اغېز پرېښود خو د هغه نظر وروسته بيا د ناسم پوهاوي سبب او په غلط ډول تفسير شو. (داروينستانو) هڅه وکړه د اضدادو د مبارزې پر تيورۍ ډډه ولګوي، هغه زده کړي او د خپلو نظرياتو تيوريک بنسټ يې کړي، له هغې جملې څخه د بقا د تنازع او تکامل تيوري ترلاسه کړي. (هراکليت) په خپله هم د خپلو هممهالو روښنفکرانو لکه (سکريت، فيثاغورث، هومر او هزويد) د نظرياتو پر وړاندې د نيوکو په يوه نا ډيموکراتيک دريځ کې پاتې شو.
(هراکلتيوس) د ميلتوسي (ملطيې) له دريو غټو فلسفيانو څخه لوی توپير درلود، هغه د دريو مخکينيو فلسفيانو چې د طبيعت د لومړنۍ مادې په لټه کې وو، د هغوی پر خلاف خپله پاملرنه د طبيعت د متوازن بدلون او د دغه بدلون د څرنګوالي په باب راټوله کړه، ځکه نو شايد وويلای شو چې هراکليت تر (پارمنديس) زيات پر حواسو ډډه لګوله.
د هراکليت د فلسفې د کتورينو دوه خواوې درلودې:
لومړی هراکليت په دې نظر و چې: ((هر څه په حرکت کې دي)) هر څه د تېرېدو په حال کې دي او هېڅ څيز ثابت نه دی. ځکه نو موږ نه شو کولای په يوه سيند کې دوه ځله ګامونه پورته کړو. ځکه چې هر ځل په دې سيند کې ګام واخلو، زموږ له پښو څخه اوبه تېرېږي او موږ به هم هر ځل بدلون کړی وي، د نړۍ دا تغير او بدلون کولای شو د (هراکلتيوس) د وکتورينو لومړۍ خوا وګڼو.
د هغه د دوکتورينو دويم اړخ په نړۍ کې د اضدادو ترمنځ له کشمکش څخه عبارت دی، هراکليت په دې نظر و چې نړۍ تل د اضدادو محل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هراکلیت په نظر نړۍ نه خدای او نه هم انسان پنځولې ده. بلکې تضاد او د اضدادو مبارزه د هغې د تحول، تغیر، ژوند او حرکت سبب ګرځي. که چېرې هېڅکله ناروغ نه شو، نو هېڅکله به درک نه کړو چې روغتیا یا سلامتي څه شی دی. که چېرې هېڅکله وږي نه شو، نو د مړښت په خوند به هېڅکله پوه نه شو، کله چې جګړه نه وي نو د سولې پر ارزښت نه پوهېږو او که چېرې ژمی نه وي، نو پسرلی به هم دا پرتم ونه لري.
هراکلیت په دې نظر و چې ښه او بد دواړه په ژوند کې خپل خپل ځای لري او یو د بل ترڅنګ د اضدادو له وجود پرته دا نړۍ پایته رسي، هغه د یو فرد مرګ د بل فرد له ژوند سره تړلی بولي، بدي او نیکي یو شی ګڼي او وایي چې یوازې زموږ په نظر توپیر لري، خوښي او غم هم یو د بل لازم او ملزوم ګڼي.
هراکلیت په دې باور و چې که چېرې ((خدای همغه شپه او ورځ، اوړی او ژمی، جګړه او سوله، لوږه او مړښت وي)) په ډاډ سره د هغه خدای اساطیري خدای نه دی. دده په نظر خدای او خدایي هغه شی دی چې ټوله نړۍ رانغاړي، یانې خدای دده په نظر هغه طبیعت دی چې په پرله پسې ډول بدلون کوي او د اضدادو یوه مجموعه ده.
هراکلیت زیاتره د (خدای) د کلمې پر ځای له ((لوګوس)) یوناني کلمې څخه چې د عقل مانا ورکوي، ګټه پورته کړې ده. هغه په دې نظر و چې که چېرې موږ انسانان تل په یوه ډول فکر ونه کړو او زموږ پوهه هم په یو ډول نه وي، باید یو ډول (نړیواله پوهه) موجوده وي چې د طبیعت د ټولو پېښو لارښوونه کوي چې دا ((نړیواله پوهه)) یا (نړیوال قانون) په ټولو کې یو ډول دی او انسانان باید هغه تعقیب کړي. دې سره سره هغه په دې نظر و چې اکثره خلک په ژوند کې له خپل شخصي او فردي عقل څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. له همدې کبله هغه د ادم زامنو ته زیات ارزښت نه ورکاوه او د هغوی نظریات یې ماشومانه ګڼل.

په دې ډول نو هراکلیت د طبیعت په ټولو اضدادو او بدلونونو کې یو ډول یووالی او ژوند لیده او هغه څه چې د دې تغیراتو او بدلونونو زمینه یې برابروله، هغه یې د (خدای) یا ((لوګوس) په نامه یاداوه.

له بل پلوه د هراکلیت فلسفه تاریخي اصالت لري او هغه دا چې د تاریخ د قضاوت اخلاقي اړخ ته قایل دی. په بله وینا په دې تله چې ((څه چې واقعي دي هغه حقیقي دي)) یانې دا چې ویلای شو، ((کوم څه چې واقعي دي، هغه اخلاقي دي)).

لکه څنګه چې هراکلیت یې څرګندوي د جنګ نتیجه تل عادلانه وي، لکه څرنګه چې هراکلیت پر دایمي بدلونونو باور لري، له دې ستونزې سره مخامخېږي چې د عدالت معیار او تلنه هم د تغیر او بدلون په حالت کې دي. هراکلیت دا ستونزه د ارزښت پالنې په نسبت د اضدادو په یووالي حلوي:

((ژوند او مرګ، ویښه او خوب، خواني او زړښت دا ټول سره یو دي، ځکه چې یو پر بل بدلېږي او بیا دویم بېرته پر لومړني. هغه چې له خپل ځان سره پر دښمنۍ اخته دی، د خپل ځان لپاره ملتزم کېږي. اضداد یو بل سره پیوستون لري، تر ټولو ښه همغږي د ناسم جوړښت پایله ده او هر څه د دښمنۍ له لارې پیدا او پالل کېږي، هغه لاره چې پورته ځي، همغه لاره ده چې کښته راځي... مستقیمه لاره همغه کږه لاره ده او له هغې سره تړلې ده.

د خدایانو پر وړاندې هر شی ښکلی او حق دی، خو د ادم زامن ځینې شیان حق او ځینې ناحق ګڼي. ښه او بد دواړه یو دي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځینو اړخونو له پلوه د (هراکلیت) او (پارمندیس) لیدلوري یو د بل پر واندې ودرېدلي دي. یوه پر (عقل) لاس پورې کړی او دویم پر (حس).
(عقل) پارمندیس ته حکم کاوه چې هېڅ شی بدلون نه مومي او تغیر نه خوري، خو (حس) بیا هراکلیت ته حکم کاوه او د طبیعت دایمي تغیر یې تائیداوه ، کوم یو حق په جانب و ، (هراکلیت) یا (پارمندیس)؟ پر عقل باید باور وشي که پر حس؟ ده ولګول شي او باور پرې وشي؟

ددې دواړو فلسفیانو د دوو مسلو وړاندوینه کړې ده:

پارمندیس باور درلود چې:

الف- هېڅ شی بدلون نه مومي.

ب- حس کېدی شي له سړي څخه لاره ورکه کړي.

او په مقابل کې یې هراکلتیوس په دې نظر و چې:

الف- هر شی بدلون مومي (هر شی په حرکت کې دی)

ب- کولای شو پر حس باور وکړو.

دا شونې نه ده چې د نورو لویو فلسفیانو تر منځ داسې لوی تضاد پیدا کړو.
خو له دوی څخه یو حق په جانب و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امپدکلس

تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کاله وړاندې

امپدکلس چې تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کلونه وړاندې یې ژوند کاوه، په پای کې پر دې بریالی شو چې له تیارې څخه د راوتو لاره پیدا کړي او فلسفه له دې سرګردانۍ څخه وژغوري، هغه په دې نظر و چې (پارمندیس) او (هراکلتیوس) هر یو د خپلو دې دوو نظرونو له جملې یوه کې په حقه و او په بل کې یې اشتباه کړې وه.

په دې ټکي کې له نورو فلسفیانو سره د (امپدکلس) د نظر اختلاف مهم و، هغوی د یوې لومړۍ مادې پر شتوالي باور درلود، په داسې حال کې چې (امپدکلس) په دې نظر و چې که چېرې یوازې یوې لومړنۍ مادې شتوالی لرلای، هېڅکله نه شو کېدی کوم څه چې عقل وایي او کوم څه چې حس یې وایي، د دواړو تر منځ اړیکه ټینګه کړو.

(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې څلور لومړني عناصر (منشا) شته چې دا څلور عناصر له خاورې، هوا ، اور او اوبو څخه عبارت دي.

د هغه په نظر په طبیعت کې ټول رامنځته شوي بدلونونه د دغو څلورو عناصرو له یو ځای کېدو او بېرته له یو بله له جلا کېدو څخه رامنځته شوي او یوازې د هغو د ترکیب کچه یو بل سره توپیر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ویل دا خبره سمه نه ده چې وو ایو: ((تول شیان)) تغیر کوي. ځکه چې په اصل کې هېڅ شی تغیر نه کوي، څه شی چې پېښېږي، په اصل کې یو بل سره د دغو څلورو عناصرو پیوستون او بېلتون دی.

(امپېدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې باید دوه ځواکونه موجود وي. هغه دا دوه ځواکونه د (مینې) او (کینې) په نامه یادول، هغه څه چې د عناصرو د شلېدلو سبب ګرځېده هغه کینه وه، ځکه نو د مادې د ځواک تر منځ توپیر ته قایل و.

(امپېدکلس) وایي بدن د روح زندان دی او دا په دې خاطر دی چې ده ګناه کړې ده، خو کومه ګناه چې دی یې یادوي د سامي مذهبونو له لومړنۍ ګناه څخه توپیر لري، هغه په دې نظر دی، له هغه وخته چې انسان د نورو حیواناتو پر وژنه لاس پورې کړی او خپله ګېډه یې د نورو حیواناتو لپاره هدیره کړې ده، پر ګناه یې لاس پوری کړی دی او له ګناه څخه د خلاصون لاره له تناسخ پرته بل څه نه دي، یانې باید تر هغه پورې دا ګناه کاره روح پر بېلابېلو جسمونو کې کښته پورته شي او ورنځېږي چې په پای کې په تذکیه پاک شي او ارامۍ ته ورسېږي)).

د (امپېدکلس) په فلسفه کې د نفس (ارفه یي) نظریه او (ایونیایي) طبیعي فلسفه دواړه یو بل کې سره نښتي او دا اغېزلتیا د دې ښکارندوي کوي چې د نړۍ په باب مختلف لیدلوري څنګه پر دې بریالي شوي چې د یوه واحد شخص په ذهن کې یو بل سره بشپړ کړي، د دې دوو لیدلوریو انځور د عناصرو په دوړو کې پټ دی، په داسې حال کې چې هوا او اوبه، خاوره او اور تول له دوی څخه بېزاره دي او هغه د یو بل لوري ته ځغلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس

تر میلاد (۵۰۰- ۴۲۸) کاله وړاندې

(لمری یوه اورینه ډبره ده)

(اناکساګوراس) داسې یو فیلسوف دی چې نه یې شو کولای ومنې چې وجود له یوې لومړنۍ مادې څخه جوړ دی، هغه د (ام پډکلس) نظر هم نه مانه او نه یې شو منلای چې خاوره، هوا ، اور او اوبه دې پر وینه، هډوکي، پوټکی یا وېښتانو تبدیل شوي دي.

(اناکساګوراس) له یو بل پلوه هم د پاملرنې وړ دی؛ هغه لومړنی (اتني) فیلسوف دی چې د ژوند په باب یې ډېر معلومات ترلاسه شوي دي، په (کوچنۍ اسیا) کې زېږېدلی، په (څلوېښت کلنۍ) کې یې (اتن) ته کډه کړې، خو د بې دینۍ په تور محاکمه شو او له اتن څخه یې تبعید کړ، ځکه هغه ادعا کوله چې لمر خدای نه دی، بلکې د اور یوه ډبره ده چې د (پلویونس) تر ټاپو څخه لویه ده.

(اناکسا ګوراس) په دې نظر و چې په طبیعت کې ټول شیان د وړو وړو ذرو له یو ځای کېدو څخه رامنځته شوي، دا کوچنۍ ذرې په سترګو نه لیدل کېږي، هر شی کېدلای شي پر ډېرو کوچنیو برخو ووېشل شي، خو د دوی تر ټولو ډېره ډېره کوچنۍ ذره به بیا هم د همغوی خپلې ځانګړې ولري.

زموږ بدن هم دا ځانګړتیاوې لري، زموږ د پوټکي د سلولونو په زړي یا هسته کې یوازې په پوټکي پورې تړلي معلومات نه دي راټول شوي، بلکې د سترګو، رنګ، وېښتانو د ګوتو شمېر او ان د هغوی په شکلونو پورې اړوند معلومات راټول شوي دي. زموږ د بدن په سلولونو کې زموږ د ژوندني جوړښت په باب ټول اطلاعات خوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو په هر سلول کې (هر شی په هر شي کې) موجود دی، هره برخه د جوړو شویو برخو د ټولګې یوه برخه ده چې د دې هره برخه بیا د هغې ټوله ټولګه په خپل وجود کې رانغاړي.
(ناکساګوراس) دا کوچنۍ ذرې چې د ټول (کل) یو (جز) ګڼل کېږي، د (بذر) یا (تخم) په نامه یادوي، لکه څنګه چې مخکې یادونه وشوه امپډکلس (مینه) د موادو د پیوستون ځواک ګاڼه. (اناکساګوراس) هم پر یو ډول ځواک باور درلود او دا ځواک یې د انسانانو، حیواناتو، ګلونو او ونو د رامنځته کېدو عامل ګاڼه. ده دا ځواک د (روح) په نامه یاداوه.

هغه ستور پېژندنې ته زیاته پاملرنه کوله، هغه په دې نظر و چې ټول اسماني څیزونه له همغې مادې څخه جوړ شوي چې ځمکه له هغې څخه جوړه شوې ده. دی هغه وخت پر دې خبره باوري شو چې یوه اسماني ډبره یې وخېړله، د همدې دلیل له مخې (اناکساګورس) په دې باور و چې په نورو کرو کې هم د انسان د ژوند تصور کېدلای شي.

(اناکساګوراس) چې څه موده یې په (اتن) کې ژوند کاوه، په دې جرم چې لمر یې یوه اورینه ډبره ګڼله، له اتن څخه تبعید کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکرتیوس

ترمیلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې

د فلسفې تفکر لومړنۍ بنې د لرغونې دورې پر مهال د غلامۍ په دوره کې ځرګندې شوې. لرغونې فلسفه ځرګندې نښې نښانې لري، چې وروسته د لویدیځ په نوې فلسفه کې په ځرګند ډول ښکاره کیږي، ددې دورې د فلسفیانو له جملې څخه چې پر نوې فلسفه یې ځرګند اغیز درلود کولای شو، (افلاتون، ارسطو، سقراط او دموکریت) ته نغوته وکړو، د (ماتیریالیزم) لومړنۍ نښې نښانې، د لرغوني یونان د ستر فیلسوف (دموکریت) د عقایدو په سیستم کې لیدل

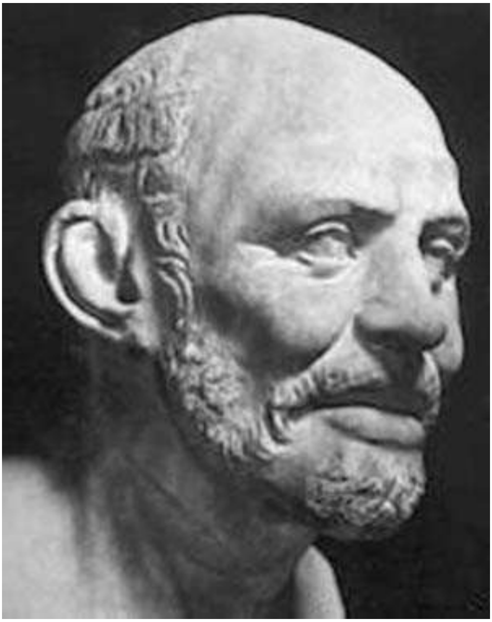

کیږي، یا یې دا سستم لومړنۍ بېلګه ګڼل کیږي، په لرغوني دوره کې فلسفې پر علم ډېره لګوله، پخه نه وه، ځکه تر کومې کچې چې ټولنې وده کړې وه او د هغه پړاو پر لومړنۍ او سرسري پېژندنې یې ډېره لګوله، فلسفې پر همغې ډېره لګوله، ځکه یې نه شو کولای علمي بڼه خپله کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني يونان په فلسفه کې مورږ د (ماترياليزم) او (ايډياليزم) او (دموکريت) او (افلاتون) د نظرياتو تر منځ د جګړې شاهدان يو، يانې د هغو تر منځ ټکر وينو.

د موکريتوس يا دموکريت، ديموقراطيس (Democrius) تر ميلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې ژوند کاوه، له کومه ځايه چې ده د خوشالۍ پر ارزښت ډېر ټينګار کاوه، په (خندان فيسوف) مشهور و او د (ابدرا) بندر اوسېدونکی و.

د موکراتيوس (دموکريت) د داسې يو فلسفي نظام بنسټ کېښود چې د طبيعي نړۍ د مادي بيان ښکاردندويي کوي، په دې برخه کې دی له خپل ښوونکي (ليوسيوس) څخه اغېزمن شوی و.

(دموکرتيوس) د خپل پلار تر مرګ وروسته د پوهې د حاصلولو لپاره ګڼ شمېر سفرونه پيل کړل او د خپل ميراث ډېره برخه يې پر خپلو سفرونو ولګوله، ويل کېږي چې هغه د مصر، ايتوبيي (حبشې) اريانا او هند ليدنه وکړه. کله چې (دموکرتيوس) خپل پلرنې ټاټوبي (ابدرا) ته بېرته ستون شو، نه ورته د خپل پلار له ميراثه څه پاتې و او نه يې د ژوند لپاره د خوراک څه لرل. په دې ډول يې ورور (دا موسيس) له هغه سره مرسته وکړه او ده بيا خپل پاتې عمر د طبيعت په باب ازموينو ته وقف کړ، له طبيعي پديدو سره د هغه اشنايي او د اوبو په باب د هغه وړاندوينې د (دموکرتيوس) د شهرت عوامل شول، هغه له خپلو دې ځواکونو څخه په دې باب چې راتلونکې د وړاندوينې وړ دی، د خلکو د باوري کولو لپاره ګټه پورته کړه، (دموکرتيوس) په داسې حال کې چې سلکلنۍ ته رسېدلی و، وفات شو.

(دموکرتيوس) د اوسمهال له الکترونيکي او ډيجټلي شان و شوکت څخه خبرتيا نه لرله، عقل او فکر د هغه يوازيني وسايل وو. عقل هغه ته د بل انتخاب اجازه نه ورکوله، که دا ومنو چې هېڅ شی نه شي کولای پر بل شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدل شي، هېڅ شی له هېڅ شي څخه نه رامنځته کېږي او هېڅ شی له منځه نه ځي، هغه وخت نو باید طبیعت له ډېرو وړو ذرو څخه جوړ شوی وي، چې یوه له بلې سره وصل او یوه له بلې جلا شي.
(دموکرتیوس) په طبیعي بدلونونو کې د (ځواک) پر کوم ډول یا (روح) پر شتوالي باور نه درلود، د هغه په نظر څه شی چې ممکن وو، اتومونه وو او تشه فضا وه. څرنګه چې (دموکرتیوس) یوازې (مادې) ته پاملرنه کوله، نو ځکه یې هغه ماده پال باله. هغه په دې نظر و چې د اتومونو حرکت د یوې ځانګړې ارادې تر واک لاندې نه دی، خو دا ټکی په دې مانا نه دی چې دهغو حرکت یوازې اتفاقي دی، دی په دې نظر و چې د هرې پېښې لپاره یو طبیعي دلیل موجود وي او دا دلیل په شیانو کې نغښتی وي.
(دموکرتیوس) په دې نظر و چې ان د نړۍ په اړه زموږ احساس د نه تجزیه کېدونکو ذرو پر بنسټ د توجیه وړ دی، که کوم څه احساسوو په تشه فضاء کې د اتومونو د حرکت له امله دي، که چېرې موږ کولای شو سپوږمۍووینو له دې امله دي چې د سپوږمۍ اتومونه زموږ پر سترګو لګي.
(دموکرتیوس) له (اتوم) سره د (ادراک) د اړیکي په باب په دې نظر و چې د انسان روح له یو ډول ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی دی، کله چې یو څوک مړ کېږي، د هغه د روح اتومونه د هغه د بدن له هرې برخې څخه وځي او بیا بل روح رامنځته کوي، چې نوي جسم پورې اړه پیدا کوي.
دا نظر په دې مانا دی چې د انسان روح هېڅکله نه مري، تر اوسه هم په یوویشتمه پېړۍ کې یو زیات شمېر خلک د (دموکرتیوس) په شان نظر لري، چې د انسان روح د هغه له مغز سره اړیکي لري، کله چې انسان له منځه لاړ شي، شونې نه ده چې (ادراک) پاتې شي، په دې مانا چې دموکرتیوس په بشر کې تلپاتې او نامادي روح نه مانه. د هغه په نظر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان روح له نرۍ مادي، ګردو او ربړو اتومونو څخه جوړ شوی، چې د دې مادي اتومونه د مرګ پر مهال یو له بله جلا او پاشل کېږي.
(دموکرتیوس) د یونان د طبیعتپالې فلسفې پای د نه تجزیه کېدونکو ذرو د نظریې پر وړاندې کولو سره اعلان کړ. هغه له (هراکلتیوس) سره په دې نظریه کې چې هر څه د (حرکت) په حال کې دي، هم نظره و، د هغه په نظر هر څه په تغیر کې وو، اما دموکرتیوس په دې باور و چې څه شی چې په حرکت کې دي، د هغه تر شا یو تل پاتې او نه بدلېدونکی شی واقع دی او دا خبره څرګندهده چې هغه (اتوم) دی. د هغه په نظر تر طبیعت پورته او یا تر طبیعت بهر کوم ځواک وجود نه لري، دموکرتیوس لپاره یوازې هغه وجود د منلو وړ دی چې له اتوم څخه جوړ شوی وي، له همدې کبله هغه په بشپړ ډول د ماتریالیست (ماده پال) فیلسوف په نامه پېژندل کېږي.
د هغه په نظر په طبیعت کې هر څه میکانیکي، جبري او تخلف نه منونکي دي، څرنګه چې هر څه له اتوم څخه رغېدلي او هغه هم یوازې د خپلو ذاتي قوانینو لاره تعقیبوي. نو ځکه د طبیعت د قوانینو په پیدا کولو سره کولای شو په اسانۍ سره د راتلونکي وړاندوینه وکړو، موږ وینو چې د دموکرتیوس د فلسفې زیاته برخه د اتوم په باب ده. (اتوم) په یوناني ژبه کې د (نه تجزیه کېدونکی) مانا ورکوي. (دموکرتیوس) دې پایلې ته رسېدلی و چې نه شو کولای ماده په نامحدود ډول پر وړو وړو ذرو ووېشو او تر پرله پسې وېش وروسته به د (اتوم) په نامه نه تجزیه کېدونکې ذرې ته ورسېږو.
د دموکریتوس په نظر اتومونه تلپاتې دي، یانې ازلي او ابدي دي. دلیل هم دا دی چې نه له نشت څخه څه شی پیدا کېږي او نه وجود پر نشت بدلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو (دموکرتیوس) له (انسانپالو) سره موافق و، خو د هغوی پر خلاف بیا دموکرتیوس خلا، حرکت او تغیر مني، د هغه په نظر اټومونه یو بل سره واټن لري، حرکت کوي او (خلا) یې ترمنځ واټن دی.
هغه په دې نظر و چې شیان له بېلابېلو اټومونو څخه جوړ شوي دي، چې دا اټومونه یو بل سره نښتي دي، که چېرې شی یا جسم تجزیه شي، دا اټومونه به یو ځل بیا یو له بل سره جلا او وپاشل شي. د طبیعت په باب د ارسطو نظریات ددې سبب شول چې د دموکرتیوس د اټوم تیوري نږدې د خلکو له یاده ووځي، ان تر دې چې دوه زره کاله وروسته یو انګلیسي کیمیاپوه (جان ډاسون) یو ځل بیا هغه مطرح کړه.

دموکریت تل په ژوند کې د ښو او ښکلو شیانو هرکلی کاوه، خپلې پنځونې یې بشپړې ګڼلې او زیات شکایت یې نه کاوه، د دموکریت اثار چې به (عتیق) دوران کې یې زیات شهرت درلود، زموږ لاسته نه دي راغلي، یوازې (دېوژن) د هغه د اثارو له جملې څخه د څو اثارو یادونه کړې ده، لکه: د روح سوکالي، د انسان طبیعت، دوزخونه، درې پښته، د همغږۍ ځمکني عوامل، او عددونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوناني افکارو کې تاریخ او

د تاریخ فلسفه

هغه مهال چې یوناني فلسفیانو په طبیعت کې د موجودو طبیعي بدلونونو د توضیح په باب هڅه کوله، ورو ورو د تاریخ لپاره هم پوهه رامنځته شوه. په دې علم کې هڅه کېدله چې د تاریخي پېښو طبیعي دلایل وڅېړل شي. تر هغه وروسته په جګړه کې ماتې د خدایانو په غچ پورې تړل کېده. د یونان د نامتو مورخانو له جملې څخه کولای شو د (هرودوت) چې تر میلاد (۴۸۴-۴۲۴) کاله وړاندې یې ژوند کاوه او (توسیدید) چې تر میلاد (۴۶۰-۴۰۰) کاله وړاندې یې د ژوند مهال و، نوم‌ونه یاد کړو.

د یونان د لرغوني دورې تاریخ لیکونکی (هرودوت) تر میلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه، د (هرودوت) لیکنې په نهو (۹) کتابونو کې راټولې شوي، له همدې کبله هغه (په نهو کتابونو کې تاریخ) په نامه یې یادوي او د هغه هر یو کتاب د لرغوني یونان له ارباب الانواعو یا خدایانو څخه د یوه په نامه نومول شوی دی. څېړونکي د (هرودوت) د اثارو دا وېش او نوم‌ونه په وروستیو پېړیو کې د نورو کارګڼي او په دې نظر دي چې د هغه تالیفیاتو په لومړیو کې کوم وېش نه درلود.

له یوناني پوهانو څخه نیولې بیا تر معاصرو مورخینو پورې له هغې جملې څخه (ویل دورانت) او (ارنولد توین بي) پورې ټولو (هرودت) د تاریخ پلار ګڼلی دی.

د (میشیګان) پوهنتون د تاریخ څانګې استاد (هنري. اس. لوکاس) په وینا (هرودوت) په رښتیا سره د دې لقب وړ دی، ځکه چې د شلمې پېړۍ د بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ټول اطلاعات لکه د (مادیانو ، پارسیانو ، بابلیانو ، یونانیانو ، ایټالویانو ، فینیقانو او مصریانو) په باب معلومات د هغه د هڅو په برکت ترلاسه شوي دي. که څېړې هرودوت نه وای، نو فرانسوي (شامپلیون) نه شو کولای (هیروګلیف) لیک ولولي، ځکه چې هرودوت د خپلو کتابونو په واسطه د لرغونو ملتونو په باب پاشلي اطلاعات د یادګار په توګه پرې ایښي دي، چې همدا اطلاعات د وروستیو پېړیو د تاریخپوهانو او لرغونپوهانو د څېرنې او په پایله کې د لرغونو پېړیو د ډېرو حقیقتونو د سپړنې سبب شول.

تر (هرودوت) د مخه هم ډېرو تاریخپوهانو ، لکه: (کادموس، هلانیکوس، میتي لین، شارن او هکاته) ژوند کاوه ، (هرودوت) د ځوانۍ پر مهال هیله لرله چې یوه ورځ له هغوی سره له نږدې وګوري، هغو تاریخپوهانو تر ډېره حده د لرغونو ښارونو د بنسټ اېښودلو او د لویو او اشرافو کورنیو د شان و شوکت په باب خبرې کړې دي او په خیالي دلایلو یې د ځینو کسانو نسبت خدایانو او لرغونو اتلانو ته رساوه. (هرودوت) په ځوانۍ کې د هغوی لیکنې لوستلې او د هغوی له خیالي افسانو څخه یې خوند اخیسته، خو یو څه موده وروسته پوه شو چې د هغوی د تاریخ لیکنې دود ډېر سم نه دی او هغوی یې پر افسانه جوړونې او داستان جوړونې تورن کړل.

د (هرودوت) لیکنې لومړنی اثر و چې تر دیني تفکراتو او د جغرافیایي خبرتیاوو په باب د څېړونکو تر څېړنې او قوم پېژندنې پورته لاړ او تر (څېړنې) پورې ورسېد. څېړنه په انساني واقعیتونو کې د دیني او ایماني دودونو په منځ کې شوې ده، له همدې کبله (هرودوت) د (Historiai) کلمه د خپل کتاب د عنوان په توګه غوره کړه. (historiai) په یوناني ژبه کې د حقیقت د موندلو لپاره د څېړنې او پلټنې په مانا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يادونې وړ ده چې تر (هرودوت) وړاندې يو شمېر ليکوالو چې هغه يې د (ويناپالو) په نومونو يادول، پر دې بسنه کوله، اساطيري استانونه چې خدايي او انسايي ريښې يې درلودې، له حماسي منظومو، نسب ليکنو او د پېښو له شرحو څخه راوکاږي او په نثر يې وليکي، طبيعي خبره ده چې (هرودوت) هم د خپل اندود په انډول د اسانه او روان سبک د تعقيب له پلوه داستان ليکنو او همدارنګه د ژبې د کارونې له پلوه له (ويناپالو) سره نږدې دی. ځکه چې (هيرودوت) اثار په (يوناني) ګړدود ليکلي دي.

خو راځو دېته چې (توسيديد) څه ډول فکر کاوه؟

(توسيديد) د جګړې د (سبب) او (دليل) غټ توپير ته ګوته نيسي، چې تر هغه وروسته د جګړه ييز تاريخ ليکنې لپاره د ډېر اهميت وړ وو. په دې ډول موږ کولای شو له دې توپيرونو څخه د (عراق) پر وړاندې د (امريکا) د جګړې د توضيح لپاره ګټه پورته کړو. تر ميلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې هغه بېلابېل دلايل چې د (سپارتيانو) له خوا وړاندې او د (اتن) پر ضد يې هغوی جګړې ته اړ ايستل، هغه دا وو چې له يوې خوا د دواړو خواوو تر منځ تړونونه سست شول او وشلېدل او له بلې خوا د اتن له لوري يو لوی بريد و. (توسيديد) دا يوازې د جګړې د (سبب) يانې د جګړې د بالواسطه دلايل په توګه شمېري او هغو ته څه خاص ارزښت نه ورکوي. د يونان دا نامتو تاريخپوه ددې جګړې د مخنيوي د عواملو تر بشپړې څېړنې او ارزونې وروسته دې پايلې ته رسېږي چې ددې جګړې دليل دا و چې (سپارتيانو) فکر کاوه له (اتن) سره په داسې يو تړون کې چې هغه تل د پراختيا غوښتنې فکر درلود، د دوی پاتې کېدل، دوی ته په زيان او ضرر پرېوزي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لومړی دلیل و او اصلي دلیل چې البته د هغه په باب ډېرې کمې خبرې شوي دي، زه یې د (اتنیانو) د واک په زیاتېدو کې وینم چې (سپارتیان) یې وترهول او هغوی یې جګړې ته اړ ایستل.

(ژاکلین دورمه یي) په دې نظر و چې د (توسیدید) تاریخ په داسې حال کې چې د (پلوپونزي) جګړې د پېښو تاریخ دی، له ځینو خاصو ځانګړنو برخمن دی چې تاریخ یې تر هغه وخته ساری نه و لیدلی، (توسیدید) ټولې پېښې په ډېر دقت او ځیرتیا سره څېړلي او هغه انګېزې یې هم په پام کې نیولي چې د دې پېښو د پېښېدو سبب شوي دي، تر هغه وروسته بیا پېښه توضیح کوي، د هغه اثر یوه علمي لیکنه ده چې په هغې کې د انساني پوهو ټولې غوښتې د غوړېدو په حال کې وینو، د هغه په اثر کې نه خرافات، نه د معابدو غیبي اوازونه او نه هم خدایان کوم نقش لري، د (پلوپونزي جګړو تاریخ) د (توسیدید) یو تلپاتې اثر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طب

د هغه وخت یونانیانو ان خدایان د ناروغیو د پیدا کېدو مسؤلین ګڼل، ساري، انتقامي او نورې ناروغۍ د خدایانو له لوري تعبیرېدلې او سلامتي هم د هغوی له خوا ډالۍ کېدله په دې شرط چې د قربانۍ په ورکولو سره د هغوی د خوښۍ زمینه برابره شوې وي.

پر همغه مهال چې یوناني فلسفیان په دې لټه کې وو چې په تفکر کې یو نوی تګلوری رامنځته کړي، د روغتیا د ساتنې او د ناروغیو د مخنیوي لپاره طبیعي توضیحات پیدا کړي، د یونان د هغه مهال د طبابت د نوي علم بنسټګر (بقراط) ګڼل شوی دی، هغه (تر میلاد ۴۶۰) کاله وړاندې په (توس) ټاپو کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې.

د (بقراط) د طبابت پر اساس د ناروغیو پر وړاندې د انسان د خوندیتابه تر ټولو ښه ساتندوی په ژوند کې انډول او د روغتیایي اصولو تطبیق دی. روغتیا د انسان لپاره یوه طبیعي اړتیا ده او د ناروغۍ پیدا کېدل له دې کبله دي چې د جسمي او روزنیز اختلال له امله د سړي طبیعت له ګډوډۍ سره مخ شوی دی، د انسان روغتیا په انډول، همغږۍ او په سالم جسم کې د سالم روح په شتوالي کې نغښتې ده.

(بقراط) چې د نوي طب د پوهې د پلار په توګه پېژندل شوی، لومړی شخص و چې طبابت یې له خرافاتو جلا کړ، دی چې په (توس) یوناني ټاپو کې زېږېدلی و، د یوه طبیب زوی و، (بقراط) د خپلو هممهالو هغه نظر چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل به یې: ((ناروغي د غچ اخیستونکو خدایانو په واسطه رامنځته کېږي))، رد کړ او د هغه پر ځای یې اعلان وکړ چې هره ناروغي یو طبیعي علت لري. هغه وویل: ((که چېرې علت یې پیدا کړئ، نو کولای شو د هغې درملنه وکړو)).

(بقراط) به ویل، د یوې ناروغۍ د نښو نښانو په لیدلو او د هغې د شدت په نظر کې نیولو سره، ډاکټر یا طبیب کولای شي یو ځانګړې ناروغ ته ددې ناروغۍ د تګلوري په باب وړاندوینه وکړي. (بقراط) د دغه منطقي فکر پر بنسټ د یوې طبي مدرسې بنسټ کېښود.

بله طبي عقیده چې (بقراط) ومنله، دا وه چې د یوه ناروغ د درملنې لپاره چې له کومې طریقې څخه کار اخیستل کېږي، کېدی شي د بل ناروغ لپاره په ښه توګه کار ونه کړي. هغه اعلان وکړ کوم څه چې د یو تن لپاره غذا ده، کېدی شي د بل لپاره زهر وي.

بقراط همدارنګه نور طبیبان وهڅول چې له ساده درملو لکه یو سالم غذایي رژیم، زیات استراحت او غوره چاپېریال څخه ګټه پورته کړي. هغه به ویل کله چې طبیبان ونه کړای شي، د یوه ناروغ درملنه وکړي، غالباً طبیعت دا کار کوي. د مړګوني ناروغانو لپاره باید د درملنې له ساده طریقو څخه کار وانه خیستل شي، ده وړاندیز وکړ چې پېچلې ناروغۍ، پېچلې درملنه هم غواړي.

د (بقراط) له نورو سپارښتنو څخه یو څه دا هم دي چې نن ورځ د (ښه چلند) په نامه یادېږي، په دې مانا چې ناروغي هغه وخت سختېږي چې ذهن پرېشانه وي او ځینې ناروغان کله چې د طبیب له ښه چلند څخه راضي وي، خپله روغتیا بېرته ترلاسه کوي.

دی په دې نظر و چې طبیبان باید د خپلو ناروغانو خدمتګاران وي او له شرافته ډک چلند معیارونه رعایت کړي، دده په زمانه کې ځینې طبیبان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو ناروغانو د له منځه وړو لپاره هڅول کېدل، د دې امکان و چې يو حاکم يو طبيب ته و وايي چې دده د دښمن د وژنې لپاره هڅه وکړي. بقراط به ويل: طبيب د ناروغ پر وړاندې مسؤل دی.

(بقراط) هغه ژمنليک جوړ کړ چې نن يې پوهان د ډاکترۍ د ډپلوم د اخيستلو پر مهال لولي. د دې ژمنليک په يوه برخه کې راغلي دي: ((زه د زړه له تله ژمنه کوم چې خپل ځان د انسانيت خدمت ته وقف کوم، زه به خپله دنده له وجدان او شرافت سره سمه سرته رسوم او د ناروغانو روغتيا به زما لومړنۍ دنده وي.))

موږ به تېرو برخو کې له طبيعتپالې فلسفې سره چې د نړۍ اسطوره يې تصور يې باطل کړ، اشنا شو. څرنګه چې طبيعتپالو فلسفيانو تر (سقراط) وړاندې ژوند کاوه، نو ځکه يې تر (سقراط) وړاندې فلسفيانو، په نومونو هم يادول. که څه هم (دموکرتيوس) تر (سقراط) څو کاله وروسته له نړۍ څخه سترګې پټې کړې، خو د هغه ټول افکار او نظريات تر (سقراط) وړاندې په طبيعتپالې فلسفې پورې تړلي وو. (سقراط) يوازې د مهال له پلوه يو تاريخي پيل نه ګڼل کېږي بلکې د هغه حضور او ان جغرافيايي موقعيت فلسفي څېړنو ته بدلون ورکړ. (سقراط) لومړنی فيلسوف دی چې په (اتن) کې زېږدلی دی او تر ده وروسته د دوو نورو فلسفيانو په شان يې په همدې ښار کې ژوند، کار او هلې ځلې کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوفیستایان

طبیعت پلوي یا طبیعتپالي فلسفیان تر هر څه وړاندې د طبیعي مسایلو څېړونکي ګڼل کېدل، هغوی له همدې کبله د علم په تاریخ کې مهم ځای لري. خو په (اتن) کې بیا چې تر میلاد (۴۵۰) کاله وړاندې د یونان د یو فرهنګي مرکز په توګه څرګند شوی و، په تدریجي ډول ولسواکۍ په دې ښار کې رامنځته شوه. په (اتن) کې د ولسواکۍ لپاره د مخکې تر مخکې فرضیو له جملې څخه یوه هم په دې ډول سیاست کې د ګډون لپاره د خلکو روزنه وه، دا مسئله ان او سمهال هم د تائید وړ ده. چې ولسواکۍ په هغو ټولنو کې کولای شي عملي شي چې خلک هغه وپېژني، له همدې کبله د خبرو هنر د (اتن) د خلکو لپاره تر هر څه زیات اهمیت درلود.

څه وخت وروسته د یونان له مستعمرو څخه ښوونکي او فلسفیان راټول شول هغوی خپل ځانونه سوفیستایان ګڼل، د (سوفیست) کلمې د معرفت او حکمت ښوونکي مانا لرله.

سوفیستایانو په اتن کې خلکو ته د زده کړې له لارې خپل ژوند خړوباوه، ددغې دایرې دورې د فلسفیانو ډلې هم د طبیعتپالو فلسفیانو په شان پر اساطیري باورونو اعتقاد نه درلود، خو له بلې خوا یې فلسفي تفکرات هم مردود ګڼل، د هغوی په نظر ان که د فلسفي مسایلو په باب یې ځواب هم درلود، دې ځواب نه شو کولای د طبیعت او د ژوند د معما د حل لپاره کوم غوڅ دلیل وي، دې فلسفې لیدلوري ته (شکاکیت) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ډول که څېړې پر دې برياليي هم نه شو چې د طبيعت د معما لپاره کوم ځواب پيدا هم نه کړو، پوهېږم چې انسانان يو او بايد دا زده کړو چې د يو بل تر څنګ ژوند وکړو.

دا ليدلوری ددې سبب شو چې سوفيستايان انسان او په ټولنه کې د هغه مقام ته پاملرنه ولري.

تر ميلا (۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې د (پروتاګوراس) په نامه يو (سوفيستايست) ويلي دي چې: ((انسان د ټولو شيانو مقياس دی)). د هغه په نظر حق او ناحق، ښه او بد بايد د انسان د اړتياوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې پر وړاندې چې ايا د يونان خدايان مني که نه؟ دا سې ځواب ورکړی دی: ((د خدايانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته.. دا سې ډېر شيان شته چې موږ له دې پېژندنې څخه ګرځوي؛ د مسلې پېچلتيا او زموږ د عمر لنډون.)) چا چې د خدای وجود نه مانه هغه يې (لادري) باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروتاګوراس

تر میلاد ((۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې

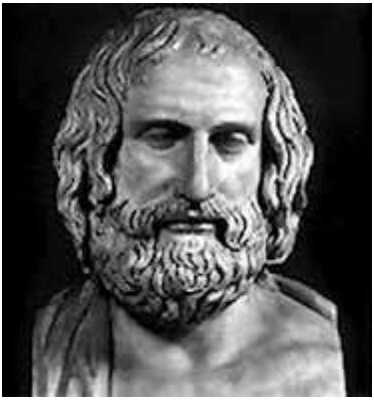

(پروتاګوراس) تر (سقراط) وړاندې د (سوفیستایانو) لومړنی او ډېر مهم فیلسوف و ، ژبور استاد او په هغه زمانه کې د یونان په ش مال کې د (ابدرې) د ښار او سېدونکی و چې (دموکریت) هم ددې ښار اوسېدونکی ګڼل کېده ، (پروتاګوراس) ویلې: ((انسان د ټولو شیانو مقیاس دی)) لکه څنګه چې پورته مو یادونه وکړه دده په نظر حق او ناحق، ښه او خراب باید د انسان د اړتیاوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې په باب چې ایا د یونان خدایان منې که نه؟ داسې ځواب ورکړی دی: ((د خدایانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... ډېر شیان شته چې موږ له دې پېژندنې لرې ساتي، د مسلې سپېڅلتیا او زموږ د عمر لنډون)). دا د خدایانو د شتوالي په باب دده نظر څرنګوالی و ، پورته راوړل شو.

(افلاتون) د یوه کینه بیز چلند په ترځ کې هغه ته ویلي وو: ((خدای د ټولو شیانو میزان دی)) او امریکایي (پراګماتیستان) کلونه کلونه کېږي. چې لیکي: ((علم د ټولو شیانو میزان دی)).

(پروتاګوراس) ((د خدایانو په باب)) کتاب له امله د کفر او الحاد په تور پر مرګ محکوم شو او په اویا (۷۰) کلنۍ کې د اعدام د حکم له اجرا څخه د تېښتې له امله په سیند کې ډوب شو ، دی د (اناکساګوراس، فیدیاس،

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسیا زیا او سقراط) تر ځنګ د تاریخ د فکري بهیر د اعدامیانو له ډلې ځخه دی، هغه وخت دولتي خدایانو ته نه پاملرنه پوهانو ته یو لوی سردردی و ، د (پروتاګوراس) ((د انسان -میزان)) جمله د (انسان – روښنفکری او هومانیزم) د دورې د پوهانو د پاملرنې وړ هم وګرځېده، د (پروتاګوراس) د اهمیت په باب ویل کېږي چې نه (افلاتون) او نه هم (ارسطو) د لرغونې فلسفې استازولي وکړه، بلکې (پروتاګوراس) او (ګورګیاس) د لویدیځ د روښنفکرې فلسفې بنسټګر دي.

سوفیستایانو به زیاتره په (اتن) کې پر هغو شیانو چې طبیعي دي او هغه څه چې له ټولنې څخه راټوکېږي، خبرې اترې کولې او د ټولنیزې شننې او کره کتنې لپاره یې لاره اواروله، د ساري په توګه، هغوی دا څرګنده کړه چې ((د شرم احساس)) یوه طبیعي پدیده نه ده، ځکه که دا ډول احساس طبیعي وای باید د انسان برخه وای، شونې نه ده چې ډار تر لوځتوبه ذاتي عامل وي او یوازې پر ټولنې باندې پر واکمنو دودونو او ادابو پورې تړلې وي.

کوم درسونه چې (سوفیستایانو) وړاندې کول، له فلسفې، ادبیاتو، هنر، ریاضي علومو، ستورپوهنو، ګرامر، د اساسي قانون په ګډون د سیاست علم، اداري چارې او د جنګ هنر په تېره بیا د خبرو له هنر څخه عبارت وو.

(سوفیست) چې اصلاً د استاد او هنرمند په مانا و، د ښوونکي او روزونکي مانا پیدا کړه، (سوفیستایان) د (ګردې دورې) ښوونکي وو، چې ښار په ښار به ګرځېدل او کوم درسونه یې چې ورکول د هغو په بدل کې به یې اجوره ترلاسه کوله.

سوفیستایانو ځان سره نوی فکر راوړ، د اخلاقي ارزښتونو اصالت یې رد کړ او د (پان هلیېزم) یانې د یوناني قومونو د یووالي هڅې یې پیل کړې، ((د سوفیستایي ښوونې او روزنې غایه دا وه چې زده کوونکي پر دې بریالي شي خپل خصوصي ژوند اداره کړي، په سیاسي ټولنو کې خلک پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو عقايدو باوري کړي او په دې توګه د هېواد د ادارې په چارو کې خپل نقش ولوبوي))

سوفيستايانو سياست د خلکو په ورځني ژوند کې په سرګرموونکي ډول داخلاوه. که چېرې وغواړو (سوفيستايان) له هغو خلکو سره چې نن ورځ ژوند کوي، پرتله کړو، شايد وويلای شو چې دوی ((نيمه استادان او نيمه ورځپاڼه ليکونکي وو)) ځکه نو يو ښار ته د (سوفيست) راتک يوه مهمه پېښه ګڼل کېدله، ځوانان د هغه پر شا و خوا راټولېدل، چې د هغو يوه صحنه افلاتون د (اپروتاګوراس). په کتابګوټي کې انځور کړې ده، (سوفيستايان) له سياسي پلوه پر دوو برخو وېشل کېدل: يوه ډله پر دې نظر و چې (طبيعت) ښه او (تمدن) بد دی، لکه (رسو). قانون د ځواکمنو خلکو اختراع او د انسانانو د غلامۍ لپاره دی، (ترازيماخوس) په خپل لومړني اثر کې د عدالت د تعريف په باب وايي: ((عدالت هغه څه دي چې د ځواکمن لپاره ګټور وي)) او په دوام يې د سقراط د ايراداتو په باب وايي: ((هر حکومت هر قانون د خپلو ګټو په پام کې نيولو سره وضع کوي، ولسواک حکومت د خلکو عمومي ګټې په پام کې نيسي او زورواکي حکومتونه د مستبد حاکم ګټې.)) نور حکومتونه هم همدا ډول عمل ترسره کوي او د قوانينو په وضع کولو سره هغه څه چې د واکمن په ګټه وي، د حق په نامه يادوي. هغه له ټولو خلکو غواړي چې هغه ته درناوی وکړي او څوک چې له هغه څخه سرغړونه وکړي، هغه قانون ماتونکی او ظالم ګڼي او سزا ورته ورکوي.

ځکه نو زما د خبرو مانا داده چې په هر هېواد کې حق و عدالت داسې يو شی دی چې د هغه هېواد د حکومت لپاره ګټور وي. څرنګه چې په ټولو هېوادونو کې واک د حکومت په لاس کې وي نو ځکه خو ګورو چې عدالت په هر ځای کې کوم بل څه نه دي، بې له دې چې: ((داسې يو شی دی چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکمن لپاره ګټور وي)). بله ډله بیا په دې نظر وه، چې طبیعت نه ښه دی نه بد لکه (نېچه) او قانون د ځواکمنو د منع کولو او حصارولو لپاره د ضعیفانو اختراع ده.

قدرت تر ټولو لوړ فضیلت دی، تر ټولو عاقل او تر ټولو طبیعي حکومتونه د اشرافو حکومت دی. افلاتون په (ګرګیاس) کتابګوټي کې د (کالیکلس) له خولې سقراط ته خطاب کوي او ورته وایي: ((څوک چې غواړي د ازادو سړیو په شان ژوند تېر کړي باید خپلو هوسونو او شهوتونو د محدودولو پر ځای هغه لا پسې وپالي، هغو ته ځواک وروبښي، خپله پوهه او زیرکي د هغو د راضي کولو لپاره وکاروي.

البته ډېری خلک د دې کار توانایي نه لري، ځرنګه چې له خپلې کمزورتیا څخه شرمېږي، نو د دغو نیمګړتیاوو د پټونې لپاره هغه ناوړه ښیز ګڼي او په دې ډول غواړي هغه کسان چې له طبیعي پلوه ځواکمن دي، رامحدود کړي، ځرنګه چې خپل هوسونه نه شي خړوبولای او خپلو هیلو ته نه شي رسېدلای، زغم او عدالت ستایي. دا ستاینه د کمزورتیا له امله ده. چاته چې مشري یا واکمني له پلاره په میراث پاتې ده او یا یې هغه د خپل طبیعي ځواک په مټ تاج و تخت ګټلي دي، هغو ته له زغم او تحمل څخه بدتر او ناوړه ښیز شته؟ دوی چې کولای شي له کوم خنډ پرته له هر ځواک څخه برخمن شي، ولې د خپل ځان پر وړاندې بل واکمن راپیدا او د قانون، محکمې او د خلکو د عبث خبرو پر وړاندې خپل سرټیت کړي؟ څوک چې پر هېواد واک چلوي که د زغم او عدالت په منګولو کې داسې پرېوت چې تر دوستانو دښمنانو ته زیاته ګټه ورسوي، نو دا سړی به زبون او له تیارو سره به مخامخ نه شي؟ د یونان خلکو ولې له (سوفیستایانو) څخه کرکه کوله؟ (افلاتون) په (پروتاګوراس) کتابګوټي کې د (سقراط) له خولې (هیپوکراتس) ته وایي: ((شرم نه لرې چې په یونانیانو کې د سوفیستایي په نوم مشهور شوی یې؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- کومو کسانو چې د پېژندنې، حقوقو او اخلاقو په باب تفکر کاوه، هغوی به پر ناروا څېړنې تورنېدل.
۲- د فکري او ذهني کار په بدل کې د اجورې اخيستل يو ناوړه عمل ګڼل کېده او خپل خوښې بندګي انګېرل کېدله.
۳- هغو کسانو چې سوفيستايانو ته يې د حق الزحمې د ورکړې لپاره پيسې نه لرلې، نه شو کولای د (سوفيستايانو) په جرګه کې د زده کوونکو په توګه کښېني او که خبرې يې محکمې ته رسېدله، هم نه يې شو کولای د خپلو هغو سيالانو پر وړاندې چې د خبرو له هنر سره بلد وو يانې ژبور وو، مقابله وکړي، په پايله کې به په محکمه کې له محکوميت سره مخامخېدل.
۴- مذهبي او اخلاقي اړيکي چې د ټولنې غړي يې يو بل سره پېوندول، په يو ځايي ډول وشلېدل او هغوی پر دې بريالي نه شول چې نوي اخلاقي قواعد د هغو ځای ناستي کړي او ثابت معيارونه وړاندې کړي.
۵- هغو کسانو چې خپله شخصي بريا تر ټولو شيانو لوړه ګڼله، د خپل فکر لپاره يې فلسفي ملاتړ پيدا کړ.
۶- هغو سوفيستايانو چې د خبرو هنر يې خلکو ته ښوده، کار يې ورو ورو ځلا موندله او خپلو زده کوونکو ته يې دا ورزده کوله چې څرنګه حق د باطل او باطل د حق په توګه څرګند کړي. خپل زده کوونکي يې خبرو بحث او مناظرې ته هڅول.
دلته غواړو د سوفيستايانو خدمتونو ته هم لنډه نغوته وکړو.
۱- د انسانانو فکر يې له ډېرو بنديزونو او ابهاماتو ازاد کړ.
۲- بېلابېلې پوهې يې دود کړې.
۳- د بشر مخې ته يې ډېرې پوښتنې کېښودې، د (ويل د ورانت) په وينا: ((د يونان د فلسفې ډېر مشخص او پر زور پرمختګ له سوفيستايانو پيل شو.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط

تر میلاد (۴۸۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې

اوس د دې وخت را رسېدلی چې د لرغوني یونان له ډېر لوی فیلسوف (سقراط) سره اشنا شو. سقراط، افلاتون او ارسطو درېواړو فلسفیانو هر یو د اروپا د تمدن په غوړېدلو کې موثر نقش لرلی دی.

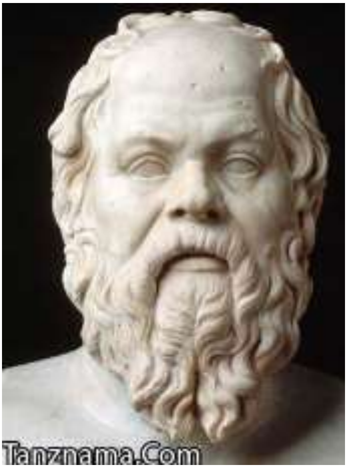

سقراط یو پوهنپالی فیلسوف و، هغه به ویل:

((ربښتیني پېژنونه د انسان له درانه څخه سرچینه اخلي.))

د لویدیځ د تفکر په تاریخ کې سقراط یوه مرجع ده، ځکه چې خبره یاد ېږي نو ((تر سقراط مخکې)) او ((تر سقراط وروسته)) اصطلاح ورسره یاد ېږي.

تر هغه وړاندې به فلسفیانو خپل نظریات تر ډېره حده د پیغمبرانو او کاهنانو په شان بیانول، خو تر سقراط وروسته اکثر لرغونو ښوونځیو خپل ځان د هغه د نظریاتو وارث او یا له هغه متاثر ګاڼه.

سقراط تردې وروسته د یوه ځلانده اتل، د فلسفي پوښتنو بنسټګر او د اخلاقي مطالعاتو د یوې سرچینې حیثیت غوره کوي، دغه عجیب و غریب سړي له خپلو دومره اغېزو سره سره کوم څه په لیکلي بڼه پرې نه ښودل، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پوښتنه داده چې کولای شو هغه د خلکو د پرګنو په منځ کې له دغو مره افسانو او تفسیرونو سره سره سم وپېژنو.
(سقراط) تر میلاد (۴۷۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې په (اتن) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې او د عمر ډېره زیاته برخه یې د دې ښار په بازارونو او واټونو کې له خلکو سره پر خبرو تېره کړه، (سقراط) بدرنګه او زشته څېره لرله، ونه یې هم وړه وه، او چاغ پلن و، تنګې سترګې، لویه او بیته پوزه یې لرله، خو لکه څرنګه چې وویل شول، په زړه پورې باطن یې درلود، سربېره پر دې که موږ ټوله ماضي او حال ولټوو، شونې نه ده چې دده په شان یو څوک به پیدا کړو، پر ځای به وي که وو ایو چې سقراط د فلسفې د ټول تاریخ له اسرارو ډکه یوه څېره ده. دا سې یو فلسوف چې یوه کرښه یې هم نه ده لیکلې خو پر اروپایي او تر اروپا بهر افکارو یې تر تولو زیات اغېز درلود. تر مرګ وروسته یې د فلسفې د دې ډول لیدلوري بنسټګر شو. هغه ته د ډېرو فلسفي لیدلورو منسوبول، له همدې امله وو چې دده شخصیت له ډېرو رازونو ډک و. پر کوم څه چې موږ د (سقراط) په باب پوهېږو هغه د (افلاتون) له لیکنو څخه راوتلي دي.
(افلاتون) د (سقراط) شاګرد و او خپله هم د تاریخ د سترو فلسفیانو له ډلې څخه ګڼل کېږي، (افلاتون) ګڼ شمېر اثار لیکلي دي. په اکثرو دې اثارو یا خبرو اترو کې (سقراط) دده په فلسفي بحثونو کې ګډون لري. کله چې (افلاتون) د (سقراط) د خولې خبره بیانوي، دا نه په ډاګه کېږي چې دا خبره د (سقراط) نظر دی که د (افلاتون). له همدې کبله له (افلاتون) څخه د (سقراط) د نظر بېلول اسانه خبره نه ده.
دا ټکی چې (سقراط) رښتیا هم څوک و، کوم خاص اهمیت نه لري، خو کوم څه چې اهمیت لري، هغه انځور دی چې افلاتون یې له هغه څخه کاږي، موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې په مخ کې ږدي او تر دوه زرو (۲۰۰۰) کالو وروسته هم پاتې او ژوندي دي.
د (سقراط) د خبرو اترو د زړي اصلي ټکی دا و چې هغه د چا د روزنې نيت نه درلود ، هغه په ظاهره دا ښودله چې له مقابل لوري څخه يو څه زده کړي، په دې ډول د هغه د تعليم طريقې له نورو ښوونکو سره ورتوالی نه درلود ، هغه د تدريس پر ځای له بحث څخه ګټه پورته کوله.
سقراط چې د يوې روغتيا پالې (قابلې) زوی و ، ادعا کوله چې د مور دنده تعقيبوي، هغه به ويل: روغتيا پاله خپله زېږونه نه کوي، خو له نورو سره په زېږون کې مرسته کوي، په دې ډول (سقراط) په دې نظر و چې له نورو خلکو سره مرسته کول يې دنده ده. چې هغوی خپل فکر او نظر بيان کړي او له تيارو څخه راووځي.
د هغه په نظر واقعي پېژندنه د انسان له درانه څه سرچينه اخلي، هغه وايي: مور نه شو کولای پېژندنه د انسان درانه ته ورننباسو ، بلکې د هغه درانه څخه يې بايد بهر ته را وباسو. کومه پېژندنه چې له درانه څخه راخوټېږي، حقيقي بصيرت دی. سقراط پر دې ټينګار کوي چې زېږون يوه طبيعي ښکارنده ده، په همدې ډول انسان هم کولای شي، د خپل عقل په واسطه، فلسفي واقعيتونه پيدا کړي. که چېرې انسان له عقله ګټه پورته کړي، نو د خپل درانه څخه يې يو څه په کار اچولي دي. (سقراط) له فردي نقش څخه ګټه پورته کوله او ځان يې ناګاره اچوه چې ګنې پر هېڅ نه پوهېږي، خلک يې دېته اړ ايستل چې له خپل عقل څخه ګټه پورته کړي، هغه خپل ځان ناپوه يا لږ تر لږ څومره چې وو تر هغه ځان ډېر کم ښوده. د ده دا چلند (د سقراطي استهزا) په نامه يادېږي، له مخامخ خبرو اترو او پوښتنو څخه د سقراط موخه دا وه چې اورېدونکي ته اخلاقي اصول ولېږدوي، هغه به ويل: په خبرو اترو کې روغتيا پالې ډياکتيک د حقيقت د کشف او زېږدنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب ګرځي، سقراط هڅه کوله د ډيالکتيک د منطق او خبرو د هنر د ټولو تکتيکونو په مرسته، د بحث ګډونوال د خبرو تل ته بوځي، سقراط د سوفيستايانو همعصره و، ده د هغو په شان او د طبيعتپالو فلسفيانو د اند خلاف انساني مسلې او بشري ژوند څېړه، خو سقراط خپل ځان سوفيست يا په بله وينا د عالم په توګه نه معرفي کاوه. ان خپل ځان يې ښوونکی هم نه ګاڼه.

سقراط د کلمې په رښتينې مانا خپل ځان فيلسوف ګاڼه. فيلسوف په واقعيت کې هغه څوک دی چې (له پوهې سره مينه) ولري. ياني دا سې څوک چې حاضر وي د پوهې لپاره له خپل ژونده هم تېر شي، پر ناپوهۍ باندې اعتراف د سقراط د فلسفې د پيل ټکی ګڼل کېږي، په دې مانا چې: ((تر ټولو هوښيار سړی همغه دی چې پردې پوهېږي چې نه پوهېږي.))

سقراط به ويل: ((خپل ځان وپېژنه! که چېرې ذهن او فکر خپل ځان ته متوجه نه وي او خپل ځان ونه ازمويې، رښتينې فلسفه به عملي نه شي.)) دی په دې نظر و چې: ((د شيانو بهرنۍ طبيعت (د پارمنديس، زنون او فيثاغورث په شان د فلسفيانو افکار) ښه دي خو فيلسوف ترونو، ډېرو او ستورو ډېره په زړه پورې او ښکلې موضوع لري چې دده د ليد ژورتيا ځان ته راکاږي او هغه انساني روح دی، انسان څه دی او څه بايد وي؟))

د سقراط لپاره دا خبره ډېره مهمه وه چې پر دې بريالي شي، د بشر د پېژندنې لپاره يو بنسټ پيدا کړي، هغه په دې نظر و چې دا بنسټ په عقل کې موجود دی، د انسان پر عقل باندې د سقراط ټينګ باور د دې سبب شو چې کولای شو هغه د يو پوهنپال شخص په توګه ياد کړو، سقراط د سوفيستايانو پر خلاف چې د حقيقت پر سم او مطلق درک باور مند نه وو، هڅه کوله چې خپله فلسفه پر پخو بنسټونو ودروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط په دې نظر و، که یو څوک پر دې پوه شي چې څه شی ښه دی، ښه عمل هم تر سره کوي او سمه پېژندنه د ښه عمل سبب ګرځي، څوک چې نېک عمله وي پر واقعي انسان بدلېږي، زموږ تېروتنې له دې امله دي چې یو شی سم نه تشخیصوو نو ځکه خو باید په پرله پسې ډول د زیاتې پوهې د ترلاسه کولو په لټه کې اوسو.

سقراط به تل هڅه کوله چې دا په ګوته کړي کوم څه حق دي او کوم څه ناحق، هغه د سوفیستایانو پر خلاف په دې نظر و چې د حق او ناحق تشخیص د سړي په شعور کې نغښتي دي، نه په ټولنه کې.

سقراط باور درلود چې ټول خلک د خپل شعور په کارولو سره کولای شي فلسفي واقعیتونه درک کړي، هغه به ویل یو غلام هم کولای شي د خپل شعور په مرسته د یو اشراف په شان فلسفي مسایل حل کړي، (سقراط) د ښځې او نر د شعور کچه هم برابره ګڼله.

مخکې مو نغوته وکړه چې سوفیستایانو او سقراط د طبیعت پالو فلسفیانو له مسایلو خپل ځانونه جلا کړي وو او تر ډېره حده یې انسان او ټولنې ته پاملرنه کوله تر دې ځایه دا خبره سمه ده، خو (سوفیستایانو) او (سقراط) هم هغه شیانو ته چې تلپاتې دي او هغه څه چې د بدلون په حال کې دي د دوی تر منځ اړیکو ته له یوه خاص لیدلوري پاملرنه کوله، هغوی ته دا زماني مساله چې د انسان اخلاق او کمال د ټولنې په بوهې پورې تړلي وو، مطرح وه. په ټولیز ډول سوفیستایان په دې نظر وو چې د حق او ناحق مسله له یوې سیمې څخه بلې او له یو پښت څخه بل ته بدلون مومي. د حق او ناحق مساله د بدلون په حال کې ده او قطعي نه ده. هغوی په دې نظر وو چې که چېرې موږ له خپل شعور څخه کار واخلو نو کولای شو، دا ډول بدلون نه منونکي مسایل تشخیص کړو، ځکه چې د انسان شعور په اصل کې تلپاتې دی او بدلون نه مني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط د (المپ) په غره کې پر ګڼو پخوانیو خدایانو د خلکو عقاید له منځه یوړل، دا مهال له دې خدایانو څخه د خلکو وېره یو اخلاقي ضمانت ګڼل کېده، که چا انکار کاوه، نو بیا خو د هغه د هوسونو او خوندونو پر وړاندې کوم خنډ ونه وو او یوازې بشري قانون پاتې کېده، سقراط پر یوازیني خدای معتقد و او هیله من و چې مرګ دی له منځه نه شي وړلای.

په پایله کې سقراط دوه مسلې روښانه کړې:

یوه د فضیلت (د معرفت او فضیلت تر منځ د اړیکو په باب سقراطي نظریه د سقراطي اخلاقو ځانګړنه ده، د سقراط د نظر پر بنسټ معرفت او فضیلت یو شی دی په دې مانا چې عاقل شخص پر دې پوهېږي چې حق څه شی دی، هغه څه چې حق دي عمل هم پرې کوي. په بله وینا هېڅوک په پوهېدلي او قصدي ډول په بدۍ لاس نه پورې کوي. هېڅوک شر د شر په توګه نه غوره کوي) او بله مسله د حکومت مسله ده.

په هغه وخت کې د یونان د ځوانانو لپاره تر دې دوو مسلو بل مهم حیاتي څیز نه و، سوفیستایانو د (المپ) د خدایانو په باب د هغوی عقاید یو بل سره مړاوي کړي وو، اخلاق سست شوي وي ځکه چې د اخلاقو غټ ضمانت یوازې له خدایانو څخه وېره وه. دوی به ویل: تر هغې ولسواکۍ چې عوام پرې واکمن وي بل هېڅ ریشخند شی نه شته، حکومت د هغو خلکو په لاس کې و چې دایمي په شور و ځوږ کې وو، د لښکرو بولندیان په ډېرې چټکۍ سره ټاکل کېدل، بېرته په همغې چټکۍ سره لرې کېدل او اعدامېدل. د لوړ رتبه پلاوي غړي د الفبا د تورو پر اساس ټاکل کېدل او د هغوی په منځ کې بازاري خلک او بزګران هم پیدا کېدل، اخلاق به هغه ټولنه کې د هغو قوانینو پر بنسټ ولاړ وو چې دوی خپله جوړول او د (المپ) د خدایانو د سزا او عذاب له مخې انګېرل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکومت چې د عقل، پوهې او اعتقاد له مخې نه و جوړ شوی، ویل به يې حکومت داسې يو کار دی چې د هغه لپاره ډېر زيات هوش په کار نه دی، داسې يو پراخ فکر او اندېښنې ته اړتيا نه لري چې ډېر باهوشه او ځيرمن اشخاص بايد په هغه کې ګډون ولري. د سقراط عملي طريقه له خبرو اترو سره د ډيالکتيک بڼه لرله، ده له هر چا سره خبرې اترې کولې او کوښښ به يې کاوه چې ديوې موضوع په باب د هغه افکار راڅرګند کړي، دده همدغه نوي کار هغه د زهرو ګوټ د څښلو تر بريده ورساوه.
ارسطو په دې نظر و چې په علم کې دوه پرمختګونه دي چې په رښتيا سره کولای شو سقراط ته يې منسوب کړو، ((د استقرايي استدلالونو کارونه او تولیز تعريفونه))
د فکري بهير تاريخپوهانو سقراط يو داسې روښنفکر ګاڼه چې هر څه ته يې په ښه نظر کتل. انساني عقل ته د ژور باور له امله هغوی سقراط يو (راسيوناليست) باله. سقراط به ويل: ((د ژوند د فلسفې د طرحې لپاره تجربه يې پوهه ډېره ګټوره ده او د واسطې رول ادا کوي)).
(کارل پوپر) هغه په انتقادي عقلپالنه کې يو ډېر لوړ او بې سارى مبلغ ګاڼه، (برښت) بيا د طنز په ژبه هغه تر تاريخ وړاندې د يو (مارکيست) په نامه ياد کړ. (نبچه) ليکي: سقراط د نړۍ په تاريخ کې د پيوستون ټکی دی او يوه بوړبکۍ ده. هغه وړاندېز کوي چې د ټولو علومو د پوهنځيو د دروازې پر سر دې د هغه په نامه يوه نښه او بيرغ نصب شي، (نبچه) زياتوي سقراط يو ژورليدی ناراضه نابغه و، سازش يې نه مانه. د ځينو نورو په نظر سقراط (ماترياليزم) او (طبيعي فلسفه) رد کړل، او د اخلاقو تبليغ يې خپل هدف وټاکه. په منځنيو پېړيو کې مسيحي فلسفيان د عيسی مسيح روحي خپلوان ګڼي، چې خپله پوهه يې د ښار په ډګرونو، بازارونو او کوڅو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په واک کې ورکوله او دې ته هم حاضر شو چې د خپلې عقيدې لپاره له ځانه هم تېر شي. که څه هم هغه ددې وس درلود چې پر تېښته بريالی شي. د لرغونې دورې د شاعرانو له جملې څخه (نسلي) سقراط خپل ښوونکی باله. ځکه چې هغه يو پياوړی ټولنيز، انقلابي او سمونپالی روښنفکر و.

سقراط به ويل: ((د انسان تر ټولو ښه ځانګړتيا تقوا ده او د سړيتوب يو شرط دادی چې انسان خپل ځان وپېژني، تقوا داسې يو ځانګړنه ده چې په ژوند کې د انسان د خپلواکی او ارامۍ سبب ګرځي)). د هغه په نظر تقوا يانې پوهه او پېژندنه او کولای شو چې دواړه زده کړو. سقراط د حقيقت لټون د تقوا تر ټولو ستره نښه او نېکمرغۍ ته د رسېدو لاره ګڼله، هغه د انسان داخلي وجدان د هغه د حقيقت موندنې انګېزه ګڼله. د سقراط په نظر خبرتيا او تقوا د انسان له بشپړتيا سره مرسته کوي، څرنګه چې ښه چلند او ښه وينا له ښې انګېرنې سرچينه اخلي، نو ځکه خو په کار دي چې د انګېرنې، پېژندنې او پوهنې لپاره له خپلو نيمګړتياوو او ناپوهيو څخه خبر و اوسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سقراط محاکمه

د دغه اویا (۷۰) کلن بوډا سړي، د (پلوپونز) د جګړې پخوانی جنګیالي، د ښار د شورا پخواني غړي او نامتو اتني شخصیت (سقراط) محاکمه تر میلاد وړاندې پر (۳۹۹) کال دایره شوه. سقراط په هغه ځای کې د ځوانانو منحرف کولو او کفر په جرم حاضر شو، پر هغه تورو چې په خپلې ویجاړوونکې فلسفې یې دودونه له پوښتنې سره مخامخ کړي او نوي خدایان یې معرفي کړي دي. (سقراط) چې یوه اوونۍ زنداني و، د خپلو دوستانو له خوا د تېښتې له طرحې سره مخالفت وکړ او پرېکړه یې وکړه چې مرګ ته غاړه ورکړي. د سقراط دا پرېکړه تل د هغه په باب یوه معما ګڼل کېږي.

د محکمې منصفه هیئت د رایو په اکثریت سره سقراط ګناهګار وباله.

سقراط کولای شول د ښښې غوښتنه وکړي او که دا یې منلې وای چې (اتن) پرېږدي، خپل ځان یې ژغورلای شو، خو که هغه دا کار کړی وای، بیا به نو (سقراط) نه و، اصلي خبره داده چې هغه (وجدان) او (حقیقت) تر خپل ژونده مهم ګڼل، هغه په دې نظر و چې د خپل هېواد د ګټو لپاره یې هڅه کړې ده. خو دې سره سره بیا هم پر مرګ محکوم شو، څو شېبې وروسته د خلکو په یوه ډله کې د هغه نږدې دوستانو د زهرو یو جام د هغه په لاسونو کې ورکړ، سقراط هغه په مستانه ډول پر سر واړوه او تلپاتې ژوند یې غوره کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افلاتون

تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې

کله چې سقراط د زهرو جام پر سر واړوه، افلاتون تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې نهه ویشت (۲۹) کلن و، هغه ډېر وختونه د سقراط شاګرد و او څه شی چې پر سقراط تېر شول، هغه یې پر سترګو ولیدل، دا موضوع چې (اتن) ددې ښار تر ټول نجیب انسان پر مرګ محکوم کړ، نه یوازې یې پر افلاتون نه هېرېدونکی اغېز وکړ، بلکې هغه یې دې ته وهڅاوه چې د فلسفې په بېلابېلو برخو کې د خپل استاد لیدلوری مشخص کړي، د سقراط مرګ افلاتون ته دا ثابته کړه چې کېدی شي، د ټولنیز واقعیت او ټولنیز خیال تر منځ تضاد موجود وي. د یو فیلسوف په توګه د افلاتون لومړی کار دا و چې د سقراط دفاعیه یې خپره کړه. افلاتون په دې اثر کې هغه څه چې سقراط په ستره محکمه کې بیان کړي وو، لیکلي دي، افلاتون د سقراط پر دفاعیې او ځینو لیکونو سربېره تر پنځه دېرشو (۳۵) زیات اثار لیکلي دي، ددې اثارو د ژوندي پاتې کېدو یو غټ دلیل هغه فلسفي مدرسه وه چې (افلاتون) شخصاً هغه د اتن تر ښاره بهر جوړه کړې وه، دا مدرسه اتن ته نږدې په یوه باغ کې واقع وه، خاوند یې هغه

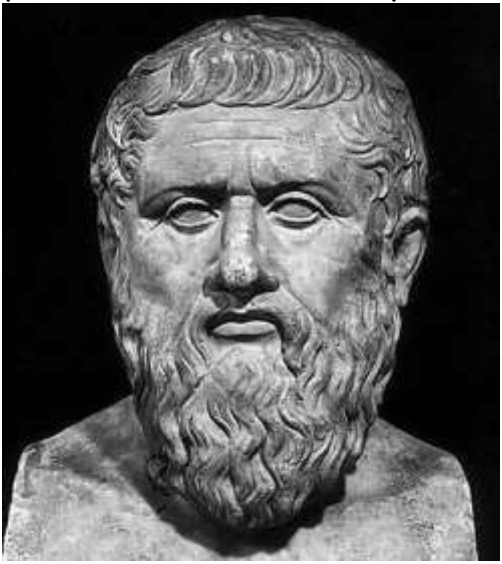

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهلوان و چې (اکادموس) نومېده، نو ځکه خو د افلاتون مدرسه د همغه پهلوان په نامه مشهوره شوه. له هغه وخته بيا تر دې دمه پورې په نړۍ کې په زرګونو اکاډمۍ جوړې شوې دي. د افلاتون په اکاډمۍ کې د (رياضياتو) او د (جمناستيک) پر فلسفي خبرې اترې کېدې، له همدې کبله افلاتون خپله فلسفه د خبرو اترو يا مکالمې په ډول ليکلې ده. افلاتون له يوه اړخه د هغو شيانو تر منځ اړيکو ته چې تلپاتې او د بدلون وړ نه دي او هغه چې د (بدلون) په حال کې دي، پاملرنه وکړه. عيناً لکه تر سقراط وړاندې فلسفيانو په شان، ياني دا چې ده هغو شيانو ته چې په طبيعت کې تلپاتې وو او د بدلون وړ نه وو، پاملرنه کوله او همدارنګه يې هغو شيانو ته چې په اخلاقو او ټولنه کې تلپاتې وو، اهميت ورکاوه.

دا موضوع افلاتون ته يوه واحده مسله وه، هغه د داسې يو ډول (واقعيت) په لټه کې و چې، تلپاتې وي او د بدلون وړ نه وي. افلاتون په دې نظر و هر هغه څه چې په طبيعت کې کولای شو لمس يا حس يې کړو، هغه د بدلون وړ دي، ځکه نو داسې عناصر نه شته چې هغه تجزيه نه شي، ټول محسوسات له داسې مادې څخه جوړ شوي چې د زمانې په بهير کې تجزيه کېږي، خو له بلې خوا ټول شيان له داسې يو ټوليز شکل او بڼې څخه رغېدلي چې د بدلون وړ نه دي او تلپاتې بڼه لري.

د افلاتون په نظر نه بدلېدونکې او تلپاتې ښکارنده يا پديده (لومړنی فزيکي عنصر) نه دی، بلکې هغه ذهني او انتزاعي بېلګې دي چې د ټول محسوساتو زړی يا اصل يې جوړ کړی دی، افلاتون د بېلابېلو ښکارندو تر منځ ورتوالي ته حيران و، له همدې کبله دې پايلې ته ورسېد، هر څه چې زموږ په شاوخوا کې موجود دي، په اصل کې د لومړنيو بېلګو له محدودو ټولګو رغېدلې بېلګې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دا ښېلګې د (مثل) په نامه ونوموله. هغه په دې نظر و چې د ټولو اسونو شاته اس، د خوګانو شاته خوګ او د سړیو یا انسانانو شاته سړی یا انسان ولاړ دی. افلاتون د نړۍ د محسوساتو تر شا یوازې پر یوه واقعیت باور درلوده، هغه دا واقعیت ورته نړۍ (ورته عالم) ونوماوه او په دې نظر و چې اصلي ښېلګې یې هماغه لومړني تصویرونه دي چې په طبیعت کې د ټولو موجودو ښکارندو ښېلګې دي چې په دې نړۍ کې واقع دي، دا مهمه نظریه د افلاتون د (مثل) نظریې په نامه یادوي، افلاتون په دې نظر و چې نه شو کولای د هغو شیانو په باب چې د بدلون وړ دي سم او ډاډمن درک ته سره ورسېږو، موږ د هغو شیانو په باب چې د محسوساتو نړۍ پورې اړه لري د لید او لمس وړ دي، یوازې کولای شو نامطمین نظر ولرو، حقیقي پېژندنه کولای شو یوازې د هغو شیانو په باب ترلاسه کړو، چې د عقل له لارې د تشخیص وړ وي، په لنډیز سره ویلای شو، موږ د هغو شیانو په باب چې تصور کولای او احساسولای یې شو نامطمینه درک لرو او د هغو شیانو په باب چې د عقل په واسطه یې تشخیصولای شو حقیقي او ډاډمنه پېژندنه لرو.

په ټولو شرایطو کې به د یو مثلث د زایو مجموعه (۱۸۰) درجې وي او دا هماغه (مثل) دی چې افلاتون مطرح کړی دی، چې ټول اسونه څلور پښې لري او په همدې څلورو پښو ودرېږي ان که د محسوساتو په نړۍ کې ټول اسونه ګوډ هم وي.

د افلاتون په نظر نړۍ پر دوو لویو برخو: د ظواهرو او محسوساتو نړۍ او ممثله او ایډیاله نړۍ چې یوازې په عقل ورته لاس رسی کېدی شي، وېشل کېږي.

د محسوساتو نړۍ: د هغو په باب یوازې کولای شو چې د نیمګړو او تقریبي پنځه ګونو حواسو په مرسته نیمګړې او تقریبي پېژندنه ترلاسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو، د ((محسوساتو نړۍ)) کې هر څه د بدلون په حال کې دي او هېڅ شی نه شي کولای تلپاتې دي، د محسوساتو په نړۍ کې هېڅ څیز ثابت نه دی، هر څیز راځي او ځي.

ورته یا ممثله نړۍ: د هغې په باب کولای شو چې د عقل په مرسته ډاډمنه پېژندنه او حقیقي معرفت ترلاسه کړو، دا نړۍ د حواسو له لارې د پوهېدو او درک وړ نه ده. همېشه تلپاتې ده او بدلون نه مومي. د افلاتون په نظر انسان هم یو دوه اړخیز موجود دی. موږ یو (جسم) لرو چې (بدلون) مومي. دا د محسوساتو له نړۍ سره ټینګ پیوند لري او د بل هر څیز په شان د ناڅاپي پېښو تابع دی، زموږ حواس هم زموږ بدن پورې اړه لري له همدې کبله د ډاډ وړ نه دي. خو موږ له یوه نه فنا کېدونکي روح څخه هم برخمن یو چې په اصل کې زموږ د عقل ځای دی، څرنګه چې روح کومه مادي ښکارنده نه ده، نو کولای شو د ورته یا ممثلې نړۍ په نظر ورته وکتل شي. افلاتون په دې نظر دی روح مخکې تردې چې بدن ته داخل شي، موجود دی، روح په جسم کې تر حلول وړاندې په ورته یا ممثله نړۍ کې موجود دی، خو کله چې روح په جسم کې داخل شي، نو ورته یا مثله نړۍ مو له یاده وځي، خو کله چې اصلي نړۍ ته د روح د بېرته ورګرځېدو هوس وېښېږي، نو دغسې لېوالتیا یا شوق ته (افلاتون) ایروس (Eros) وایي، چې د عشق یا مینې په مانا دی، نو ځکه خو روح خپل بنسټ ته د بېرته ورګرځېدو لپاره یو ډول (عاشقانه لېوالتیا)) څرګندوي او دا نو بیا هغه وخت دی چې بدن او ټول هغه شیان چې په حواسو پورې اړه لري، همداسې نیمګړي او نادوامه پرېږدي. د روح غوښتنه دا ده چې د مینې په وزرونو والوزي، بېرته خپلې ځالې ته ستون شي او د بدن له زندانه ازاد شي.

د افلاتون په نظر د انسان بدن له درېو برخو، سر، سینې او تنې څخه رغېدلی دی. دا درې برخې هره یوه خپلې خپلې ځانګړتیاوې لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فکر سر پورې اړه لري.
- اراده په سینې پورې اړه لري.
- میل یا لېوالتیا په تن پورې اړه پیدا کوي.

د دريو برخو هره یوه خپل خپل فضیلت لري:

- فکر باید د پوهې د زده کړې لپاره هڅه وکړي.
- اراده د شجاعت څرګندویه ده.
- او میل یا لېوالتیا باید د اعتدال تر بریده عمل وکړي.

کله چې د انسان دا درې برخې په همغږۍ سره عمل وکړي، نو هغه وخت به له یو انسان څخه معتدل انسان جوړ شي. افلاتون خپله (فاضله مدینه) د انسان په شان جوړه کړې ده. دا دولت هم د انسان په شان چې سر، سینه او بدن لري، له دولتمشر، سرتېري او کارګر څخه برخمن دی، د هغه په نظر، سوداګر، کاسب او بزګر هم د کارګرو په ډله کې شاملېږي، په دې ځای کې دا څرګندېږي چې افلاتون د یونان د هغه مهال له طب څخه د بېلګې په توګه ګټه پورته کړې ده. هغه وخت کې یوناني طب په دې نظر و چې سالم انسان له اعتدال او تناسب څخه برخمن دی، له همدې کبله خو د هغه په دولت کې هر فرد خپل خپل ځای درلود او دا په دې خاطر چې یو تناسب رامنځته کړي.

د افلاتون فلسفه او فلسفي حکومت دواړه له پوهنپالنې څخه سرچینه اخلي. د هغه په دولت کې پرېکړه د پوهې پر بنسټ ترسره کېږي او لکه څنګه چې سر، جسم ته لارښوونه کوي فیلسوف هم د ټولنې د لارښوونې دنده لري. د افلاتون په نظر د جسم او دولت د برخو دندې کولای شو په لاندې ډول سره انځور کړو: ځینې کسان کېدی شي د افلاتون دولت شاید استبدادي دولت وګڼي، له همدې کبله ځینې فلسفیان هم وو چې د افلاتون پر دې نظریې ټینګې نیوکې کولې، خو دا ټکی باید په پام کې ولرو چې هغه په داسې یوه زمانه کې ژوند کاوه چې زموږ له زمانې سره یې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپير درلود ، بايد دې خبرې ته مو هم پام وي چې افلاتون په دې نظر و چې ښځې هم کولای شي د نرو په شان د دولت مشري وکړي، ځکه چې د حکومت لارښوونه د عقل پر بنسټ ترسره کېږي او که ښځې هم د نرو په شان زده کړې وکړي او وپالل شي، د نرو په شان به له پوهې څخه برخمنې شي. افلاتون هڅه کوله کورنۍ ستونزې او شخصي مسايل د لارښوونکو يا مشرانو او سرتېرو له اوږو لرې کړي.

د هغه په نظر د ماشومانو روزنه تر هغې ډېره مهمه ده چې هغه د خلکو مسؤليت وګڼل شي. د هغه په (فاضله مدينه) کې د ماشومانو روزنه د دولت مسؤليت ګڼل شوی دی، افلاتون لومړنی فلسفي و چې د وړکتون او د شپې او ورځې د ښوونځيو په باب يې خبرې کړې دي.

افلاتون په هېواد کې تر ټولو کلنې سختې سياسي تجربې وروسته د (نورميسو مکالمه)) اثر وليکه. هغه په دې اثر کې يو بل ارماني حکومت مطرح کړ، په دې نوي حکومت کې يې شخصي او کورنيزه پانګه هم تائيد کړه.

په دې ډول د افلاتون په نوي حکومت کې د ښځو ازادي محدوده بېږي، خو دې سره سره افلاتون پر دې ټکي ټينګار کوي چې د هغه په دولت کې بايد ښځې زده کړې وکړي او وپالل شي او که چېرې دا کار ترسره نه شي، نو دا د دې مانا ورکوي چې انسان يوازې ښې لاس وروزي او خپل کيڼ لاس له ياده وباسي.

افلاتون له رياضي سره زياته مينه درلوده او دا ځکه چې د رياضي د عمليو نتيجه که هر څومره تکرار شي بيا هم تغير نه کوي، له همدې کبله افلاتون هغه ((تر ټولو ډاډمنه پوهه) ګڼله، خو په ټوليز ډول افلاتون د واقعي پېژندنې لپاره د انسان د پوهېدلو او لاس رسۍ به باب ډېر شکاک و او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي نظر و کوم څه چې د انسان ذهن يې درک کوي، ډېر ډاډمن نه دي. د افلاتون د ژوندانه په اړه د اثارو مطالعه، په خپله دده خپل اثار دي، دده ډېر مهم اثر هماغه د (جمهوريت) اثر دی. چې په ادبي ژبه ليکل شوی دی. ددې اثر له لارې موږ کولای شو، دده د ادبي ذوق څرک هم ولګوو، په دې اثر کې پر بېلا بېلو مسايلو لکه فلسفې، سياست، هنر، ښوونې اوروزنې او د مابعدالطبيعت مسايلو په باب بحث شوی دی.

د افلاتون سياسي فلسفه نه يوازې د ولسواکۍ مخالفه فلسفه ده، بلکې تر طبيعت اخوا ميتافزيک (Metaphysics) مقوله هم ده. د الهياتو (theologies) کلمه دلومړي ځل لپاره افلاتون وکاروله. او په (نوموي Nomoi) کتاب کې يې د يو الهي نظم د طرحې بنسټ کېښود، چې په هغه کې دې مذهبي نړۍ ليد سره د هېڅ ډول نظريې د اختلاف بيان ته اجازه نه شته، د افلاتون دا پوښتنه نن هم د ژبو پر سر ده چې کوم حکومت ډېر ښه او کوم نظام ډېر منصفانه دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو

تر میلاد (۳۸۵-۳۲۲) کاله وړاندې

ارسطو نه یوازې د یونان ستر وروستی فیلسوف ګڼل کېږي، بلکې په اروپا کې لومړنی ژوند پوه هم ګڼل کېږي، ارسطو د اتن استوګن نه و، هغه تر میلاد (۳۸۵) کاله وړاندې په (مقدونیه) کې زېږېدلی و او هغه وخت یې اکاډمۍ ته لاره پیدا کړه، چې (۱۷) کلن و، دا مهال افلاتون (۶۱) کلن و. پلار یې د مقدوینې د پاچا چې (امین تاز) نومېده، شخصي ډاکټر و، د هغه دندې د ارسطو پر فلسفي طرحو بشپړ اغېز درلود، ژوند او طبیعت د هغه لپاره ځانګړی اهمیت درلود، ارسطو د

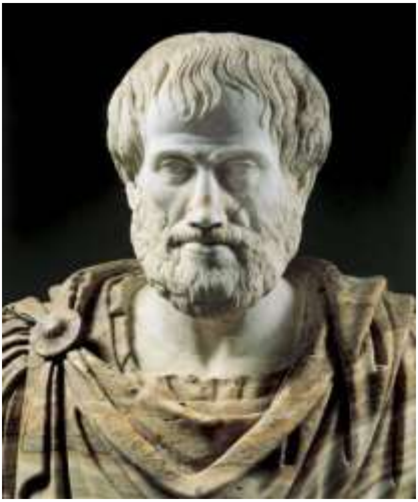

(سکندر) تر مړینې وروسته د کوچنۍ اسیا لویدیځ ته وتښتېد، څرنګه چې غرضي اشخاصو هغه پر کفر او الحاد تورن کړی و، نو کوچنۍ اسیا ته تر تېښتې وړاندې هغه ویلي وو چې نه غواړي یو ځل بیا د (اتنیانو) لاسونه د (سقراط) په شان د یو بل فیلسوف پر وژنې ککړ شي.
د اوسنۍ ترکیې لویدیځ ته د هغه تر تېښتې وروسته ارسطو د یوه سیمه ییز واکمن، چې فلسفې سره یې لېوالتیا لرله، پر خدمت بوخت شو. د یونان د تاریخ لیکونکو له جملې څخه د یوه په وینا کله چې (هخانشیانو) هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه ییز امیر یا واکمن وواژه، ارسطو یو ځل بیا اړ شو چې اتن ته لاړ شي، ارسطو تر میلاد (۳۲۲) کاله وړاندې په اتن کې مړ شو.
که څه هم افلاتون د شیانو په تلپاتې یا (مثل) شکلونو کې ډوب و او اصلاً یې د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه نه کوله، خو ارسطو د خپل استاد پر خلاف، بدلونونو او یا په اوسنۍ نومونه د طبیعت لوړو ژورو ته زیات اهمیت ورکاوه.
که افلاتون د محسوساتو نړۍ ته په کمه سترګه کتل او هغه څه چې موږ یې په خپله چاپېریال کې ګورو، هغو ته یې په سرسري نظر کتل، خو ارسطو بیا د افلاتون برعکس چلند کاوه، هغه طبیعت ته ځیر و او د طبیعي موجوداتو په باب یې څېړنه کوله.
د همدې دلیل له مخې ویلای شو چې افلاتون یوازې له عقل څخه کار اخیسته او ارسطو د عقل تر څنګ له حواسو هم ګټه پورته کوله، د استاد او شاګرد تر منځ په کار دود کې اختلاف پر همدې ځای پای ته نه رسي؛ د افلاتون لیکنې تر ډېره بریده شاعرانه او اساطیري جذبه لري، په داسې حال کې چې د ارسطو اثار وچ او مفصل دي، سم لکه د دایره المعارف په شان. د ارسطو یو زیات شمېر لیکنې د طبیعت ډېره ژوره څېړنه کوي.
هغه اثار چې له لرغونې دورې څخه پاتې دي، د ارسطو تر یو سلو او یا وو (۱۷۰) زیاتو اثارو ته نغوته کوي. خو له دې جملې څخه یې یوازې اوه څلوېښت (۴۷) اثار پاتې دي، چې یو یې هم بشپړ نه دی، د ارسطو اکثره لیکنې هماغه یادښتونه دي چې هغه د وینا لپاره جمتو کړي وو، د ارسطو پر مهال هم فلسفي ګړنۍ بڼه درلودله.
د اروپایي فرهنګ لپاره د ارسطو اهمیت یوازې په دې کې نه و چې هغه د لومړي ځل لپاره علمي ژبه رامنځته کړه او داسې اصطلاحات یې وپنځول

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس پر بېلا بېلو پوهنو کې کارول کېږي، بلکې هغه دا سې يو بنسټ کېښود چې د هغه له امله بېلا بېل علوم رامنځته او سره منظم شول.
موږ په خپلو مخنيو خبرو کې وويل چې افلاتون هم تر ده وړاندې فلسفيانو په شان، هڅه کوله چې په ټولو بدلونونو کې تلپاتې او نه بدلېدونکی عامل پيدا کړي، په همدې خاطر يې په ورته (مثل) لاس پورې کړ او اعلان يې وکړ چې (مثل) د ټولو هغو ښکارندو بشپړې بېلګې دي چې د محسوساتو په نړۍ کې ليدل کېږي، سربېره پر دې افلاتون په دې نظر و چې دا مثالونه په طبيعت کې تر ټولو موجود و ښکارندو ډېرو واقعي دي، د ساري په توګه لومړی (اس) راڅرګندېږي او وروسته د محسوساتو په نړۍ کې ټول موجود اسونه د هغه له مخې منځته راځي، ځکه نو د هغه په نظر (د چرګ مثال تر چرګ او هګۍ وړاندې رامنځته شوی دی)، ارسطو په دې نظر و چې افلاتون ټول شيان سرچپه ليدلي دي، هغه د خپل استاد په شان په دې نظر و چې هر اس ځانګړی (بدلون) کوي او هېڅ اس تلپاتې نه دی، ارسطو د خپل استاد دا نظر هم تائيداوه چې د اس بڼه تلپاتې ده او د بدلون وړ نه ده، خو په دې نظر و چې د اس (مثال) هغه مفهوم دی چې انسان د بېلا بېلو اسونو تر لرلو وروسته په خپل ذهن کې ټوکولی دی.
ځکه خو نو شونې نه ده چې د اس (مثال) يا (بڼه) د اس تر پېژندنې وړاندې موجوده وي، د ارسطو په نظر د اس (بڼه) کې هغه ځانګړنې شاملېږي چې اس يې لري او دا ځانګړنې بيا په ټوليز ډول اس رامنځته کوي، ارسطو باور نه درلود چې دا بڼې په طبيعت کې يوه له بلې څخه جلا دي. د هغه په نظر (بڼې) د شيانو ځانګړنې دي او دا ځانګړنې په هر شي کې نغښتې دي.
ارسطو د افلاتون له دې نظر سره هم مخالف و چې د (چرګ) مثال په خپله تر چرګ وړاندې رامنځته شوی دی، هغه څه چې ارسطو يې د چرګ (بڼه) ګڼي د چرګ ځانګړتيا پورې اړه پيدا کوي، د ساري په توګه دا ځانګړنه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چړګ هګۍ اچوي، ځکه نو چرګ او د چرګ (بڼه) يو له بله نه توپيربږي، سم لکه د جسم او روح په شان.
په دې بحث کې مهم اصل دا دی چې د فکري طريقې د بدلون تګلوري ته پام کېږه، د افلاتون لپاره تر ټولو لوړ واقعيتونه د عقل په مرسته فکر کول وو او ارسطو بيا حواس د پوهې او واقعيت يوازينۍ سرچينه ګڼله، افلاتون په دې نظر و هغه څه چې په طبيعت کې د ليدو وړ دي د مثلې نړۍ د واقعيتونو انعکاس دی چې د انسان په روح کې نغښتي دي، د ارسطو نظر بيا د دې برعکس و، د ارسطو په نظر هغه څه چې د انسان په روح کې موجود دي، په اصل کې په طبيعت کې د موجودو شيانو انعکاس دی.
د ارسطو په نظر افلاتون د اسطوره يي نړۍ د انځورونو په زندان کې ځان بند کړی و، چې تصورات يې د واقعيتونو په توګه ثرګندول.
ارسطو پر دې ټکي ټينګار کاوه چې پېژندنه يوازې د ادراک له لارې ترلاسه کېدی شي، په دې باب افلاتون ضرور په دې نظر و چې تر هغه پورې هېڅ شی په طبيعت کې نه پيدا کېږي چې مخکې په ورته نړۍ کې موجود نه وي. د ارسطو په نظر افلاتون هر څه له همدې امله غبرګ کړي دي.
دا پوښتنه را پيدا کېږي چې (د اس مثال) له کومه ځايه راغلی دی؟ شايد يو دريېم اس هم موجود وي، چې دا اس د هغه له مخې جوړ شوی دی؟
ارسطو په دې نظر و هغه څه چې موږ په فکر او نظر کې لرو زموږ د ليدلو او اوربدلو د طريقې له لارې يې عملي بڼه خپله کړې ده، خو انسان خپل يو ډول ځانګړی شعور هم لري. په موږ کې دا سې استعداد شته چې زموږ حسي اغېزې ډلبندي او سره منظمې يې کړي.
له همدې امله دي چې د (تيږې، بوټو، انسان او حيوان) مفاهيم رامنځته کېږي. په دې ډول نو ارسطو د انسان د ځانګړي شعور مخالف نه و، بلکې برعکس هغه شعور د انسان يوه ډېره مهمه ځانګړنه ګڼله، خو په دې نظر و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا شعور تر هغه وخت پورې چې د محسوساتو له لارې د یو شیز په درک بریالی نه شي (خالي) شی ګڼل کېږي، په دې ډول نو شونې نه ده چې (مثل) د انسان ځانګړنه وي.

ارسطو په پای کې پر خپلې طرحې لاس پورې کړ او د افلاتون د (مثل) نظر پر وړاندې یې خپل نظر څرګند کړ. د ارسطو په نظر واقعیتونه له مختلفو ښکارندو څخه جوړ شوي دي، چې د (بڼې یا صورت) او (مادې) تر منځ د یووالي ښکارندویې کوي، (ماده) په اصل کې د ښکارندو د جوړښت زړی او جوهر دی او (بڼه یا صورت) د ښکارندو خاصې ځانګړتیاوې وي.

پورته نغوته وشوه چې ارسطو د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه کوله، ماده په بالقوه ډول کولای شي خپله بڼه ولري، په دې ډول کولای شو ووایو چې ماده هڅه او کوښښ کوي، له قوې څخه فعل ته راشي. د ارسطو د لیدلوري له مخې په اصل کې هر ډول بدلون له قوې څخه فعل ته د مادې د اوښتو زېږنده ده.

د ارسطو او افلاتون د سیاسي فلسفې اختلافات کولای شو په دې ډول ډلبندي کړو:

- افلاتون د یوه فرهنګي انقلاب غوښتونکی دی او ارسطو نه غواړي له اوسني فرهنګ سره خپل اړیکی غوڅ کړي.
- افلاتون یوه او متخصص کسان په پام کې نیسي او ارسطو ټول وګړي.
- افلاتون په سیاسي چارو کې تر طبیعت اخوا (میتافزیک) فلسفې باندې باورمند او ارسطو بیا دا باور نه درلود.
- افلاتون خپله فلسفي تیوري او ټولنیز چلند یو بل سره ګډوي، خو د ارسطو لپاره بیا عملي فلسفه(philosophy practical) معتبره ده.
- په یوه بله وینا افلاتون اسمان ته ګوته نیسي او ارسطو ځمکې ته، ارسطو په وروستي تحلیل کې د نظم او ترتیب سړی و، هغه غوښتل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په ذهن کې موجود مفاهیم راټول، جوړ او مرتب کړي، له همدې کبله یې د منطق علم مطرح کړ، وچ او ریاضي ډوله قواعد یې د دې علم لپاره په پام کې ونیول، هدف یې دا و چې د هغو په مرسته منطقي قضیې تعریف کړي، د ساري په توګه (لومړی نظر) ټول ساکښ مري، (دویم نظر) موږ ټول ساکښ یو. له دې څخه دا پایله راوځي چې: (موږ هم مرو). په دې مثال کې موږ په څرګند ډول د ماناوو تر منځ اړیکي وینو.

ارسطو په طبیعت کې د موجود ښکارندو د ډلبندۍ پر مهال هغوی په لومړي پړاو کې پر دوو ډلو وېشي، لومړۍ ډله بې روحه ګڼي، لکه تیږه، لرګی، د اوبو څاڅکي، د ځمکې لوړې ژورې او نور... د ښکارندو په دې ډله کې بدلون شونی نه دی او د ارسطو په نظر یوازې د بهرنیو عواملو به مرسته کولای شو په هغو کې بدلون راولو، دویمه ډله ساکښ نومېږي، چې د هغو په دننه کې بدلون شونی دی.

د ارسطو په نظر په طبیعت کې موجودې ښکارندې کولای شو په وروستي تحلیل کې د ساکښو او بې روحو له مخې سره ډلندي کړو. تر بشپړې بې روحې ډلې وروسته، بوټو ته رسېږو چې د بې روحو په اندول ساکښ ګڼل کېږي او د ساکښو په اندول بې ساه، ارسطو بیا ساکښ هم پر دوو ډلو: ځناورو او انسانانو ډلبندي کړي دي.

ارسطو تصور کاوه چې د ځمکې پر مخ هر ډول حرکت د ستورو او سیارو د حرکت له لارې هدایت کېږي، خو په هر ډول یو بل څه هم باید د اسماني شیانو د حرکت سبب شوی وای، هغه دا ځواک لومړنی محرک یا خدای باله، د ارسطو په اند لومړی محرک حرکت ته لري خو د اسماني شیانو د حرکت علت ګڼل کېږي، چې به خپله په طبیعت کې د حرکت سبب ګرځي.

ارسطو په دې نظر و چې د انسان (بڼه، شکل یا صورت) (د بوټو له روح)، (حیواني روح) او (منطقي روح) څخه برخمن دی، د هغه په نظر انسان هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت نېکمرغه کېدلای او ښه ژوند کولای شي چې له ټولو استعدادونو او امکاناتو څخه ګټه پورته کړي.
ارسطو پر درې ډوله نېکمرغیو باور درلود ، هغه لومړی نېکمرغي، خوشاله او خندانه ژوند ګاڼه. دویم ډول نېکمرغي یې دا ګڼله چې یو سړی باید ازاد او بامسؤلیته ژوند ولري او درېیمه نېکمرغي یې بیا دا ګڼل چې نېکمرغي د هغه چا ژوند ته ورداخلېږي چې اندیال (متفکر) او فیلسوف وي.
ارسطو په دې نظر و چې دا درې ډوله نېکمرغۍ یوه له بلې سره تړلې دي، انسان د هغو په مرسته کولای شي په ژوند کې نېکمرغي ترلاسه کړي، له همدې کبله هغه د یو اړخیز ژوند مخالف و ، که چېرې ارسطو او سمهال ژوندی وای، نو هغه څوک به یې چې یوازې سپورت کوي او د خپل بدن غړي غړوي او یا هغه څوک چې یوازې پر ذهن پالنې بوخت دی، یو اړخیز شخص بللای وای، ځکه د هغه په نظر دا افراط او تفریط پر نېکمرغۍ باندې یو لړ منفي اغېزې کوي.
ارسطو د فضیلت په باب په دې نظر و چې فضیلت د افراط او تفریط تر منځ (منځنۍ طلایي حد) دی، نه ډار په کار دی او نه هم نا منطقه زړورتیا هغه څه چې تر ډېره حده زمونږ موخه ده، هغه شجاعت دی، تر شجاعته ټیټ حالت به ډار او تر هغه پورته حالت به زړورتیا وي؛ نه بخیلي په کار ده، نه اسراف او هغه څه چې ښه او منلي دي هغه سخاوت دی، تر سخاوته ټیټ حالت بخیلي ده او تر هغه پورته حالت اسراف ګڼل کېږي.
دا موضوع د خوراک په باب هم سمه ښکاري، کم خوراک او ډېر خوراک دواړه خطرناک دي، کوم څه چې افلاتون او ارسطو یې د اخلاقو په باب مطرح کوي، هغه د لرغوني یونان د طبابت پر بنسټ ولاړ دي، د هغه وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبابت په علم کې نظر دا و چې د اعتدال او تناسب په رعایت سره یو سړی کولای شي نېکمرغه او (متناسب) وي.
د ټولنې په باب هم د ارسطو لیدلوری له افراط او تفریط سره د مخالفت بر بنسټ رامنځته شوی و، هغه انسان یو (سیاسي موجود) ګاڼه او په دې نظر و چې انسان له ټولنې پرته بشپړ نه دی، د ارسطو د نظر پر بنسټ کورنۍ او کلي د خلکو لومړنۍ اړتیاوې لکه غذا، ګرمي، ښځه او اولادونه تامینوي، خو د ټولنې وروستۍ بڼه کېدلای شي، یوازې دولت وي.
ارسطو درې ډوله حکومتونه طرح کړي دي:
۱- سلطنتي حکومت: په دې ډول حکومت کې د ټولنې لارښوونه د یوه فرد په لاس کې وي، ارسطو دا حکومت هغه مهال ښه ګڼي چې (استبداد) ته مخه ونه کړي او دا په داسې حال کې ده چې مشر یې یوازې خپله ګټه په پام کې ونه نیسي.
۲- اشرافي حکومت: په اشرافي حکومتونو کې د خلکو لارښوونه یا مشري د یوې ډلې واکمنو پر غاړه ده، واکمنه ډله باید له سرزورۍ څخه کار وانه خلي او که دا کار وکړي، نو اشرافي حکومت پر یوه زورواکي (دیکتاتور) حکومت بدلېږي.
۳- ولسواک حکومت: دا حکومت هم ممکن خپل ښه والی یا مطلوبیت له لاسه ورکړي او دا کار هغه وخت شونی دی، چې د حکومت مشري د لنډغرو لاس ته ورشي.
په انقلابي ژبه او یا د پخوانۍ وسلوالې مبارزې په ژبه کولای شو، ووایو چې ارسطو په (تاکتیک) کې (ماتریالیست) فیلسوف او په (ستراتیژۍ) کې (ریالبست) عالم و، یانې په دې مانا چې هغه په ورځني ژوند کې د دې نړۍ سړی و او په رښتیني ډول یې فکر او عمل کاوه. او په سمایي او وروستۍ نړۍ کې د خدای بنده او یو (ایډیالیست) انسان و، انا تر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري چې د هغه مهال پر کلتور باندې د واکمنو خرافاتو تر بريده وررسېدلې و. د او سمهالو فلسفيانو په وينا ارسطو تر ډېره بريده پورې په خپله فلسفه کې (ما ترياليستي) او (ايډياليستي) اصول سره ګډولې کړي وو، (انګلس) هغه د لرغوني دورې د فلسفيانو په ډله کې د نړۍ ستر فيلسوف ګڼي، که څه هم هغه د (افلاتون) خلاف چې د پايتخت (اتن) استوګن و، د ولسي فيلسوف په توګه ياد شو، ارسطو (۲۴۰۰) کاله وړاندې وليکل چې د فلسفې موخه بايد (پېژندنه) وي. فلسفه د ارسطو پر مهال يو پراخه علم و چې بېلابېل علوم په کې راټال وو، چې هر ښاروال، والي، پوليس او ښوونکي بايد د هغه له اصولو سره اشنايي پيدا کړې واى. هغه لومړنی فيلسوف و چې فلسفه يې په سستماتيک ډول ډلبندي کړه، ياني دا چې هغه يې په يوه فکري چوکاټ کې شامله کړه، پر سيستماتيک ډول د هغه له خوا د فلسفې وېش پر دې بنسټ و چې په فلسفه کې د تيورۍ او عمل تر منځ توپير و شي. د هغه په نظر حقيقت دا مانا چې فکر له واقعيت سره سمون وخوري. هغه ادعا کوله چې پر فلسفي مسايلو لاس پورې کول د روح د روغتيا، خوشالۍ، رضايت، انسانيت او شجاعت سبب ګرځي.

هغه به ويل، انسان بايد هڅه وکړي چې ابدي شي او مرګ ونه کړاى شي، چې هغه د هېرېدو کندې ته ورګوزار کړي.

د ارسطو په نظر يو څه شی په ښځو کې کم دی، په همدې خاطر هغه ښځه يو ((نيمګړی انسان)) ګاڼه، ارسطو په دې نظر و چې ښځې د مثل په توليد کې منفعلې او منونکي دي، په داسې حال کې چې نرينه فعال او مولد دي.

په همدې خاطر ماشوم خپلې ځانګړنې له خپل پلاره رااخلي، ارسطو په دې نظر و چې د ماشوم ټولې ځانګړنې د نر په نطفه کې بڼه غوره کوي او ښځه يوازې هغه ته هغه چاپېريال برابروي چې نطفه په کې وده کوي. په دې دول نر د ماشوم (بڼه يا صورت) تشکيلوي او ښځه د هغه (ماده) جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موضوع چې د ارسطو په شان يو پوه او څيرک عالم دې د جنسي اړيکو په باب تردې حده تېروتنه وکړي، د ژورې خواشينۍ خبره ده. خو دا موضوع دوو ټکو تـه نغوتـه کوي: لـومړی دا چـې ارسـطو د ښـځو او ماشـومانو د طبيعت په باب پوره تجربه يي اطلاعـات نـه درلـودل او دويـم دا چـې کلـه هـم نرينه يوازې خپل ځان ددې وړ وګڼي چې يوازې دوی کولای شي فيلسوف او څېړونکي شي. طبعاً به کار له نيمګړتياوو سره مخ شي.
د ښځو په باب د ارسطو ليدلوری په خواشينۍ سره چې د منځنيو پېړيو پـه ټوله دوره کې تائيد او د افلاتون نظر له ياده واېستل شو. د ارسطو نظر پـه کليسـا کـې پـه پراخـه کچـه دود شـو. لويـديځ څېړونکـی د اغـراق پـه بڼـه د ارسطو د اثارو شمېر له (۴۰۰) څخه تر (۱۰۰۰) عنوانو پـورې اټکلـوي، د هغـه يو ملګری ان ددې ادعا کوي چې د هغـه ويـل شـوې جملـې (يـو نـيم مليـون) جملـو تـه رسـي. لـه ارسـطو څخـه راپـاتې اثـار، د منطـق، طبيعـت پـوهنې، ميتافزيک، ليکوالۍ، سياست، د خبرو هنر، اخلاقـو او حيـوان پېژنـدنې پـه بـاب دي. هغـه د بوټـو پېژنـدنې، حيـوان پېژنـدنې، منطـق، رياضـياتو او سياست په شان د علومو پر تعريف او تغير خپل خپل اغېز پرېښود. ارسطو لومړنی عالم و چې د خپلې زمـانې د بېلابېلـو علومـو تـرمنځ تـوپير تـه قايـل شو. هغـه د (سياسـت) پـه کتـاب کـې انسـان د يـو ټـولنيز موجـود پـه توګـه معرفي کوي، کـه څـه هـم هغـه د انسـانانو تـرمنځ طبيعـي تـوپير تـه قايـل و. د خادمانو له غلامولو او په درباري خدماتو کې د هغوی له کاروني يې ملاتـړ کـاوه. پـه (ميتـافزيـک) کتـاب کـې هغـه د شـيانو د بڼـې او د مـادې تـرمنځ اړيکي څېړي. همدلته ده چې د ميتافزيک يا هم تـر طبيعـت لـوړ حالت لغت موږ ته د شيانو دننه کلمه راپه يادوي. د منځنيو پېړيو په بهير کې د ارسطو اثار د مدرسينو يا (اسکولاستيک) ښوونځي لپاره د نورم او اصل په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکاربدل. هغه د منځنیو پېړیو پر (ایډیالستي) او (ماتریالستي) بهیرونو خپل ځانګړی اغېز پرېښود. د هغه فکري سیستم له پنځمې میلادي پېړۍ څخه بیا تراوسه پورې په اروپا کې له مسیحیت سره یوځای شو او (اسکولاستیک) مدرسینو د ښوونځي په مرسته یې د مسیحیت د فلسفې د رسمي ستنې بڼه غوره کړه. ارسطو له کیفي پلوه طبیعت د ودې په حال کې یو بهیر ګڼي او ګومان کوي چې د هر حرکت پیل الهي ځواک پورې تړلی دی. سره له دې چې د هغه له نظره پیلوونکی ځواک په مسیحیت کې له ازلي خالق سره ورتوالی نه لري. پېړۍ پېړۍ کېږي چې هغه د مسلمانو او عربي هېوادونو علم و فلسفه تر خپل اغېز لاندې راوستي دي. یوه بله ډله بیا ارسطو د تاریخ په ډګر کې د مسیحي ایډیالونو او الهیاتو یو صفاکوونکی واټ یا لاره ګڼي. د (پروتستانو) یو سمونپال (مارتین لوتر) په تحقیر سره ارسطو یو کیسه بیېز شاعر او د زنګوهلو افکارو فیلسوف وباله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مابي يوناني افکار

تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال کله چې ارسطو مړ شو، نو یونان په هغو کلونو کې د نړۍ یو ستر ځواک و. دا ستر ځواک تر میلاد (۳۵۲- ۳۲۳) کلونه وړاندې د (سکندر) د لښکر کښیو او د هغه د فتوحاتو له امله رامنځته شوی و.

سکندر د (مقدونیې) پاچا و. ارسطو هم د مقدونیې او سېدونکی ګڼل کېده او ان دا چې څه موده یې د سکندر پر روزنه هم تېره کړه، سکندر پر دې بریالی شو چې له (مصر) او (ایران) څخه رانیولې تر (اریانا) یا اوسني افغانستان او (هنده) پورې خپلې لښکرې وځغلوي، دا ټولې سیمې تر خپل واک لاندې راولي او په هغو کې یوناني تمدن دود او پراخ کړي. په دې ډول نو د بشر د تاریخ یوه نوې دوره پیل شوه، نړیواله ټولنه رامنځته شوه چې یوناني ژبې او فرهنګ په هغې کې ټاکونکی نقش درلود. د تاریخ دا دوره چې (درې سوه) کاله وغځېدله، معمولاً د (هلنیزم) دورې په نامه یادېږي.

له (هلنیزم) څخه موخه واکمن یوناني کلتور دی چې د هغې زمانې پر څلورو لویو امپراتوریو؛ (هلني یانې مقدونیې، سوریې، مصر او اریانا) واکمن و. تر میلاد (۵۰) کاله وړاندې (روم امپراتورۍ) سیاسي او پوځي واکمني راخپله کړه، تر هغه وروسته دې نوي ځواک د (هلني) ټولې امپراتورۍ تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل واک لاندې راوستې او بيا لاتيني ژبه او رومي کلتور له (اسپانيا) څخه نيولې د اسيا تر زړه پورې پراختيا ومونده او په دې ډول د روم د ښکېلاک دوره پيل شوه. دا هماغه دوره ده چې د لرغونتيا د وروستۍ دورې په نامه مشهوره ده. په دې ځای کې بايد دې ټکي ته پاملرنه وکړو او هغه دا دی مخکې تر دې چې روميان (هلني) نړۍ تر خپل واک لاندې راولي، روم د يوناني کلتور او طبعاً فلسفې تر اغېز لاندې خپل نقش ساتلی و او خپل ژوندانه ته يې دوام ورکړ.

د بېلابېلو هېوادونو او فرهنګونو د سرحدونو له ختمېدو سره (هلنيزم) ود ه وکړه، تر دې دورې وړاندې (يونانيانو، روميانو، مصريانو، بابليانو، اشوريانو، اريايانو يانې د ايران، نننې افغانستان او د امو درياب د شمال د ځينو برخو په ګډون) خلکو خپل ځانګړي مذهبي باورونه درلودل او د خپلو خدايانو عبادت يې کاوه، خو په دې دوره کې مختلف کلتورونه يو بل کې ننوتل او د هغې زمانې د ديني، فلسفي او علمي باورونو يوه ټولګه يې رامنځته کړه.

يوناني عقايدو د يونانيانو تر اغېز لاندې په ټوله سيمه کې پراختيا ومونده، د جنګ ډول د سوداګريزو بازارونو بڼې خپلې کړې. د شيانو او مالونو د راکړې ورکړې ترڅنګ د افکارو تبادلې هم په ډېر ځواک سره جريان پيدا کړ. له بلې خوا د نورو سيمو افکارو او عقايدو هم د نړۍ نورو سيمو ته لاره پيدا کړه او خپل اغېز يې ورساوه. د (مديترانې) په ټوله حوزه کې د ختيزو خدايانو عبادت هم کېده او داسې اديان هم رامنځته شول چې خدايانو او مذهبي عقايدو يې له زاړه کلتور څخه سرچينه اخيستې وه او په دې ډول د اديانو يو ګډوله حالت يا ديني اختلاط رامنځته شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې دورې وړاندې خلکو خپل ځان په خپل ملت او خپل ولایت پورې تاړه، د هېوادونو د پولو تر ړنګېدو او د افکارو تر ازادانه تبادلې وروسته، ډېرى خلک د خپل نړۍ لید په باب متردد شول. ددې دورې ځرګندونه ځانګړنه کولاى شو، مذهبي تردیدونه، فرهنګي شلېدنې او بدلیدونه وګڼو.

د (هلنیزم) فلسفه په حقیقت کې کوم نوى شى نه و. په دې دوره کې موږ د کوم نوي (سقراط، افلاتون او ارسطو) شاهدان نه یو، بلکې د (اتن) د دغو دریو سترو فلسفیانو لیدلوري د څو بېلابېلو متفاوتو فلسفي جریانونو د ټوکېدو لپاره بنسټ، سرچینې او د الهام سبب شول.

د (هلنیزم) په دوره کې علم هم د بېلابېلو فرهنګونو د ګډوله حالت تر اغېز لاندې راغی. په (مصر) کې د (سکندریې) ښار د ختیځ او لویدیځ د افکارو د تبادلې په برخه کې ستر نقش ولوباوه. په داسې حال کې چې اتن له (سقراط، افلاتون او ارسطو) څخه د راپاتې فلسفي ښوونځیو په برکت د فلسفې مرکز ګڼل کېده. سکندریه هم د علم مرکز شو، دا ښار د ستر کتابتون په لرلو سره، د ریاضي، نجوم، ژوندپوهنې او طبیعي څېړنو مرکز شو.

نن هم د همغو وختونو په شان، د دین، فلسفې او د نوي او زاړه علم یوځای کېدو د نوي نړۍ لید لپاره ښې لارې چارې برابرې کړې دي.

ددې (نوې پېژندنې) لویه برخه په اصل کې همغه پخواني افکار دي، دا افکار د (هلنیزم) په دوره کې او تر هغې وړاندې خپله ریښه لري، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سقراط، افلاتون او ارسطو) او تر هغو وړاندې فلسفيانو له خوا طرح شوي وو.

ددې وخت د فلسفياتو ترمنځ د داسې يوې ګډې وجې پيدا کول مهم و چې د انسان ژوند او مرګ د پوښتنې لپاره ځواب پيدا کړي. له همدې کبله ددې دورې د فلسفې تر ټولو مهم اختلاف او يا هم ددې نړيوالې ټولنې د فلسفيانو د پاملرنې وړ موضوع ګڼل کېږي. اصلي پوښتنه په دې کې وه چې رښتينې نېکمرغي په څه کې ده او څه ډول ترلاسه کېږي؟

ددې دوو مهمو پوښتنو د ځوابولو لپاره په دې دوره کې لږ تر لږه (څلور) فلسفي ښوونځي چې تر نورو زيات څرګند او مشخص وو د جګړې ډګر ته داخل شول. دا ښوونځي (کلبيان، رواقيون، اپيکوريان او نوي افلاتونيان) نومېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلبیان

د (سقراط) یو چلند په حقیقت کې د دې فلسفي طریقې د ټوکېدو سبب شو، په دې ډول چې یوه ورځ د یوې هټۍ مخې ته ودرېد او په هټۍ کې موجودو شیانو ته ځیر شو او بیا یې وویل: ((وګورئ انسان د خپل ژوند لپاره کومو کومو شیانو ته اړتیا لري.)) د دې خبرو له بیان څخه د سقراط موخه څه وه؟ په واقعیت کې سقراط غوښتل نور و پوهوي چې هغه دې شیانو ته اړتیا نه لري.

د سقراط دا وینا او چلند د کلبي فلسفي د بنسټ حیثیت غوره کړ. دا فلسفه په (اتن) کې تر میلاد (۴۰۰) کاله وړاندې رامنځته شوه. بنسټګر یې انتیستنینس (Antistnenes) په نامه یو شخص و چې د سقراط د شاګردانو له جملې څخه و.

کلبیان په دې نظر و چې ریښتیني نېکمرغي په تېر ایستونکو ظواهرو لکه، لوړو زده کړو، سیاسي واک او یا روغتیا کې نغښتې ده. دا نېکمرغي هغه وخت ترلاسه کېږي چې انسان له ټولو هغو شیانو څخه چې اتفاقي او تېرېدونکي دي ځان ازاد او خلاص کړي. څرنګه چې ریښتیني نېکمرغي لنډ مهاله او ناثباته ښکارنده نه ده، شونې ده چې د هر چا لپاره وي. کله چې ریښتیني نېکمرغي یو ځل ترلاسه شي بیا له لاسه نه وځي.

ډېر نامتو کلبي دیوجانس (Diogens) نومېده. هغه د (انتیستینینس) د شاګردانو له جملې څخه و. ویل کېږي چې هغه به شلېدلي جامې اغوستلې، امسا به یې ګرځوله، توبره به یې تر شا وه او پر ځمکه به ویده کېده. په دې ډول نو له ده څخه د دې نېکمرغۍ اخیستل اسانه هم نه وو. یوه ورځ (مقدوني سکندر) د هغه لیدو ته ورغی چې له هغه څخه د هغه د غوښتنې یا هیلې پوښتنه وکړي او څه شی له ده څخه وغواړي، (دیوجانس) له (سکندر) څخه غوښتي وو چې څنډې ته شي او د لمر مخه بنده نه کړي. هغه په دې ډول غوښتل څرګنده کړي چې تر یو ستر ټولواکه ډېر بډای او ډېر نېکمرغه دی. ځکه څه شی چې غواړي هغه یې په واک کې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رواقیون

کلبیانو د رواقي فلسفي لپاره چې تر میلاد (۲۰۰) کاله وړاندې په (اتن) کې راوټوکېده، ډېر زیات اهمیت درلود. (زنون) تر یوه چټ لاندې خپلو شاګردانو ته وینا کوله. له همدې کبله دوی د (رواقیونو) په نامه مشهور شول. دې لیدلوري بیا وروسته په رومي کلتور کې ډېر زیات اهمیت پیدا کړ. رواقیون هم د (هراکلتیوس) په شان په دې نظر وو چې ټول انسانان په یوه کچه له پوهې (لوګوس) څخه برخمن دي. (لوګوس) د هغه په رواقي مانا نه یوازې د ټولو شیانو د ټوکېدو ځای دی، بلکې د پېښو قانونمندي هم ده.

په یوه عمومي قانونمندۍ کې، نه یوازې شیان، بلکې د هغو پېژندونکی هم د ځایېدنې وړ دی. په دې ډول د مفهومي تفکر جوړښتونه او واقعیت یو بل سره سمون خوري. ځکه نو د (لوګوس) درک د کیهاني نظم د یوه اصل په توګه نه یوازې د پوهې په پېژندنه او میتافزیک کې مهم دي، بلکې دا درک تر هغه پورته دا امکان هم رامنځته کوي چې سړی د طبیعت پر بهیرنو باندې هم په ښه او هدفمن ډول پوه شي.

تر کومه ځایه چې غایې یا موخې خپل اثر ښندي، نورې موخې هم شته چې باید وڅېړل شي او دا بیا په دې مانا ده چې طبیعت د هدف پېژندنې له درک سره سم یو منظم نظم هم ګڼل کېږي. د طبیعت د رواقي مفهوم منظمه ځانګړنه د اخلاقو په فلسفه کې د هغې د چلند پر غور باندې ولاړه ده چې د خپل طبیعي حق ځانګړتیاوې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روایتونو په نظر (انسان) د (نړۍ) پر وړاندې د (یو کوچني موجود) حیثیت لري چې د یو (لوی موجود) انعکاس یا څرګندونه کوي.
دا لیدلوری ددې سبب شو چې (رواقیون) په یو ډول پر ټولنیز حق یا په بله وینا پر طبیعي حق باورمند شي. دا طبیعي حق د انسان پر پوهې او کایناتو ولاړ دی، له همدې کبله په زمان او مکان کې بدلون نه مومي، ځکه نو ویلای شو چې (رواقیون) د سقراط ترڅنګ او د سوفیستانو پر وړاندې ولاړ دي.
طبیعي حق په ټولو انسانانو پورې اړه لري او ان غلامان هم له دې حق څخه برخمن دي. روایتونه په دې نظر وو چې پر هر هېواد باندې واکمن قوانین له طبیعي حق څخه له نیمګړي تقلید پرته بل څه نه دي.
له کومه ځایه چې (رواقیونو) انسان د نړۍ انعکاس باله، نو ځکه خو یې د دوی د دواړو ترمنځ توپیر نه مانه. هغوی دغه راز د (روح) او (جسم) ترمنځ هم توپیر نه لیده، ځکه هغوی په دې نظر وو چې طبیعت یوازې یو دی. په فلسفې کې دېته (یوازیني لیدلوری) وایي چې د افلاتون له لیدلوري سره چې واقعیتونه یې (دوه ګونی) ګڼل له هغو سره یې تقابل څرګند شي.
(رواقیون) د خپلې زمانې اصلي زامن وو، نړۍ یې خپل استوګنځی ګاڼه، نو ځکه خو یې د خپلو هم عصره (کلبیانو) په انډول خلاص ذهن درلود.
هغوی د انسانانو ټولنې ته پاملرنه کوله، سیاست ته یې اهمیت ورکاوه او ځینې یې له هغې جملې څخه قیصر مارکو اورلیوس (Mar cus Aurelias) تر میلاد (۱۸۰-۱۲۱) کاله وړاندې لوړو دولتي څوکیو ته هم ورسېدل.
رواقیون په تېره بیا کسیرون (Ciceron) چې خطیب، فیلسوف، سیاستوال او ددې ښوونځي پلوی و، هڅه کوله چې یوناني فلسفه او کلتور په روم کې پراخه کړي. سیسرو (Cicero) تر میلاد (۱۰۲-۴۳) کاله وړاندې د انسانپالنې (Humanisms) مفهوم د یوه نړۍ لید په توګه مطرح کړ چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې فکر مرکزي زړه انسان و. څو کاله وروسته يانې تر ميلاد (۲۹-۴) کاله وړاندې د (سنکا) په نامه يو بل رواقي په خپلو ليکنو کې دا جمله ياده کړه چې: ((همدا انسان دی چې د انسانانو د سوکالۍ سبب ګرځي.)) دې عبارت د داسې يو شعار بڼه خپله کړه چې پېړۍ وروسته د انسانپالنې د يو ښوونځي د جوړېدو سبب شو.

سربېره پر دې رواقيون په دې باور وو چې د طبيعت ټولې لوړې ژورې لکه ناروغي او مړينه، د طبيعت د نه بدلېدونکو قوانينو تابع دي. انسان بايد خپل برخليک ومني، ځکه چې هېڅ پېښه ناڅاپي نه ده. هره پېښه د يوې اړتيا له مخې پېښېږي او دا هم ډېره سخته ده چې سړی پوه شي ددې پېښې اړتيا څه ده، انسان د هغو لويو نېکمرغيو پر وړاندې چې په برخه کېږي يې ارام او ټينګ وي. د رواقيونو دا ليدلوری د کلبيانو له ليدلوري څخه ډېر لرې نه دی. هغو ته هېڅ پېښې، څه ښه وه او څه بده، اهميت نه درلود، ان نن ورځ هم (د رواقي) اصطلاح د هغو اشخاصو لپاره کارول کېږي چې د هر څه پر وړاندې بې تفاوته وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپیکوریان

په تېرو بحثونو کې دې ټکي ته ځير شو چې د هغو مسايلو له جملې څخه چې سقراط پر هغو د پوهېدو هڅه کوله، يوه مسله دا وه چې انسان څه ډول کولای شي ښه ژوند ته ورسېږي. په دې باب موږ د (رواقيونو) او (کلبيانو) په نظر هم پوه شو. رواقيونو او کلبيانو له مادي تجملاتو څخه د انسان تېښته د هغې پوښتنې ځواب او ښه ژوند ته د ورتېرېدو لاره ګڼله.

اريستيپوس (Aristippos) د (سقراط) يو بل شاګرد بيا د رواقيونو او کلبيانو خلاف ژوند او ښه ژوند کول په دنيوي لذت کې ګاڼه. د (اريستيپوس) په باور د ژوند بد حالت په درد او رنځ کې نغښتی دی او د ژوند ښه حالت بيا هغه دی چې له خوښۍ او لذت څخه خوند واخلې. له رواقيونو او کلبيانو سره د اريستيپوس د ليدلوري توپير په دې کې و چې رواقيونو هڅه کوله له انسان څخه درد او رنځ لرې کړي، خو اريستيپوس په ژوند کې د داسې يو تګلارې په لټه کې و چې د انسان درد او رنځ له منځه يوسي.

اپيکور (Epikur) تر ميلاد (۳۴۱-۲۷۰) کاله وړاندې د (۳۰۰م.ز) کال شاوخوا په اتن کې په خپل نامه يوه فلسفه يي مدرسه جوړه کړه. هغه د (اريستيپوس) ليدلوري ته پراختيا ورکړه او د (دموکريتوس) له نظريې او ليدلوري سره يې ګډه کړله.

((ای غريبه دا ځای به تا ته د خوښۍ سبب شي، ځکه چې په دې ځای کې خوښي تر ټولو ستره نېکي ده.)) دا جمله د هغه د بڼ د وره پر سر راځوړنده وه چې اپيکوريانو به معمولاً په هغه کې غونډې کولې او خپل افکار به يې تبادله کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اپیکور) په دې نظر و چې د هرې خوښۍ تر څنګ ناخوښي او نور عوارض هم وجود لري. د ساري په توګه خوړه که له ټولو ګټو سره سره زیاته وکارول شي، انسان د شکر پر ناروغۍ اخته کوي.
اپیکور پر دوه ډوله خوښیو باور درلود: لنډمهاله خوښي او اوږدمهاله خوښي. هغه غوښتل لنډمهاله خوښي له اوږدمهاله خوښۍ سره پرتله کړي، د ساري په توګه د خوړو شیانو اخیستل او خوړل یوه لنډمهاله خوښي ده، خو که د یوه کال په بهیر کې د دې ټولو خوړو پیسې زېرمه کړې، پر هغو یې ونه لګوې او بیا پرې خپل ځان ته یو بایسکل واخلې او بیا په هغه هر چېرته سفر وکړې، نو د هغه خوند به زیات او خوښي به یې اوږدمهاله وي. هغه په دې نظر و چې انسان د حیواناتو خلاف د پروګرام جوړونې وس لري. انسان کولای شي د خپلې خوښۍ لپاره په خپله پرېکړه وکړي.
اپیکور پر دې خبرې ټینګار کاوه چې (خوښي) الزاماً له جسماني لذت لکه د خوړو له خوړلو سره یوشان نه ده. دوستي او د هنري اثر ننداره هم کولای شي د خوښۍ سبب شي. د لرغوني یونان لیدلوری چې عفت، اعتدال او وقار یې د خپلې خوښۍ بنسټ ګاڼه، یو د هغو شرایطو له جملې څخه و چې اپیکور د ښه ژوند لپاره په پام کې نیوه. هغه په دې نظر و چې د روحي ارامتیا د ترلاسه کولو او پر درد و رنځ باندې د برلاسۍ لپاره باید انسان خپلې جسماني او نفساني غوښتنې تر کنټرول لاندې وساتي.
موږ مخکې وویل چې (دموکرتیوس) په دې نظر و چې تر مرګ وروسته ژوند نه شته، ځکه چې د انسان تر مړینې وروسته د روح الوتونه سره شلېږي. اپیکور د مذهب او خرافاتو د مقابلې لپاره د دموکرتیوس له اتومي لیدلوري ګټه پورته کوله. هغه په دې نظر و چې د ښه ژوند د ترلاسه کولو لپاره باید د مرګ وېره له ځانه لرې کړو. اپیکور به ویل: ((ولې باید له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرګه وډار شو؟ تر هغه وخته چې موږ ژوندي یو مرګ نه شته او کله چې مرګ زموږ سرته راورسېد بیا به نو موږ ژوندي نه یو.))

د اپیکور د میتافزیک فلسفه په واقعیت کې د اتومونو د شتوالي او تشیال د اثبات لپاره یوه پیلامه ده. چې له دوو لاندې ټکو څخه پیلېږي:

۱- موږ د حرکت په حال کې جسمونه ګورو.

۲- له نشتوالي څخه شتوالي ته څه شی نه تېرېږي.

یا په بله وینا له نشت څخه څه شی نه پیداکېږي.

د اپیکور په نظر د سړي د ذهن، روان او فکر (mind) مسول د هغه د بدن غړي (brain) دي. طبیعتاً دا یوه مادي خبره ده او د اتومي نظریې له مخې چې ضرور مرګ او له منځه تګ هم لري، د توجیه وړ ده.

اپیکور د پېژندنې په پوهه کې پر تجربې ډېره ډډه لګوله او پر هر څه به یې ډېر شک نه کاوه. هغه په دې نظر و چې موږ ټول اطلاعات او معلومات د خپلو حواسو په واسطه ترلاسه کوو او که په سمه توګه ترې ګټه واخیستل شي، نو زموږ حسي غړي د باور وړ دي. د هغه په نظر زموږ ذهن په داسې حال کې چې مادي جوړښت لري، د استدلال او پایلې لپاره هم اصول او زمینې یا امکانات لري چې دا په خپله د تکرار شویو تجربو پایلې ګڼل کېږي.

اپیکور د شکپالنې پر وړاندې داسې دلایل وړاندې کول:

- که له هغو کسانو څخه چې په دې نظر دي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو، پوښتنه وکړو چې ایا هغه پر دې پوهېږي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو؟ هغه به په ځواب کې له لوی تناقص سره مخامخ شي، ځکه چې د منفي ځواب له مخې روښانه ده چې خپل لومړی باور یې نقص کړی دی او که چېرې یې ځواب مثبت وي، پر دې ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعتراف کوي چې د دې پوښتنې پر ځواب پوهېږي او پوه شوی، چې بیا هم د هغې خبرې نقض دی چې وایي نه شو کولای هېڅ شی و پېژنو.

- که یو شکپالی شخص ووایي یو شی نه شي کېدلای وپېژندل شي یا نه شي کېدی یو واقعیت تشخیص شي. پر دوی باندې کولای شو اعتراض وکړو، د بېلابېلو مفاهیمو لکه پوهې، واقعیت او نورو په باب یې اطلاعات او یا معلومات څنګه ترلاسه کړي دي؟ که چېرې پر حوادثو باندې په بشپړ ډول ناباوره یو، نو د هغو مفاهیمو پر کارولو هم نه بریالي کېږو چې د دې حوادثو په واسطه مو ترلاسه کړي دي.

اپیکور خپله فلسفه په څلورو جملو کې را لنډوي او هغه د څلورګونو ښودنو په نامه نوموي:

- له خدایانو باید ونه ډار شو.
- نه شو کولای چې مرګ حس کړو.
- کوم څه چې ښه دي کولای شو ترلاسه یې کړو.
- کوم څه چې زمونږ د وېرې سبب ګرځي کولای شو له مخې یې لرې کړو.

اپیکوریانو د واقعیتونو خلاف سیاست او ټولنې ته ډېر اهمیت نه ورکاوه. (له جنجاله لرې ژوند) د اپیکور شعار و.

تر اپیکور وروسته اپیکوریانو بیا یوازې نفساني لذت ته پاملرنه وکړه. ((دمګړۍ غنیمت دی)) د هغوی د یوه شعار ښه خپله کړې وه. زمونږ په زمانه کې هم هغو اشخاصو ته چې ((دمګړۍ غنیمت)) ګڼي (اپیکوریان) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي افلاتونيان

پـه مخکنيـو بحثونـو کـې يادونـه وشـوه چـې د رواقيونـو، کلبيـانو او اپيکوريانو دربواړو ليدلوري د سقراط د نظرياتو پر بنسټ ولاړ وو، او ان د (دموکرتيـوس) او (هراکلتيـوس) نظريـاتو او ليـدلورو تـه يـې هـم سـر ورښکاره کړی و او څه ناڅه اړيکي يې ورسره لرل، خو په دې بهير کې بيا تـر ټولو مهم يو بل فلسفي بهير راوټوکېد چې د (افلاتـون) ليـدلوری يـې پالـه، نو ځکه خو دې فلسفي بهير ته (نوی افلاتوني) بهير وايي.

فلوتين (plotin) (۲۰۵-۲۷۰م) د نوي افلاتوني بهير تـر ټولـو مهـم فيلسـوف دی. هغه په (سکندريه) ښار کې چې پرلـه پسـې پېړۍ د يونـاني فلسـفې او ختيز عرفان د يوځای کېدو او ټکرونو ځای و، خپلې فلسفي زده کړې پيـل کړې او بيا روم ته لاړ. ده روم ته خپل ليدلوری يوووړ او له هغه څه سره چې نن ورځ يې مسيحيت ګڼي هغه ته د يوه جدي سيال پـه توګـه تبديل شو. البتـه (نوي افلاتوني) ليد لوري پر مسيحيت زياتې اغېزې پرې ايښې دي.

نوې افلاتـوني فلسـفه لـه دې سره سره چې لرغـونې فلسـفې سـره بنسـټيز اختلافات لري، له هغې سره يو څه ورتوالی هم لري. چې له هغې جملې څخـه يې کولای شو ځينو ته په لاندې ډول نغوته وکړو او هغه دادي چې (فلـوتين) خپلـه فلسـفه پـه يونـاني ژبـه ليکـي او د هغـې د تشـريح لپـاره لـه يونـاني اصطلاحاتو او مفاهيمو کار اخلي او د مسيحيت فلسـفه بيـا پـه داسې حال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې له یوناني مفاهیمو څخه ګټه پورته کوي، نور مفاهیم هم رامنځته کوي چې له یوناني فلسفي مفاهیمو سره هېڅ ډول ورته والی نه لري. سربېره پر دې د (فلوتین) فلسفه پر عقل او استدلال ولاړه ده، ژمنه، ایمان، جزمي معتقدات او تر عقل پورته شیان هغه ته لاره نه پیدا کوي. په داسې حال کې چې مسیحي فلسفه نه شي کولای له هغو څخه سترګې پټې کړي.

هغه مهال چې افلاتوني فلسفه د اکاډمۍ د پلویانو د کمزورۍ له امله له خپلې اصلي لارې واوښته او د هغې اصلي څېره له یادونو ووتله، (فلوتین) د افلاتون د فلسفې د منځپانګې، مفاهیمو او مقولو په کارولو سره پر دې بریالی شو چې یاده فلسفه بېرته د خلکو په ذهنونو کې ژوندۍ کړي او هغه د نړۍ د یو ډېر پراخ، منظم، مهم او اغېزمن فکري نظام په توګه مطرح کړي او دې سره تږول نور ښوونځي شنډې ته کړي او لږ تر لږه (څلور سوه) کاله د علم او تمدن پر اسمان خپل سیوری وغوړوي. په دې ډول چې په لویدیځ کې پېړۍ پېړۍ او په ختیزه نړۍ کې تر اوسه هم څوک نه شي کولای هغه د افلاتون له فلسفې څخه توپیر کړي.

د افلاتون د (مثل) نظریې د (ممثلې نړۍ) او (محسوساتو نړۍ) ترمنځ پر توپیر باور درلود. دی د جسم او روح ترمنځ هم غوښ توپیر ته قایل و. په دې مانا چې انسان دوه اړخیز شخصیت یا دوګونی جوړښت لري: جسم او روح.

د افلاتون په نظر جسم چې د انسان د وجود یوه برخه جوړوي، له خاورې څخه جوړ شوی دی. لکه د هغو شیانو په شان چې په محسوساتو پورې اړه لري او د انسان د وجود بله برخه تلپاتې روح دی. په یونان کې دا لیدلوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر افلاتون وړاندې هم ډېرو خلکو ته د منلو وړ و. (فلوتين) دې ليدلوري ته ورته نظر سره چې په اسيا کې دود و ، پوره اشنايي درلوده.

(فلوتين) د نړۍ پر دوه قطبيتوب باور درلود. د هغه په نظر په يوه خوا يا قطب کې يې خدايي نور واقع و چې ده هغه (احد) باله، البته په ځينو برخو کې يې په دې هکله د (خداى) له اصطلاح څخه هم ګټه پورته کوله. په بله خوا کې يې مطلقه تياره خوره ده چې د (احد) وړانګې پرې نه لګېږي. د (فلوتين) په نظر په هغې تياره کې څه نه شته، په هغه ځاى کې يوازې د نور نشتوالى دى او بس. د (فلوتين) په نظر هغه رڼا چې له (احد) څخه پر تيارې لګېږي، هماغه روح دى، په داسې حال کې چې ماده يوه تياره ده چې واقعي شتوالى نه لري. په طبيعت کې هر موجود د (احد) د وړانګې يو سرسري انعکاس دى.

(فلوتين) ادعا کوله چې د ژوند په اوږدو کې يې څو ځله دا احساس کړې ده چې روح يې له خداى سره ګډ شوى دى. دې ليدلوري ته معمولاً (عرفان) وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکار او عرفان

عرفان د بشري معرفت یوه بڼه ده چې د دین، جادو، علم او فلسفې تر پیدا ایښت وروسته رامنځته شوی دی. په مخکنیو بحثونو کې مې یادونه وکړه چې دین د هغو خلکو د خبرتیاوو هماغه شکل دی چې په ځمځو او ځنګلونو کې به اوسېدل، دې شکل بیا د شیانو له ځواکمن عبادت ته رانیولې ان د اروااوو تر عبادت پورې مسایل بیانول.

په دې معرفت کې اصلي ټکی ایمان؛ له کوم دلیل پرته عبادت او د سبب لټون و. خو فلسفه یې د بشر د پوهې یوه بڼه ده چې د منطق، شیانو او پدیدو د عواملو د لټون پر بنسټ ولاړه ده. معرفت د همدې ټګلوري د څرنګوالي پړاوونه وهلي دي.

عرفان له خپل پانته ییزم (وحدت الوجود) سره د بشر د معرفت یوه بڼه ده، چې د دین او فلسفې ترمنځ واقع دی.

په عرفان کې حقیقت ته رسېدل، د حق ذات ته د رسېدو په مانا دی. دا رسېدنه د استدلال له لارې (چې علم او فلسفې پورې اړه لري) نه، بلکې له شریعت څخه تر تېرېدو وروسته د شهود او پلټنې (طریقت) له لارې او په وروستي پړاو کې د حق ذات سره د یو ځای کېدو له لارې بشپړېږي.

په څرګند ډول ویلای شو چې عرفان د نړۍ په ټولو لویو ادیانو کې په بېلابېلو کچو موجود و. کوم څه چې عارفانو د عرفان په باب لیکلي دي، له موجودو فرهنګي اختلافاتو سره سره یو بل سره ورته والی هم څرګندوي. کله چې یو عارف هڅه کوي خپل عرفان د دین له لارې په یوې ځانګړې فلسفې سره څرګند کړي. د عرفان فرهنګي زمینه په ګوته کېږي. البته عرفان په خپل سر نه رامنځته کېږي. معمولاً عرفان باید یو پر بل پسې د خپلې تذکیې پړاوونه ووهي چې په دې بریالی شي، خدای(ج) ته ورسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تذکیې دا پړاوونه د ژوند اندود هم رانغاړي او هم فکري اړخ پوري اړه پیدا کوي. عارف د دې پړاوونو تر تېرولو وروسته یو ناڅاپه خپل هدف ترلاسه کوي او فریاد کوي چې ((زه خدای یم)) یا ((زه ته یم)).

د خدای پېژندنې لپاره تر ځان پېژندنې پرته بله لار نه شته (بایزید بسطامي) وایي عرفان په اصل کې له خدای سره د یووالي او پیوستون په مانا دی. په ډېرو ادیانو کې دې موضوع ته نغوته شوې ده، چې د خالق او د هغه د مخلوق ترمنځ یو پیوند شته، خو عارف ته دا پیوند څرګند نه دی. د عارف نقش د لوړو صعودي پړاوونو تر بشپړاوي وروسته له خدای سره وصلېږي. کوم څه چې په عرفان کې مطرح دي، په ټوله کې په دې بڼه د بیان وړ دي، هغه څه چې د (زه) په نامه یادېږي زما (اصلي زه) نه دی. موږ په دې یوه ډېره لنډه شېبه کې کولای شو له بل لوی (زه) سره یوځای شو. ځینې عارفان بیا دغه لوی (زه) خدای ګڼي او ځینې نور بیا (یوازینی نور)، (د هستۍ مبدا) یا (مطلق وجود) خدای ګڼي. لکه د اوبو د څاڅکي په شان کله چې په دریاب کې ولوېږي، له هغه سره یوځای شي او په هغه کې ورک شي.

یو هندي عارف په دې باب داسې ویلي دي: ((کله چې زه وم نو خدای نه و، اوس چې خدای شته نو زه نه یم.))

هغه عرفان چې په یهودي، مسیحي او اسلامي ادیانو کې ریښه لري، په هغه کې عارف ادعا کوي چې خدای یې لیدلی دی. سره له دې چې خدای په هر ځای او د انسان په روح کې موجود دی، خو تر دې نړۍ په پورته موجوداتو کې هم حاضر دی.

د ختیزې اسیا یانې د (بودایي ائین، هندي ائین او چیني مذاهبو) په عرفان کې بیا عارف ادعا کوي چې له خدای سره یوځای شوی دی. همدا حالت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عارف ادعا کوي چې ((زه خدای یم)). ځکه چې د دې مذهبونو له مخې خدای د انسان په وجود کې دی، نه له هغه څخه بهر.

تر (افلاتون) څو پېړۍ وړاندې په تېره بیا په هندوستان کې عرفان موجود و. (سوامی ویو کانانداً) چې په لویدیځ کې د هندو ائین مبلغ و، داسې ویلي دي: ((لکه څنګه چې په ځینو مذهبونو کې هغه څوک مشرک ګڼل کېږي چې د انسان له وجوده بهر پر خدای عقیده نه لري. موږ هم هغه څوک مشرک ګڼو چې پر خپل ځان ایمان نه لري، موږ ته هم پر هغه روح چې زموږ په داخل کې دی، عقیده نه لرل شرک ګڼل کېږي.))

هغه لاره، طریقه او پېژندنه چې د زړه د پاکوالي، تذکیې او علم ته د تسلیمۍ له لارې حاصلېږي، هغه ته معرفت وایي. تر ټولو مناسبه کلمه چې د تصوف ځانګړنه بیانوي، هغه عرفان دی چې له معرفت (پېژندنې) څخه مشتق شوې ده. معرفت د پېژندنې د یوې پوړۍ د حاصلولو مانا ورکوي، په دې مانا چې تر څېړنې او پلټنې لاندې موضوع یانې د انسان پېژندنې یوه خوا هم پټه او ناپېژانده پاتې نه شي او په پای کې د خپل ځان د پېژندنې تر څنګ خپل پنځوونکي و پېژني، د مکان علم ترلاسه او د ژوند پر اسرارو پوه شي. د عرفاني ښوونځي ښوونکي ته (عارف) ویل کېږي. عارف د خپل وجود رښتینولي د خپل پنځوونکي په ذات کې د ورډوبېدو او د ژوندانه د حقیقت په ثبات کې پلټي. په واقعیت کې عرفان د ښوونې او روزنې یو نظام او یو سیستم دی چې د خپل ځان پېژندنه د خپل سفر د مسیر په توګه ټاکي. دا داسې یو سفر دی چې انسان د خپل شتوالي ثابت واقعیت او په پای کې د خپل معبود واقعیت پلټنې ته بیايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عرفان خپل سالک (د عرفان زده کوونکي) ته څلور سفره ټاکي:

۱- له پنځول شوي څخه پنځوونکي ته سفر (له خلق شوي څخه خالق ته سفر)

۲- په خپله پنځوونکي (خالق) کې سفر.

۳- له خالق څخه مخلوق ته سفر، خو له خپل خالق سره. په داسې حال کې چې له خدای سره دی، دی د مخلوق پر لوري بېرته راګرځي.

۴- له حق سره د خلکو په منځ کې سفر او کتنه.

د عرفان لپاره شاید تر ټولو غوره تعریف دا وي چې وو ایو: ((عرفان د ځان پېژندنې یو ښوونځی دی)) یا (د فرد د ذاتي حقیقت پلټنه). عرفان خپلو زده کوونکو او سالکانو ته دا ورښيي چې په څه ډول د انسان ناپېژندل شوي استعدادونه او ړتیاوې وپلټي او دا کار ددې سبب ګرځي چې انسان له فرضي تعلقاتو او بندیزونو څخه ازاد او په خپل ځان کې د روحي او نرم سفر او کتنې د ترسره کولو جوګه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ پېړۍ او فلسفه

منځنۍ پېړۍ د هغې دورې نوم دی چې د تاریخ او د فلسفې د تاریخ د ډلبندۍ لپاره ترې ګټه پورته کېږي. منځنۍ پېړۍ معمولاً په پنځمه میلادي پېړۍ کې د (روم) د امپراتورۍ له وروستیو بیا د (قسطنطینې) تر ړنګېدو او پر (۱۴۵۳م) کال د ختیځ روم یا(بیزانس) امپراتورۍ تر وروستیو پورې مهال ته ویل کېږي.

د منځنیو پېړیو په بهیر کې په فیوډالي ټولنه کې، اروپا د فلسفې، (نومینالیزم) او (ریالیزم) د فکري لیډلورو ترمنځ د جګړې ډګر و چې په واقعیت کې د (ماتریالیزم) او (ایډیالیزم) ببلابېلې بڼې ګڼل کېږي. په هغه دوره کې د منځنیو پېړیو (سکولاستیک) فلسفه راوټوکېده او ددې ترڅنګ د کلیسا په زور واکمنو مذهبي عقایدو او (انګیزسیونو) یا (د عقایدو د ثار جوړښت) د فلسفي افکارو د ټوکېدو او پراخېدو مخه ډب کړې وه. په هغه زمانه کې د فلسفې اساسي بحث یوازې پر ټولیزو او عامو مفاهیمو راڅرخېده. ځینو به ویل، دا مفاهیم او ویناوې په عقلي نړۍ کې ((واقعیت لري)) یانې پرته له دې چې ملموسه او محسوسه نړۍ په پام کې ونیسو، دا واقعیت په خپل سر موجود دی. له همدې کبله (ریالست) یانې واقعیت پلوي ګڼل کېدل. ځینې نور بیا په دې نظر وو چې دا مفاهیم د محسوساتو په نړۍ کې واقعیت لري او یوازې له نومونو پرته نور څه نه دي، ځکه یې نو هغو ته د (نومینالیست) یا (نوم پلوو) نوم غوره کړ. ریالیستان د ایډیالیزم استازي وو ځکه چې ټولنیزو او عامو مفاهیمو یانې هغو شیانو ته چې د بشري ذهن محصول دي او په بهرنۍ نړۍ کې موجود نه دي د واقعیت او اصل په توګه قایل وو. د ساري په توګه (ونه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په مشخص او څرګند ډول وجود لري ایا هغه ونه ده. (ونه په ټولیز ډول) په عیني نړۍ کې موجوده نه ده. د (ونې) ټولیز او عام مفهوم د یوه تجرید شوي مفهوم په توګه د بشر د فکر زېږنده ده. که څوک هغه واقعي وګڼي، نو د (ایډیالیزم) مفکوره یې خپله کړې ده. د نومپالو دویمه ډله د منځنیو پېړیو پر هغه مهال په واقعیت کې (د ماتریالیزم) استازي وو، ځکه چې دوی شیانو، ((ځانګړو او جزیي مفاهیمو)) ته د واقعیت په سترګه کتل او ویل به یې چې ټولیز مفاهیم له اورېدو څخه ترلاسه کېږي او خپلواک وجود نه لري.

منځنۍ پېړۍ په حقیقت کې هغه زمانه ده چې د هغو په بهیر کې د لویدیځ هویت په هغه مانا چې نن یې موږ پېژنو، بڼه غوره کړه. دا د لویدیځ د تفکر هغه وختونه دي چې په هغو کې مفکرو اشخاصو د دین، طبیعت، تر طبیعت پورته، انسان او ټولنې په باب خپل خپل افکار څرګند کړل. مورخانو دا تاریخي دوره د یوناني- رومي دورې، چې پخوانۍ دوره ګڼل شوې او د نوې دورې ترمنځ یوه دوره ګڼلې ده. ځکه خو نورې دورې ته منځنۍ پېړۍ ویل کېږي. پیل یې پنځمه میلادي پېړۍ ګڼي چې د (جرمنیانو) په لاس د لویدیځ روم امپراتوري رنګه شوه او پای یې بیا د رنسانس راټوکېدل او په شپاړسمه پېړۍ کې د نوې دورې پیل ګڼي.

تر میلاد (۱۰۰) کاله وړاندې په لویدیځ تفکر کې د یونانیانو اصلي نقش له هر پلوه پایته رسېدلی و. فلسفي او هنر تر علم (دوه سوه) کاله وړاندې له اتن سره یوځای نزول کړی و، خو علم لا هم په سکندریه کې ځانګړې پرمختګونه کړي وو. ان تر دې ځایه چې ټولو فکري بهیرونو له هره پلوه ډېرې زیاتې پرمختیاوې کړې وې او نور نو نویو فکرونو ته کوم ځای پاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه و او هر علم ته به دي چې کتل د اوسنيو فکري لارو له پراختيا پرته د بشر له لاسه نور څه نه شول کېدلای. ستورپوهانو له کتنې پرته بل کار نه شو ترسره کولای. لمر پوهانو يا رڼاپوهانو سره لاهم يوازې د خپلې زمانې هماغه وسايل وو چې (کيمياوي) يې بلل، په سرو زرو د ځينو فلزاتو بدلول او يا هم د ځينو درملو جوړول وو. له بلې خوا اتومي ښوونځي، کيميا او فزيک ته نه پاملرنې دوی له پرمختګ څخه شاته پاتې کړي وو.

په داسې حال کې چې د يوناني علم د زوال اصلي عوامل داخلي عوامل وو. خو درې باندني لاملونه هم ډېر موثر وو. دا لاملونه په دې ډول وو:

۱- د روم امپراتوري

۲- د منځنيو پېړيو مسيحيت

۳- د کليسايي واکمنو د حکومت ائين

که څه هم دې لاملونو د ناروغۍ په زېږونې کې کوم نقش نه درلود، خو هغه يې ډېره سخته او درملنه يې ورته ناشونې کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روم امپراتوري

رومیانو سیاسي ازادي له منځه یوړه او د مدیتراني په حوزه کې یې قومي پراختیا غوښتنه پایته ورسوله. پرته له دې چې پر یوناني تمدن باندې یو محاسبه شوی یرغل ترسره کړي، په نامستقیم ډول یې پر هغه باندې نه رغېدونکي ګوزارونه وکړل، د مدیترانې د سمندرګي په حوزه کې یې او سېدونکي قومونه له پښې وتړل او هېڅ یو هم هغه پاملرنه چې یونانیانو د منځني ختیځ علم ته لرله، دوی هغه د (سکندریې) پوهې ته څرګنده نه کړه. رومیان یوازې پرحکومتي چارو او د نورو هېوادنو پر ایل کولو بوخت وو، علم او پوهې ته یې ډېره کمه پاملرنه هم نه کوله.

مسیحي تفکر هم د رومیانو د چلند په کچه پر علم ناوړه اغېزه وکړه په مسیحي تفکر کې د بشر د ژوند موخه یوازې پر اخرت باندې پر پانګونې راټولېده. د رحمت ژمنه چې تر ټولو ستره اشاره ګڼل کېدله، یوازې هغه کسان یې وړ او مستحق ګڼل کېدل چې له کوم دلیل او منطق پرته یې ایمان راوړ. پر معرفت برید، پر مذهبي استازو او څارونکو برید ګڼل کېده، همدا مهال په یوه کتابګوټي کې پر مذهبي استازو نامستقیم خو یو ډېر ځیرکانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برید وشو. ((ځکه نو هېڅوک باید پر انسان ونه ویاړي)) دې ډول څرګندونو انساپالنه چې د علم او هنر د پرمختګ بنسټ دی، مردوده کړه. د یوناني علم پراختیا د دوو بشپړو مخالفو لوریو ترمنځ کشمکش کې راجوتېږي. لومړی په (اتن) کې دودیزه طریقه وه چې د فلسفي طریقې په نامه یادېدله او د ریاضي له بریالیتوب څخه یې الهام اخیسته، د هغو ټولیزو اصولو له مخې چې پر اخلاقي بنسټونو ولاړ وو، د معرفت نتیجه یې رااېستله. دویمه طریقه چې یو څه ځواکمنه وه او په (سکندریه) کې یې اعتبار هم درلود، هغه (استقرایي) طریقه وه چې هغې کې بیا ټولیز اصول له کتنې یا مشاهدې څخه ترلاسه کېدل او وروسته بیا د قضیو د سریزو په توګه کارېدل. ددغو دوو طریقو ترمنځ له اختلافاتو سره سره د ددې طریقو پلویانو د عقایدو په اصولو کې ګډ نظر درلود او د انسان د تشخیص ځواک او عقل یې نه ردول، خو مسیحي وحې ښوونه یې د عقل له مخې ترسره کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیسا د اربابانو حکومت

د مسیحیانو داخلي یووالی یا هغه ډول چلند چې دوی د نورو مذهبونو پر وړاندې کاراوه او له اسانۍ او نرمښت سره مل نه و، په همدې ډول پراختیا وموندله او لا پسې ټینګ شو. مخکې تر دې چې مسیحیان خپله مذهبي ښوونه پیل کړي. د روم په امپراتورۍ کې په شرک ککړ مذهبونه له خپلو مذهبي خپلواکیو برخمن وو. هغوی یو د بل ترڅنګ په ازادانه ډول ژوند کاوه، پر له دې چې د یو بل په چارو کې لاسوهنه وکړي او یا یو پر بل بدګومانه شي، خو مسیحي ائین نور مذاهب باطل ګڼل او په دې نظر و چې د هغو مذهبونو مومنان باید مسیحي ائین ومني. سره له دې چې د روم د امپراتورۍ په داخل کې ټول مذهبونه له خپلو ازادیو برخمن وو، خو دا کار بیا له امپراتوره سره د ژمنتیا یا وفادارۍ په اعلان پورې تړلی و. څرنګه چې مسیحیانو له دې کار څخه سرغړونه کوله، نو ځکه یې د امپراتور غوسه راوپاروله او حکومت ډول ډول هڅې کولې چې هغوی سره وځپي، خو حکومت ډېر ژر پر دې پوه شو چې ان د پوځ په داخل کې هم، چې امپراتوري پرې ډډه لګوله، نه شي کولای، د مسیحیت د پراختیا مخه ونیسي.

له همدې کبله (لوی قسطنطین) د قدرت پر سر خپلو مدعیانو ته، (مسیحیان) د یوه درز په توګه ښکاره کړل، ځکه چې هغه فکر کاوه مسیحیان کولای شي حالات دده پر ګټه راوڅرخوي. ده خپله پلازمېنه د (قسطنطنیې) په نامه یاده کړه او مسیحیت یې د روم د امپراتورۍ د رسمي دین په توګه اعلان کړ.

دې پېښو یو نوی واک چې همغه د کلیسا د اربابانو حکومت و، د خلکو پر ژوند واکمن کړ. واکمنو کلیساوو، خپل (کشیشان) له داسې مدني واک و ځواک څخه برخمن کړل او د قدرت، شهرت او ثروت داسې امکانات یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته برابر کړل چې د تېرو خپلواکو کلیساوو په تاریخ کې یې ډېره کمه بېلګه لیدل شوې ده.
د پوځي او اداري پوستونو خلاف لوړو کلیسایي منصبونو ته په ټولیزډول د ټولنې د ټیټې طبقې د خلکو رسېدل شوني نه وو. د پیسه دوستو او بداخلاقو کشیشانو ترمنځ د واک پر سر ناولې جګړه ونښته، ان تر هغه ځایه چې هغوی د خپلو سیالانو د ځپنې لپاره د کلیسا عواید د خپلو ډلو ټپلو او لنډغرو د ګومارنې لپاره لګول. د کلیسا د اربابانو د حکومت سیاسي ځواکونو د علمي او دنیایي فلسفې په نړولو کې ډېر اغېز درلود. کشیشان که څه هم د کلیسایي منصبونو د نیولو لپاره په خپل منځ کې سره جنګېدل، خو په یو شي کې ټول سره یوه خوله وو او هغه له خپلواک فکر څخه بېزاري وه. هغوی د خلکو افکارو ته کتل او د هغوی څار یې کاوه. له همدې امله د کلیسا مشران پر دې بریالي شول چې امپراتوران اړ کړي د اخرت د نېکمرغۍ د ترلاسه کولو لپاره یوناني علم (د شیطاني ښوونځي د مرستیال) په توګه معرفي کړي. (قسطنطین) له همدې کبله اړ شو د نامتو فیلسوف (سوپاتور) د وژنې فرمان صادر کړي. د عوامو په نظر پر (سوپاتور) باندې لګېدلی تور د ملنډو وړ و، خو عوامو کوم زور و ځواک نه درلود. د دولت واک د کلیسا په منګولو کې داسې بند و چې امپراتوران د مدني امنیت د ترلاسه کولو لپاره هم ناچاره وو، د کلیسا فرمانونه ومني او تعقیب یې کړي. همغه مهال د سکندریې د کتابتون ډېر میراثونه د هغه وخت د لوی مفتي (تنوفلوس) په لارښوونه له منځه لاړل.
دا کړنه او د (هیپاتیا) وژنه چې د (سوپاتور) د سنتونو وروستی پاتې شونی ګڼل کېده، د سکندریې د علم پر بې روحه وجود وروستي ځپونکي ګوزارونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنيو پېړيو فلسفيان

سنت اګوستين

(اګوستين) د منځنيو پېړيو لومړنی فيلسوف دی. د افريقا په شمال (نننی الجزاير) کې يې نړۍ ته سترګې وغړولې. په شپاړس کلنۍ کې (کارتاژ) ته د زده کړو لپاره لاړ او څه موده يې په (روم) او (ميلان) کې هم ژوند وکړ او د عمر په وروستيو کلونو کې د (سقف) مذهبي پوړيو ته ورسېد. هغه ټول عمر مسيحي نه و، د هغه وخت د نړۍ موجود فلسفي او مذهبي

بهيرونه يې تجربه کول. (اګوستين) په پيل کې د (مانويت) د ائين پلوی و. دې ائين نيمه فلسفي او نيمه مذهبي ښوونې درلودلې. (مانويانو) نړۍ پر رڼا او تورتم، ښه او بد، روح او مادې باندې وېشله. د هغوی په فکر انسان کولای شي، د خپل روح په ځواک سره له مادي نړۍ څخه پورته لاړ شي او د خپل روح د ژغورنې لپاره زمينه برابره کړي. خو په (مانويت) ائين کې د تور او سپين، خير او شر ترمنځ غوڅ بېلتون او جزم پالنه پر دې بريالي نه شول چې د هغه د ذهن د ارامتيا سبب شي. په پايله کې هغه د ورکړل شويو شيانو د سرچينې په لټه کې شو چې پر دې پوه شي شر څنګه رامنځته کېږي. (ارګوستين) په دې نظر و چې خدای نړۍ له هېڅ نه پيدا کړې ده. د هغه دې اعتقاد له (انجيل) څخه الهام اخيسته. هغه به ويل چې د ديني مسايلو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقلي شنني لپاره يو بريد او پوله شته، په هرحال په مسيحي دين کې هم الهي رمز او راز موجود دی چې يوازې د ايمان له لارې د درک وړ دی. هغه د انسان په چلند کې خپلواکي مردوده نه ګڼله د((الهي مدينې)) په نامه په خپل کتاب کې ليکي: ((هغه څه چې په تاريخ کې تېرېږي د الهي مدينې يا د خدای د واکمنۍ او ددې نړۍ د حاکميت ترمنځ جګړه ده. دوی يو بل سره د واک د نيولو لپاره پر جګړه اخته دي.)) هغه په دې ډول د لومړي ځل لپاره تاريخ خپلې فلسفې ته داخل کړ او هڅه يې وکړه د (افلاتون) د فلسفې ښودنه په داسې ډول مطرح کړي چې د مسيحيت له ليدلورو سره تضاد ونه لري.

د فکر، نظر يا عقيدې تر بدلون وړاندې د (اګوستين) فکري زمينه (نوې افلاتوني فلسفه) ده. دغه راز همدا فلسفه وه چې دی يې دې بدلون ته تيار کړ. هغه ان د خپلې ګروهې تر بدلون وروسته د يوه افلاتوني په توګه پاتې شو او د اساسي مسايلو د حل لپاره يې له افلاتوني مفاهيمو څخه ګټه پورته کوله، خو دا ډول تبيعت يوازې د يوه ساده او نا ازمويل شوي منبت زېږنده نه دی. د مسيحي تفکر د اړتياوو په حدودو کې د افلاتوني ښوونځي تفسير او شننې هم رانغاړي.

له مسيحيت سره د لرغوني تفکر په غاړه غړي کولو کې (اګوستين) تر (توماس اکويناس) وړاندې ځي، يوازې له هغه اړخه چې (توماس اکويناس) د دين لپاره د ارسطو تفکر د عقلاني بنسټ په توګه مطرح کړ، په داسې حال کې چې (اګوستين) همدا کار په افلاتوني اصولو ترسره کړ. د افلاتوني تفکر اساسي ټکی تر حس پورته نړۍ کې د نفس ګډون و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوستین) چې د خپلې فلسفې د جوړښت په بهیر کې یې د اکاډمۍ د غړو له شکپالنې سره ټکر کړی و، پر دې پوهېده چې د پېژندنې په مسله کې دوه ستونزې شته، یوه د پېژندنې د موضوع د وجود په باب چې دا حقیقت د اکاډمۍ د غړو له خوا ردېده او بله په خپله د پېژندنې د ټوکېدو د ځای په باب.

د لومړۍ پوښتنې په برخه کې (اګوستین) د شکپالنې پر فلسفې بریالی شو او د پېژندنې د وجود (امکان) مسله یې په مشهور استدلال تصدیق کړه چې ((زه شک کوم، نو ځکه یم.)) د دویمې مسلې یانې د پېژندنې د راټوکېدو د ځای په باب (اګوستین) د یو افلاتوني په توګه حسي ادراک ناڅیزه ګڼي، ځکه چې هغه د عقلي معرفت بنسټ نه رامنځته کوي.

له همدې کبله دی په دې مهمه مسله کې اساساً له (ارسطو) او (اکویناس) سره اختلاف لري، ځکه نو باید وویل شي چې دا عقلي ادراک له کوم ځایه راپیدا کېږي؟ د اشراق له لارې. لکه څنګه چې سترګې د محسوسو شیانو د لیدلو لپاره د لمر رڼا ته اړتیا لري، عقلي ځواک هم الهي رڼا ته اړتیا لري چې معقول موجودات وپېژني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توماس اکویناس

د منځنیو پېړیو دویم او لوی فیلسوف (توماس اکویناس) دی. هغه په الهیاتو کې تخصص درلود. که څه هم دا مهال لا الهیات او نور ډېر علوم له فلسفې څخه جلا شوي نه وو او د الهیاتو او فلسفې ترمنځ ځانګړې کرښه او برید نه وو رامنځته شوی. (اکویناس) د (ارسطو) افکار مسیحیت ته داخل کړل، لکه څنګه چې (اګوستین) دا کار د افلاتون په لېدلوري ترسره کړی و. د دې دواړو شخصیتونو موخه دا وه

چې د یونان د سترو فلسفیانو نظرونه په داسې ډول تعبیر او تفسیر کړي چې د مسیحیت له لاربښوونو سره تضاد پیدا نه کړي. (اکویناس) به ویل: ((د فلسفې او د مسیحیت د لاربښوونو ترمنځ ډېر زیات اختلاف نه شته او په ډېرو برخو کې فلسفه او دین دواړه یوه خبره کوي.))

ځکه نو موږ په خپل عقل او شعور همغو واقعیتونو ته رسېږو چې په (انجیل) کې راغلي دي. که چېرې ارسطو یو ټکي ته نغوته کړې وي او موږ د خپل عقل په واسطه هغه سم وبولو، هغه ټکی نه شي کولای د مسیحیت له ښوونو سره په تضاد کې واقع شي. (توماس) به ویل: څرنګه چې موږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل په واسطه کولای شو پر دې پوه شو چې هر شی يوې ريښې يا منشا تـه اړتيا لري، ځکه نو د ارسطو د فلسفې لـه لارې کـولای شو د خدای شتـوالی ثابت کړو. د (توماس اکويناس) له مرګه لا څو کالـه نـه وو تېر شـوي چې پـه مسـيحي فرهنـګ کـې درز رامنځتـه شو. فلسـفې او علومـو ورو ورو ځـان د کليسا له واکمنۍ څخه راوويست او دا موضوع ددې سبب شوه چې ديـن تـه هم له عقلاني ليدلوري وکتل شي. د دين او علم ترمنځ د بېوال ړنګېدل ددې سبب شول چې د دين په باب هم تازه صـميميت راوټوکېږي او ان تـر دې چې په پای کې د پنځـه لسـمې او شپاړسمې مـيلادي پېړيـو پـه بهير کې مـوږ د رنسانس او سمونپالو دوو مهمو بدلونونو شاهدان يو.

تر مسيحي ميلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې (مقدوني سکندر) ظاهراً د يوناني فرهنګ د پراختيا په خيال د هغه مهال متمدنو سيمو ته لښکر کشي وکړه، د سکندر جنجالونه د نورو فـاتحينو خلاف يوازې سياسي پايلـه نـه لرله، بلکې د لويديځې نيمې وچې پـه فرهنـګ کـې د يونـاني ډولـه عصـر پـه نامه د يو تازه عصر د ټوکېدو سبب هم شول. د قومي او ملي پولو د ړنګېـدو او د واحـد يونـاني حکومـت د جوړېـدو لـه املـه پـه نيـول شـويو سـيمو کـې يونـاني عقلانيت د ځان ځرګندولو لپاره ښـه فرصت پيدا کـړ. لـه بلې خوا ختيزو اديانو ددې عقلانيت په اړه او د هغې هبوادنۍ نړۍ پـه بـاب چې دې امپراتورۍ د واحدې يوناني ژبې په واسطه رامنځته کړې وه، هغه مهال ښـه پراختيا وموندله، يوناني او تر هغه وروسته يې رومـي دينپـالنې تـه شرقي رنګ ورکړ. په دې ډول نو ځينو يوناني فلسفي بهيرونو ديني بڼه غـوره کـړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یوناني او رومي اديانو هم د ختيزو اديانو روحانيت او له اسرارو ډک عرفاني تمايلات را خپل کړل.

د څوارلسمې ميلادي پېړۍ په وروستيو کې، روم خپل سياسي واک عملاً له لاسه ورکړی و، خو ډېر وخت لا نه و تېر شوی چې د دې ښار مذهبي مفتي د (رومي کاتوليک کليسا) مشري خپله کړه، هغه ته يې د پاپ (پلار) لقب ورکړ. په پای کې هغه د ځمکې پرمخ د عيسی استازی وګڼل شو. له همدې امله د منځنيو پېړيو په ټوله دوره کې، (روم) د کليسا مرکز او د مسيحيت پلازمېنه ګڼل کېده. تر دې وخته بيا راوروسته نو ډېرو کمو خلکو جرئت کاوه چې د روم د نظر خلاف حرکت وکړي. ورو ورو سيمه ييزو ځواکونو خپل سياسي او پوځي اغېز زيات کړ، پاچايان او واليان پر دې بريالي شول چې ملي حکومتونه رامنځته کړي. د هغوی واک دې بريد ته ورسېد چې په يوازې ځان يې کولای شول د کليسا پر وړاندې سر پورته کړي چې له دې جملې څخه يو يې هم (اسوري) نومېده او د (ناروې) پاچا و.

په مخنيو بحثونو کې مو يادونه کړې وه چې منځنۍ پېړۍ داسې يوه زمانه ده چې په هغې کې لويديځ تفکر خپله بڼه جوړه کړه. د منځنيو پېړيو فکر په اساسي ډول ديني فکر دی.

د دين د پراختيا څرنګوالی او د هغه ملاتړ په هغو پېړيو کې د لويديځو مفکرانو ګرمې بوختياوې وې. په منځنيو پېړيو کې دين د مسيحيت (پولوسي) انګېرنه او تفسير وو. (پولوس) يو يوناني ډوله يهود و. په لومړيو ميلادي پېړيو کې د هغه د خبرو له مخې د يوناني ډوله فکر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیانو په چوکاټ کې د عیسی(ع) اعمال په نوې بڼه تفسیر شول. د مسیحیت دې ډول تفسیر، د لویدیځ دیني نړۍ پېژندنه رامنځته کړه او دین پر دې لویه وچه واکمن شو.

د روم امپراتورۍ ورو ورو پر دریو فرهنګي حوزو وویشل شوه: په لویدیزه اروپا کې مسیحي او لاتیني ژبی کلتور رامنځته شو چې د روم ښار یې پلازمېنه وه. ختیزه اروپا له مسیحي او یوناني ژبي کلتور څخه برخمنه وه، ددې فرهنګي حوزې پلازمېنه (قسطنطینه) وه، د قسطنطینې بل نوم (بیزانس) و چې یوه یوناني کلمه ده. له همدې کبله ګورو چې پر دې مهال د دوو منځنیو پېړیو یوه (د بېزانسي منځنۍ پېړۍ) او بله (د رومي کاتولیک منځنۍ پېړۍ) یادونه کېږي چې په دې توګه دا دواړه فرهنګي حوزې یوه له بلې جلا شي. خو د افریقا شمال او نږدې ختیځ هم په روم امپراتورۍ پورې تړلي وو، دا ځمکې په منځنیو پېړیو کې پر اسلامي او عربي ژبو فرهنګي حوزو بدلې شوې دي. تر منځني ختیځ وروسته، د نږدې ختیځ ځیني برخې او د افریقا شمال د اسلام تر واکمنۍ لاندې راغلل. څه موده وروسته (اسپانیا) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغله. (مکه، مدینه، اورشیلم او بغداد) د مسلمانانو سپېځلي ښارونه ګڼل کېدل. د فرهنګي تاریخ له نظره باید یوه شو چې د (هلني) کلتور د سترو مرکزونو له جملې څخه یو مهم مرکز یاني (سکندریه) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغی. په دې ډول نو مسلمانانو د یوناني علم یوه درنه برخه د میراث په توګه راخپله کړه، عربو د منځنیو پېړیو د ټولې دورې پرمهال د علومو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلابېلو برخو کې له هغې جملې څخه په رياضياتو ، کيميا ، نجوم او طب کې لومړۍ او وروستۍ خبره کوله. زموږ د عددونو ليکل هم له عربو څخه را اخيستل شوي دي. له همدې کبله دي چې يو ډول عدد ليکنه (د عربي ويسي عدد) په نامه يادوي. په دې ډول نو عربي کلتور په ځينو برخو کې د مسيحيت تر کلتوره وړاندې لاړ.

د منځنيو پېړيو فلسفيانو مسيحيت يو روښانه واقعيت ګاڼه، کومه پوښتنه چې له هغوی سره مطرح کېدله، هغه دا وه چې ايا يوازې بايد پر مسيحيت ايمان ولرو او يا هم کولای شو د عقل له لارې هم د هغه پر درک بريالي شو ؟ د يونان د فلسفې او د (انجيل) د لارښوونو ترمنځ اړيکي څه دي؟ ايا د انجيل او عقل ترمنځ تضاد شته؟ يا کولای شو د عقل او ايمان ترمنځ يووالی رامنځته کړو ؟ د منځنيو پېړيو د فلسفې پاملرنه تقريباً په بشپړ ډول د همدې پوښتنې پر څېړنې راټوله وه. (اګوستين) دا په ډاګه کړه چې د ديني مسايلو د شننې لپاره يو بريد او پوله شته. په هر حال په مسيحيت کې هم الهي رمزونه او رازونه موجود دي چې يوازې د ايمان له لارې د پوهېدو وړ دي، خو که چېرې پر مسيحيت ايمان ولرو ، نو خدای به مو روح له ظلمه وژغوري او دا نو هغه مهال دی چې موږ به د خدای پر وړاندې خارق العاده درک ته رسېدلي يو. (اګوستين) په دې نظر و چې فلسفه نه شي کولای ناپېژاندو لايتنهاهي شيانو ته ورسېږي. پر مسيحيت باندې تر ګروهېدو وروسته د هغه روح ارام شو. هغه په دې باب داسې ليکلي دي: ((زما زړه تر هغه نا ارام دی تر څو چې په تا کې ارامتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا کړي)) اوګوستین عقیده لرله چې خدای نړۍ له هېڅ څخه پیدا کړې ده. دا اعتقاد له انجیل څخه سرچینه اخلي خو یونانیانو زیاتره پر دې عقیده لرله چې نړۍ تل موجوده وه. اوګوستین معتقد و چې د نړۍ تر پنځونې وړاندې د خدای په ذهن کې د هغې (مثل) موجود و. هغه (مثل) ته الهي بڼه ورکړه او په دې ډول یې له تلپاتې (مثل) څخه د افلاتوني تصور لپاره یو ځای پیدا کړ.

دی په دې نظر و چې د خدای او د ژوند د نړۍ ترمنځ ناپایه اړیکي شته. هغه د مسیحیت د اعتقادي اصولو او د (فلوتین) د لاربښوونو پر بنسټ په دې نظر و چې ټول شیان بېرته خدای ته ګرځي. خو (اګوسین) دې ټکي ته هم نغوته کړې چې انسان یو مانیز موجود دی، مادي جسم لري چې په مادي جوړښت پورې اړه لري او فنا کېدونکی دی، خو انسان یو روح لري چې کولای شي خدای ته ځان ورسوي. د (اګوستین) په باور د انسان جسم تر مړینې وروسته د هغو ګناه ګانو له امله چې ده ترسره کړي دي، له منځه ځي، خو د خدای(ج) په غوښتنه ځینې انسانان له بشپړې نابودۍ څخه ژغورل کېږي.

(اګوستین) د لومړي ځل لپاره تاریخ خپلې فلسفې ته داخل کړ. د (خیر) او (شر) ترمنځ پر جګړې باندې اعتقاد کوم نوی شی نه و، کوم څه چې نوي یا تازه ښکارېدل، پر دې ټکي د هغه اعتقاد و چې دا جګړه به د زمانې په بهیر کې سرته ورسېږي. د (اګوستین) په دې نظر کې ډېر کم کولای شو افلاتوني اغېزې وګورو هغه په دې برخه کې معتقد و چې خدای ټول تاریخ ته اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري چې د خپلې ((الهي مدينې)) بنسټ کېږدي. ځکه خو نو تاريخ له دې پلوه لازم و چې انسانان د هغه په اوږدو کې پرمختګ وکړي او شر او بدي له منځه يوسي.

که چېرې (اګوستين) د افلاتون ليدلوری مسيحيت ته ورداخل کړ، په مقابل کې بيا د منځنيو پېړيو ډېر لوی او مهم فيلسوف (توماس اکويناس) د ارسطو ليدلوری مسيحيت ته ورننويست. ده هڅه وکړه د مسيحيت او فلسفې ترمنځ يووالی رامنځته کړي، دی پر دې بريالی شو چې د علم او ايمان ترمنځ پيوند ټينګ کړي. ده له (انجيل) سره د (ارسطو) فلسفه همغږې کړه.

(توماس) معتقد و چې ((د الهي - طبيعي واقعاتو)) يوه مجموعه هم موجوده ده چې د مسيحيت د لارښوونو د ذاتي يا (طبيعي) عقل دواړو په مرسته په يوه بڼه د درک وړ ده، ددې واقعياتو له جملې څخه يوه داده. لکه خدای وجود لري. د خدای د وجود اثبات هم د ايمان او هم د ديني لارښوونو له لارې ډېر د ډاډ وړ دی. ځکه چې که يوازې له عقل څخه کار واخلو، کېدی شي تېروتنه وکړو. دې سره سره (توماس) په دې نظر و چې د مسيحيت د لارښوونو او د ارسطو په شان د يوه فيلسوف د ليدلورو ترمنځ تضاد نه شته.

لنډه دا چې د يوناني فلسفې دريو څانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې، په سويل او د عربو په منځ کې ارسطو يي فلسفې خپل ژوند ته دوام ورکړ. دا درې څانګې د منځنيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وروستيو کې د (ايټاليا) په شمال کې يوه له بلې سره يوځای شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ. عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په (يونان) او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې مهال (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور (د نوې ټوکېدنې) عصر د اروپا څېره بدله کړه. په دې ډول کولای شو ووايو د لرغونې دورې کلتور د منځنيو پېړيو په ټولې اوږدې دورې کې خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

موږ په مخنيو بحثونو کې وويل چې يوناني فلسفې په دريو ځانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې په سويل او د عربو په منځ کې ارسطويي فلسفې خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دا درې واړه څانګې د منځنيو پېړيو په وروستيو کې د ايټاليا په شمال کې سره يوځای شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ، عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په يونان او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې وخت (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور د نوې ټوکېدنې عصر د اروپا بڼه بدله کړه. له رنسانس څخه موخه د اروپا د کلتوري غوړېدنې د دورې (بيا راژوندي کول) دي. چې په څوارلسمه ميلادي پېړۍ کې د ايټاليا په شمال کې پيل شوه او په ډېرې چټکۍ سره يې د اروپا شمالي څنډو ته پراختيا ومونده.

د منځنيو پېړيو تر اوږدې دورې وروسته چې د انسان ژوند يې په الهي انوارو کې رانغاړلی و، يو ځل بيا هغه وخت راورسېد چې انسان د ژوند په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز کې واقع شي. ددې دوران د سر خبره (مبدا یا بنسټ ته ورګرځېدنه)) وه او مبدا هم د لرغونې دورې له انسانپالنې پرته بله خبره نه وه.

رنسانس یانې هغه دوران چې د لرغونې دورې کلتور او هنر په کې یوځل بیا راژوندی کېږي. په دې دوره کې تر خروارو خاورو لاندې د زرګونو مجسمو او لیکلو اثارو را ایستل، یو ډول ورزش یا تفریح ګڼل کېدله. ان د خلکو په منځ کې د یونانې ژبې زده کړه هم دود شوې وه او دا کار ددې سبب شو چې یو ځل بیا د یونانې کلتور پر خپرنې لاس پورې شي.

د یونانې انسانپالنې مطالعې روزنیزه موخه هم درلودله، د بېلابېلو انسانې علومو د ځانګو خپړنه او مطالعه ددې سبب شوه چې خلک یو ډول کلاسیکه روزنه ترلاسه کړي او په دې ډول تر نورو موجوداتو د انسان مقام لوړ وانګېري.

په حقیقت کې درې غټې اختراعګانې (قطت نما، باروت او د چاپ صنعت) د نوي عصر د څرګندېدو تر ټولو غټ لاملونه وو چې هغه د (رنسانس) په نامه یادوي. د (قطب نما) اختراع پر سیندونو ورګرځېدنه اسانه کړه او د څېړنیز او پلټنیزو سفرونو لپاره یوه مهمه وسیله شوه. د باروتو لپاره هم همدا موضوع مطرح وه. نویو وسلو د اروپا لپاره ددې امکان برابر کړ چې پر امریکایي، اسیایي، افریقایي او استرالیایي کلتور خپل واک وچلوي. دا خبره باید هېر هه نه شي چې باروتو د اروپا په داخل کې هم مهم نقش درلود. د چاپ صنعت د رنسانس د دورې د روښنفکرانو د افکارو په خپرولو کې ځانګړې اهمیت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ صنعت ددې سبب شو چې کلیسا د علومو د خپراوي په برخه کې خپل انحصاري واک له لاسه ورکړي. څه موده وروسته پر دې لومړنیو وسیلو یوه بله وسیله هم ورزیاته شوه، ددې وسیلو له جملې څخه یوه هم (تلسکوپ) و چې د نجوم په برخه کې یې یو انقلاب رامنځته کړ.

د مهمو بدلونونو له جملې څخه پر مالي اقتصاد باندې د طبیعي اقتصاد بدلول و. د منځنیو پېړیو په وروستیو کې اروپایي ښارونو کې صنعت ډېره ځلا وموندله. اقتصاد د سوداګرۍ پر ستنو ودرېد او ان بانکي موسسې رامنځته شوې. په دې ډول نو جنس پر جنس راکړې ورکړې له منځه لاړې، په دې مانا چې طبیعي اقتصاد خپل ځای پر پیسو باندې د اجناسو بدلونونو ته پرېښود. دا کار د دې سبب شو چې په اقتصادي چارو کې خلاقیت، استعداد او پلان جوړونه رامنځته شي، مالي اقتصاد د ټولنې د وګړو لپاره د ودې نوې لارې چارې برابرې کړې.

لکه څنګه چې د لرغوني یونان فلسفیان پر دې بریالي شول د کرنیز کلتور له اساطیري اعتقاداتو ځان خلاص کړي، په رنسانس دوره کې هم خلکو کوښښ وکړ له همدې لارې د مالکانو او د کلیسا د اربابانو له واکه خپل ځانونه وژغوري. پر همدې وخت په اسپانیا کې له (عربي) او په ختیځ کې له (بیزانسي) کلتور سره نږدې اړیکي ددې سبب شول چې یوناني کلتور یو ځل بیا وپېژندل شي.

ډېره مهمه مساله چې په رنسانس دوره کې تر سترګو کېږي، د انسان هغه نوی انځور و چې په دې دوره کې مطرح شو. په رنسانس دوره کې انسانپالو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان او د هغه د ارزښتونو په باب يو نوی اعتقاد يا باور وړاندې کړ. دې باور د منځنيو پېړيو له ليدلورو سره په ټينګه تضاد درلود. په منځنيو پېړيو کې يوازې د انسان ګناه کاره طبيعت ته پاملرنه کېدله، خو په رنسانس دوره کې انسان ډېر لوړ مقام او ارزښت درلود. د رنسانس د دورې له ډېرو مهمو شخصيتونو څخه يو هم (مارسيليو فيسيچينو) نومېده. هغه چيغه پورته کړه چې: ((د انسان په پوټکي کې ای خدايي موجوده خپل ځان وپېژنه !)) له دې ډلې څخه يو بل تن (جووان پيکودلاميراندولا) و چې ((د انسان د شوکت په باب)) يې يوه ستاينه وليکله. په منځنيو پېړيو کې دې ته ورته شيان د تصور وړ نه وو. په يادو پېړيو کې هر څه په خدای کې رالنډېدل، خو په رنسانس دوره کې بيا د هر شي مرکزيت انسان و.

په رنسانس دوره کې د لرغونې دورې په انډول فرد پالنې ته زيات اهميت ورکول کېده، ځکه چې د دې دورې متفکران په دې نظر وو چې موږ يوازې انسانان نه يو، بلکې زموږ هر يو په خپله يو ځانګړی فرد هم دی. شونې وه چې دا باور انسان له کوم دقت پرته د ځان غوښتنې خواته بوځي، خو د هغه مطلوب بريد هغه څه و چې د رنسانس دورې انسان ته په برخه شوی و. د رنسانس دورې له انسان څخه مقصد هغه انسان دی چې د ژوند د ټولو اړخونو، هنر او علم په لټه کې وي. د رنسانس انسان د لرغونې دورې د انسان په شان نه يوازې د طبيعي مسايلو په خاطر د اناتومۍ، جسد پېژندنې او جسد څېرنې خبرنه کوله، بلکې د هنري پنځونو لپاره يې هم کار کاوه. په هنري اثارو کې د انسان د لوڅ بدن ننداريې ته وړاندې کول يو دود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځېدلی و. ګورو چې تر یوې اوږدې دورې وروسته په خلکو کې شرم و حیا له منځه تللي وو او انسان هڅه کوله یو ځله بیا لکه څنګه چې دی باید هماغه شان اوسي او لکه څنګه چې دی له هغه څخه ونه شرمېږي.

د منځنیو پېړیو اروپا کې هنر تر ډېره بریده، د کلیسا او د هر هېواد د واکمنو په خدمت کې و. په واقعیت کې عادي خلکو خپله ځانګړې موسیقي درلوده چې له هغې څخه ډېر معلومات اوس په لاس کې نه شته. د رنسانس په پیل کې اروپایانو د کلیسا د غوځ واک د دورې تر پایته رسېدو وروسته، مذهب او تر مرګ وروسته ژوندانه ته کمه پاملرنه کوله او تر ډېره د دې نړۍ ژوندانه ته متوجه شول. هغوی د بوټو، ځناورو د څېړنې او همدارنګه د نجوم او فزیک د مطالعې په لټه کې شول. موخه یې دا وه چې د خپلې نړۍ په باب د ډېرو شیانو پر زده کړه بریالي شي په دې پړاو کې د خپل ځان په باب د انسانانو د فکر کولو طریقې هم بدلون وکړ. له بدایه خلکو پرته یو زیات شمېر نورو خلکو ته هم د زده کړې چارې برابرې شوې، ټولنیز توپیرونه تر ډېره بریده له منځه لاړل او ثروتمندو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ چې په بېلابېلو هنري ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي.

دربار یا کلیسا نور غوځ واک نه درلود او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه هنري فضا او په داسې یوه ټولنیز چاپېریال کې هنرمندانو ددې توان درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو پرته، تر هرې کچې چې کولای شول، وده وکړي. د خلکو او د خپلو ملاتړو له خوا یې هم زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

درناوی کېده او پاملرنه ورته کېده. هغوی به د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو لیدونکو او اورېدونکو ته به یې خوښي وربښله.

د رنسانس دورې په پیل کې مطرح سبکونه یو د (هلند) او (بلژیک) د سیمو سبک و چې د فلمیش (Flemish) په نامه یې شهرت درلود او بل فرانسوي سبک و. خو د (۱۵۵۰م) کال په شاوخوا کې نورو هېوادونو هم په دې برخه کې پر ډېرو هڅو لاس پورې کړ. په دې دوره کې انګلستان پر داسې کورنیو جګړو اخته و چې تر (۱۴۸۵م) کال پورې یې موسیقۍ هغه پخواني مهارتونه په همغه یوه بڼه وساتل.

په پای کې د انسان په باب نوی تصور په یو ډول د ژوند پر یوې نوې پېژندنې بدل شو، نور نو انسان یوازې د خدای په غوښتنه نه و پنځول شوی، بلکې په دې پنځونه کې د انسان غوښتنه هم مطرح وه، ځکه نو انسان کولای شول په دې نړۍ کې د خپل شتوالي په برکت خوشاله ژوند وکړي. د ازادۍ دا احساس ددې سبب شو چې نامحدوده امکانات د انسان پر وړاندې ودرېږي. تر دې وروسته نو انسان د پولو د نړولو او له ټولو تېرو بندیزونو څخه د تېرېدلو په لټه کې شو. ځکه نو موږ ګورو چې د رنسانس دورې انسانپالنه د لرغونې دورې له انسانپالنې سره ډېر توپیرونه لري. یانې دا چې د لرغونې دورې انسانپالنې د انسان پر واک، اعتدال او ارامۍ ټینګار کاوه.

د رنسانس په اړه مهمه مسله دا ده چې د طبیعت د نوې پېژندنې سبب شو. انسان هغه مهال احساس کړه چې دا مادي نړۍ ده استوګنځای دی او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نړۍ کې د هغه ژوند يوازې ددې لپاره نه دی چې خپل ځان د اخرت سفر ته تيار کړي. دا احساس ددې سبب شو چې انسان ته ددې مادي نړۍ په باب يو فکر پيدا شي. طبيعت د انسان لپاره يو مثبت اړخ پيدا کړی و. ان دا چې ډېر خلک معتقد وو چې خدای د خپلو مخلوقاتو په منځ کې دی. نو ځکه خو نه شو کولای د خدای لپاره وروستی بريد وټاکو. د همدې دليل پر بنسټ هغه په هرځای کې حاضر دی. دا ډول ليدلوري يې د (خدايي ائين) په نامه يادول. د منځنيو پېړيو فلسفيانو تل د انسان او خدای ترمنځ پر نه انکارېدونکو اړيکو ټينګار کاوه، خو د رنسانس په دوره کې طبيعت يوه الهي ښکارنده ګڼل کېدله او ان ((خدايي شکايت)) ګڼل کېده. البته کليسا دا ټولې نوې ښکارندې نه خوښولې. هغه څه چې د (جوردانو برونو) پر سر راغلل، ددې ادعا لپاره ښه دليل ګڼل کېږي.

هغه يوازې پر دې معتقد و چې خدای په طبيعت کې حاضر دی. ددې ترڅنګ هغه په دې نظر و چې فضا لايتناهي ده. هغه له همدې کبله پر سختې سزا محکوم شو. هغه يې پر (۱۷۰۰) ميلادي کال د روم ښار د ګلانو په ډګر کې وسوزاوه. دلته نو بايد دې ټکي ته پاملرنه وکړو چې د انسانپالنې ترڅنګ انسانغندنه اوس هم شته او انګازې کوي.

د رنسانس زمانې پوهانو د طبيعت د څېړنې لپاره هڅه کوله چې له خپلو حواسو ګټه پورته کړي، د حقيقت ريښې پيدا کړي په پټو سترګو د کليسا د ښوونو او د ارسطو د فلسفې ملاتړ ونه کړي، د هغوی او د تېرو اشخاصو د نظرياتو چې د څو ارلسمې پېړۍ له همغه پيله اوربدل کېدل، مخالفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. یاني د رنسانس دورې پوهانو یوازې د مغز له تفکر څخه ترلاسه شوې پایله مردوده ګڼله. هغه طریقه چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې د تائید وړ وه، خو په رنسانس دوره کې ازمېښت او تجربې (د تجربه یي څېړنې طریقې) ځانګړی مقام ترلاسه کړ. طبیعت باید د ازمایښت د طریقې له لارې څېړل شوی او ارزول شوی وای. ددې خبرې یادونه هم په کار ده چې په منځنیو پېړیو کې هم له تجربه یي طریقې څخه ګټه پورته شوې ده، خو په نامستقیم ډول. په رنسانس دوره کې تجربه یي طریقې او ازمېښتونو ته ځانګړی نظم ور وبښل شو.

په رنسانس دوره کې هڅه وشوه چې علمي څېړنې او مطالعې د ریاضیاتو پر بنسټ ودروي او کوم څه چې د اندازه کولو وړ وو، باید په دقیق ډول اندازه شوي وای، د اندازه کولو لپاره طریقې کشف شوې. د رنسانس دورې انسان په دې لټه کې و چې خپل ځان او نور د طبیعت له بندیزونو څخه ازاد کړي. یاني دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه ده، بلکې نور نو دا طبیعت و چې د انسان لپاره باید ګټه او کارترې اخیستل شوی وای.

(ګالیلوګالیله) د اولسمې پېړۍ یو مهم پوهاند په دې نظر و چې د طبیعت کتاب د ریاضي په ژبه لیکل شوی دی. بیا غوړېدنه (Renaissance) مهم فرهنګي غورځنګ و چې په اروپا کې د علمي انقلابونو، مذهبي سمونونو او هنري بدلونونو پیلامه شو. د بیا غوړېدنې زمانه له منځنیو پېړیو څخه نوي پړاو ته د تېرېدو مرحله ده. د غوړېدو پړاو پیل معمولاً د (ایټالیا) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال کې په څوارلسمه پېړۍ کې ګټل کېږي. دې غورځنګ په پنځه لسمه پېړۍ کې د اروپا له شمال څخه هم خپله لمن راتاوه کړه.

د پنځه لسمې او شپاړسمې پېړۍ په بهير کې علم او هنر په ايټاليا کې ستر پرمختګونه رامنځته کړل. دا فرهنګي بيا غوړېدنه پر بيا غوړېدنې (رنسانس) مشهوره شوه.

دا سې پوهان، سندرغاړي او فلسفيان راوټوکېدل چې د روم او يونان له اصيل ميراث څخه يې الهام اخيسته او نړۍ ته يې له يو نوي او تازه ليدلوري څخه کتل. انځوګرانو به د انسان جسد مطالعه کاوه او د انسان د بدن غړي به يې په ربښتيني ډول انځورول. واکمنو به د سترو ودانيو او لويو هنري کارونو سپارښتنه کوله. دا ډول عقايد ډېر ژر ټولې اروپا ته وغځېدل.

درې فکري انقلابونه د رنسانس دورې اساسي ستنې جوړوي:

۱- د کوپرنيک فکري انقلاب

۲- د ګاليله فکري انقلاب

۳- د دکارت فکري انقلاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوپرنيک فکري انقلاب

کوپرنيک د ځمکې د مرکزيت نظريه مردوده وګڼله او د ځمکې پرځای يې د لمر د محوريت يا مرکزيت

نظريه وړاندې کړه. ددې نظريې له مخې نو ځمکه نوره د نړۍ مرکز او انسان هم اشرف المخلوقات نه و. دا د لويديځ انسان د وجدان لومړنی بحران و، ځکه چې انسان د کيهان په ناپايه ځپو کې يو موجود و.

د لمر د محوريت يا مرکزيت نظريه يو لوی فکري انقلاب و ځکه چې هم د (بطليموسي) نجوم د منل شويو اصولو او هم د سپېڅلي کتاب د نصوصو پر وړاندې ولاړ و.

د کوپرنيک لنډه ليکنه له زيات هرکلي سره مخامخ شوه او هغه يې د اروپايي پوهانو په منځ کې زيات نوميالی کړ. خو کوپرنيک لا هم په علمي ټولنه کې خپله نظريه نيمګړې نه ګڼله، څو کلونه يې پر ژورو علمي څېړنو او د شواهدو او مدارکو پر راټولولو تېر کړل چې خپلې نظريې ته زيات اعتبار ورو ببښي.

پر (۱۵۳۳م) کال د (کوپرنيک) شهرت داسې يو مقام ته رسېدلی و چې (البرت ويدمانتشتات) (د اووم پاپ کلمنت) منشي په (واتيکان) کې پاپ او د (کاردينالانو) يوې ډلې ته د هغه د نظريو په باب يو لړ وېناوې ترتيب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې. پر (۱۵۳۲م) کال چې د (کوپرنیک) څېړنې بشپړې شوې نورنو په اروپا کې داسې عالم پاتې نه و چې د هغه د انقلابي نظریاتو په باب یې څه نه وي اورېدلي او ډېر یې په دې وچه کې د هغو د خپرېدو غوښتونکي وو. هغه ان په کلیسا کې ځواکمن ملاتړي درلودل؛ (کاردینال نیکلاس فون شونبرګ) کوپرنیک ته د خپل یو لیک په ترڅ کې ولیکل: ((... ای عالم سړیه! هیله ده زما غوښتنه بې ځایه ونه ګڼې، خو ګوره په ټینګار سره له تا غوښتنه کوم چې د کایناتو په باب خپل کشف د نړۍ نورو پوهانو ته د بحث لپاره وړاندې کړې او په لومړي ګام کې خپله شرح له جدول او هر هغه څه سره چې په هغو پورې اړه لري، ماته راولېږې...))

دا هڅوونکی لیک که څه هم (کوپرنیک) ته ډېر ارزښتمن و، خو داسې بشپړ نه و چې هغه د خپلې انقلابي نظریې خپرېدو ته رامات کړي.

ده همدارنګه د خپلو څېړنو بشپړاوي ته تر (۱۵۳۹م) کال پورې ادامه ورکړه چې (د ګنورګ یواخیم رتیکوس) په نامه له یوه ریاضي پوه سره اشنا شو او هغه یې د خپل شاګرد په توګه ومانه. دوی دواړو یوه نظریه وڅېړله. تر دوو کلونو وروسته (رتیکوس) د کوپرنیک له تیورۍ څخه په ګټې اخیستلو سره د ځمکې د حرکت په باب د (ناراتیو پریما) په نامه یو کتاب ولیکه او پر (۱۵۴۲م) کال یې د کوپرنیک په نامه د هغه د څېړنو ځینې برخې په مثلثاتو کې خپرې کړې. د (رتیکوس) د ډېر ټینګار له امله په پای کې (کوپرنیک) ومنله چې د خپلې نظریې لپاره بشپړه شرحه تیاره کړي او هغه (نورنبرګ) ته واستوي چې د هغه له نظریاتو سره یې خپره کړي. په پای کې کتاب پر (۱۵۴۳م) کال خپور شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګالیله فکري انقلاب

په رنسانس دوره کې ګالیله دویم فکري انقلاب رامنځته کړ، فزیک یې له الهیاتو څخه خپلواک کړ. د رنسانس دورې تر ټولو ځانګړی مفکر همدا ګالیله دی. ګالیله د حقیقت یانې طبیعت تازه مفهوم اعلان کړ چې د کلیسا د ښوونو بنسټونه یې ولړزول. ګالیله به ویل: د طبیعت حقیقت زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. دا حقیقت داسې نه دی چې یو ځل اسرائیلي انبیاوو او حضرت

مسیح ته وحې شوې وي. د طبیعت حقیقت تل زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. خو پر دې حقیقت د پوهېدو لپاره باید د ریاضي په ژبه پوه شو. ددې حقیقت ژبه هندسي شکلونه یانې دایره، بیضوي او مثلث او داسې نور دي، چې په سپېڅلي کتاب کې د ریاضي او هندسې په باب څه نه دي ویل شوي. ګالیله د فزیک علم ته (سیکولاره) بڼه ورکړه او هغه یې له الهیاتو څخه خپلواک وګاڼه، تر هغه وروسته د (فزیک) علم د انسان پر عقل ډېره لګوله.

ګالیله (داونګ قانون) کشف کړ، د ګالیله د اونګ قانون نن هم په بېلابېلو برخو کې کارول کېږي، د ساري په توګه د ستورې د حرکت د اندازه کولو او یا هم د ګړۍ د کار د بهیر د مهارولو لپاره له همدې قانون څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د اونګ په باب د هغه ازمويني د نوي ډيناميک فزيک پيل و. هغه غبرګون چې د حرکت قوانين يې رامنځته کوي او هغه ځواکونه چې د حرکت سبب ګرځي، دا رانغاړي.
ګاليله پر (۱۵۸۸م) کال په (پيزا) پوهنتون کې دوکتورا (استادي) ترلاسه کړه او همالته د رياضياتو د تدريس لپاره پاتې شو.

ګاليلنو ګاليله په (۲۵) کلنۍ کې خپل دويم لوی علمي کشف ترسره کړ. دا داسې يو کشف چې د دوو زرو کلونو په بهير کې د يوې پرځای پاتې نظريې د له منځه تللو سبب شو. دې کار هغه ته زيات دښمنان پيدا کړل، د (ګاليله) په دوران کې د علومو يوه زياته برخه د ستر يوناني فيلسوف (ارسطو) چې تر ميلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې يې ژوند کاوه، پر نظرياتو ولاړه وه.

د هغه اثار د ټولو علومو د يوې مرجعې او سرچينې په توګه ګڼل کېدل. هر چا چې د ارسطو د قوانينو له جملې څخه پر يوه شک کاوه، بشپړ او عاقل انسان نه ګڼل کېده. د هغو قواعدو له جملې څخه چې ارسطو بيان کړي وو، يو دا و چې درانه جسمونه تر سپکو جسمونو ژر سقوط کوي. ګاليله ادعا کوله چې دا قاعده اشتباه ده، لکه څنګه چې وايي هغه ددې خطا د اثبات لپاره د خپل پوهنتون استادانو ته هم بلنه ورکړه چې له ده سره د (پيزا) د مايل برج تر ټولو لوړې طبقې ته لاړ شي. ګاليله د توپ دوه ګولۍ يوه د (۵) کيلو په وزن او يوه بله د (نيم) کيلو په وزن له ځان سره يوړلې او د پيزا برج له لوړې برخې يې دواړه ګولۍ پر يوه وخت لاندې راخوشې کړې، په ډېرې ژورتيا سره په صحنه کې ټولو شاهدانو وليدل چې دواړه ګولۍ پر يوه وخت ځمکې ته ورسېدلې. ګاليله په دې ډول د فزيک يو مهم قانون (د اجسامو د سقوط سرعت د هغو له وزن سره اړيکي نه لري) کشف کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا کله چې دا اصل (د ازاد سقوط) یا د (هم ارزي حل) د قانون په توګه وپېژندل شو ، د نوي فزیک بنسټ یې کېښود. (البرت انشتین) خپله ډېره مشهوره تیوري ((عام نسبیت)) د همدې اصل پر بنسټ ودرولې وه.

ګالیله همدا راز د یو لرلید (دوربین) پر جوړولو بریالی شو ، خو دې ماشین زیات ځواک نه درلود ، خو مهم مطلب دا و چې اصلي اختراع کشف شوې وه او د یوه ځواکمن لرلید جوړول یوازې یو فني کار و.

دا لرلید د (وینز) حکومت مشر ته وړاندې شو او د (سن مارک) ترځنګ کېښودل شو. سناتوران او ثروتمند سوداګر د دې لرلید شاته ودرېدل او ټول له یو ډول هیښتیا او حیرانۍ سره مخامخ شول، ځکه چې له ګاونډه یو کلیساو ښخه یې د مومنانو ایستل او هغه کشیشان چې د افق پر لرې پرتو برخو کې یې حرکت کاوه، ولیدل. خو ګالیله سم له لاسه لرلید د اسمان خواته واړاوه، د هغو منظرو جوړښت ته متوجه شو چې تر دې وخته هېڅ سترګه د هغو د لیدلو پر ننداړې بریالۍ شوې نه وه. په (ګالیله) کې یې شور او ځوږ راپیدا کړ. ګالیله ولیدل چې (سپوږمۍ) د ارسطو د نظریاتو خلاف چې هغه یوه صفا او صیقل شوې کره ګڼله، پر غرونو او واورو پوښل شوې ده. چې د لمر رڼا یې د هغې ځانګړتیاوې په ګوته کوي.

سربېره پر دې هغه وکتل چې د (مشتري) د سیارې پر شاوخوا ځلور وړې سپوږمۍ د حرکت په حال کې دي او په پای کې یې د لمر داغونه په خپلو سترګو ولیدل. دې لوی عالم پر (۱۲۱۰م) کال دا ټولې پایلې د (اسمان قاصد) په نامه د یوه کتاب په بېلابېلو برخو کې خپرې کړې چې د ډېرې ستاینې او قدردانۍ وړ وګرځېدې. خو د (اسمان قاصد) کتاب یوازې له قدردانۍ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینو سره مل نه و ، بلکې یو شمېر خلکو یې پر لیکوال نیوکه هم وکړه چې ولې یې سیارې (۷) ګڼلي نه دي، په داسې حال کې چې فلزات (۷) دي، د عبادت ځایونو رڼا ځایونه (۷) ځانګې لري او د انسان په سر کې (۷) سوري موجود دي، ګالیله بیا د دې ټولو پوښتنو په ځواب کې وویل: په خپلو سترګو په لرلید کې وګورئ چې اشتباه مو رفع شي.

د (ګالیله) څېړنو او کتنو هغه ته د دې لارې لارښوونه وکړه، هغه علمي فرضیې چې د هغو پر بنسټ ځمکه د دې نړۍ (محور) دی، لمر او ستورې د هغې پر چورلیز راڅرخي، مردودې وګڼلې. تر دې نږدې نیمه پېړۍ وړاندې (کوپرنیک) د خپل ستر اثر په ترڅ کې دا ثابته کړې وه چې لمر د ستورو د جوړښت په منځ کې واقع دی، ځمکه او ستورې د هغه پر چورلیز راڅرخي. کوپرنیک خپله دا مفکوره د عوامو ذهنونو ته وررسولې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت فکري انقلاب

دريیم فکري انقلاب د (دکارت) په واسطه پيل شو. دکارت د سپېڅلي کتاب، پاپ، کليسا او واکمنو د سنتونو، پرځای د بشر عقل ته ترجيح ورکړه او په دې کار سره يې يوه نوې موضوع وپنځوله.

د دکارت فلسفې په لويديځې اروپا کې خرافات له منځه يوړل او (د روښانه او نويو فکرونو) زمانه پيل شوه. تر دې وروسته نو هر څه د عقل له مخې تلل کېدل، ان د (انجيل) د سپېڅلي کتاب محتوياتو او د ايمان زمانې خپل ځای د عقل زمانې ته پرېښود. د طبيعت د څېړنې لپاره د دکارت طريقه يوه داسې طريقه وه چې پر قياس او نتيجې ولاړه وه.

(نيوتن) د ګاليله د برياوو د وارث په توګه او (کپلر) راميدان ته شول. د ګاليله قانون په تېره بيا د اجسامو د ازاد سقوط په برخه کې او د عمومي جاذبې په باب د کپلر قوانين ډېر مشخص شول. د (نيوتن) طريقه بيا يوه شننيزه او استقراري طريقه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (دکارت) په دوران کې د عام ولس د فکر کولو پر وړاندې تر ټولو ستر خنډ هغه خرافات وو چې د کليسا له خوا پر خلکو تپل شوي وو؛ که چېرې د منځنيو پېړيو د فلسفو ټول مخونه دې نه وي زده کړي، نه شي کولای د فلسفي پوښتنو په باب فکر وکړي. په پايله کې خلکو اړتيا لرله مخکې تر دې چې نوې فلسفه پيل کړي، دا زده کړې چې د جهالت د دې ستونونو په باب شک وکړي.

دا همغه هدف و چې د لومړنۍ فلسفې په باب دکارت (د فکرونو غور) کتاب کې د خپل ځان لپاره ټاکلی و.

شکګر په شک او ترديد مشهور وو او ټول پر دې پوهېدل چې د هغوی فکر و خيال نه شي کولای د يوه (ډاډمن) ژوند لپاره يوه مثبته فلسفه رامنځته کړي. له بلې خوا د باور لپاره د هغوی هڅه د کليسا د منظمو اصولو او د هغې د فلسفې يانې (اسکولاستيک) فلسفې له منلو سره مترادفه وه، ځکه نو دکارت (د باور لپاره شک) چې د خلکو لپاره زړه راکښونکی و، دوداوه او د هغه په پايله کې د متخصصو روحانينو او د ټولنې د يوه عادي فرد ترمنځ رامنځته شوي يا ډلبندي شوي بنسټونه لړزېدل. هغه ليکي:

((په دې خاطر نه چې زه شکګر چې شک په خپله د شک لپاره ترسره کوي، او تل غواړي چې بې پرېکړې پاتې شي، ځارم، برعکس زما هدف دا و چې باور ترلاسه کړم. او خپل باور تر هغه بريده ورسوم چې زه پرې پوره ډاډه شم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو د (دکارت) د شک ډول ددې ځواک دودول و چې د شککرو د شک په انډول چې اساساً ځینو روښنفکرانو ته یې کولای شول جذابیت ولري، ډېره عمومي بڼه خپله کړي. دکارت ډېر احتیاط کاوه، مخکې تر دې چې عملي او اخلاقي چلند تر علمي ځیرنې لاندې ونیول شي، یو (لانیک) سړی ته ددې ډول فلسفي لارې د بشپړولو لپاره ټولې لازمې لارښوونې مهمې دي چې له سرګردانۍ څخه وژغورل شي.

ددې لومړنیو شرایطو په پام کې نیولو سره په کتاب کې بحث پر هغه پوهانو دی چې دی یې د لومړنۍ فلسفې په باب په (پوهنیز غور) کتاب کې یادونه کوي.

په (پوهنیز غور) اثر کې دی لومړی پر حواسو شک کوي، خو دده مهم حرکت په دویم (Medition) کې دی چې پر خدای شک کول دي. ((ایا خدای شته؟)) او ان دا چې شک کوي چې ایا خدای تېرویستونکی دی. کله چې لیکي: ((موږ باید دا وازمویو چې ایا خدای شته که نه؟ که چېرې وي، نو ایا کولای شي تېرایستونکی وي یا نه وي؟))

هغه زمانه چې دکارت په کې ژوند کاوه، دا یوه لویه ګناه ګڼل کېدله چې څوک دې د خدای پر وجود شک وکړي، دا خو لا پرېږده چې څوک دې د تېرایستونکي په توګه د خدای په باب فکر وکړي. (فرانسیس بیکن) د (امپریسیزم) پلار او د دکارت هممهالی ګڼل کېده، خپل ځان ته کار اسانه کړی و، په دې وینا چې فلسفه باید یوازې پر استدلال ډډه ولګوي. په داسې حال کې چې الهیات د اعتقاد له لارې د پېژندنې وړ دي، په دې ډول نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بیکن) له کلیسا سره له مخامخېدنې ځان لرې کړی دی. له بلې خوا (بیکن) د (دکارت) په پرتله له خپل هدف سره په ډېر دقیق ډول د خپلې ټولنې تر ډېرو ممنوعو شکونو اوړي، یانې په ټولنه کې د عوامو لپاره په ډېرې روښانتیا سره خپلواک فکر وړاندې کوي. یو زیات شمېر کره کتونکي د اعتقاد په باب د دکارت خدای پالې نتیجې اخیستنې او همدا رنګه د علم او کلیسا د پخلاینې په برخه کې دده چلند ، هڅو او کوښښونو ته نغوته کوي او دوی دا پورته حرکت د دلیل په توګه راوړي چې (دکارت) د خدای پر وجود باندې د شک په برخه کې رښتینی نه و ، کره کتونکي سمه خبره کوي که ناسمه او یا هم هغه بحث چې په خپله دکارت مطرح کړی، د هغه په باب که د دکارت وروستۍ نتیجه اخیستنه هم په پام کې ونه نیول شي او یا دا چې د دکارت درک په خپله اساساً ډېر ځانساتی دی.

که دا ټول یوې خوا ته کړو ، له دې واقعیت څخه سترګې نه شو پټولای چې د شک په باب د دکارت چلند او د یوه فرېبکاره په توګه خدای ته د هغه کتنه د خپلې زمانې مذهبي اعتقادات په جدي ډول وګواښل او ویې لړزول. کله چې عام خلک له خدای سره دا سې چلند جایز وګڼي، دا حرکت عملاً کولای شي کفر ته ورسي. له دې پرته چې د لومړي بحث د مقابل لوري ځوابونه هر څومره هم د قناعت وړ وي. په واقعیت کې همدا فکري طرحه په دقیق ډول د دکارت د انقلاب زړی و. سره له دې چې دا بدلون شاید د یوه ځانساتي له خوا ببل شوی وي، یانې په خپله د دکارت له خوا ، خو په ټولنه کې د واکمنو اعتقاداتو په باب د شک جرئت، د خپلواکو فکرونو د هڅولو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغو مره لازم و ځکه چې په انسانانو کې د استدلالونو د ظرفیت برابري په رسمیت و پېژندل شي.

موږ په تېرو بحثونو کې یادونه وکړه چې د رنسانس د زماني پوهانو طبیعت د ازموینې او تجربې له لارې تر ځیرنې او ارزونې لاندې نیوه، دا طریقه یې د تجربه یي څېړنې په نامه یادوله. پوهان د همدغو ازموینو او اندازه کولو له لارې پر دې بریالي شول چې لویو موندنو ته ورسي.

دې پوهنیزې طریقې د صنعتي انقلاب ته وکېدو ته لاره اواره کړه. همدغه صنعتي بدلون بیا ډېرو نویو اکتشافاتو ته زمینه برابره کړه، لنډه دا چې په دې دوره کې خلکو هڅه کوله چې خپل ځان د طبیعت له خنډونو او بندیزونو ازاد کړي، یانې دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه وه، بلکې دا طبیعت و چې د انسان د ګټې وټې ور ګرځېده. انګلیسي فیلسوف (فرانسیس بیکن) په دې نظر و چې ((پوهه ځواک دی)) له (پوهې) څخه د هغه مقصد هغه پېژندنه وه چې له تجربې څخه ترلاسه کېده.

موږ د (کوپرنیک) او د هغه د هغې ادعا په باب چې لمر د ځمکې پر محور نه راڅرخي، بلکې ځمکه ده چې د لمر پر چورلیز راڅرخي، یادونه وکړه، ومو ویل چې دا د کوپرنیک مهم نظر و، نو کوپرنیک لمر د نړۍ، عالم یا کایناتو مرکز باله، په داسې حال کې چې نن ورځ موږ پوهېږو لمر د کهکشان د ملیاردونو ستورو له جملې څخه دی او نوې خبره لا دا چې دغه کهکشان چې زموږ دا لمریزه منظومه په کې واقع ده، د ملیاردونو کهکشانونو له جملې څخه یو کهکشان دی چې موجود دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې (کوپرنیک) په دې نظر و چې ځمکه او نورې سیارې په دایروي ډول د لمر پر محور راڅرخي. خو (یوهانس کپلر) الماني منجم د اوه لسمې میلادي پېړۍ په پیل کې تر کلونو کلونو څېړنې او پلټنې وروسته پر دې بریالی شو، ثابته کړي چې د لمر پر محور د کرو څرخېدنه بیضوي بڼه لري او څومره چې له لمر څخه په لرې واټن راڅرخي، د ګرځېدو چټکتیا یې هم کمېږي. همدا د (کپلر) زمانه چې ثابته یې کړه چې ځمکه هم تر نورو سیارو زیات کوم بل شی نه دی. هغه په دې نظر و چې د مشخصو فزیکي قوانینو یوه ټولګه پر ټول عالم واکمنه ده.

تر (ګالیله) وروسته ددې دورې بل لوی عالم چې په تېرو بحثونو کې مو د هغه نظریات بیان کړل، انګلیس فزیک پوه (اسحاق نیوتن) (۱۶۴۲-۱۷۲۷م) و. پر کوم څه چې د شمسي منظومې او د سیارو د ګرځېدو په باب پوهېږو هغه ټول دده د هڅو برکت دی. (نیوتن) نه یوازې دا ثابته کړه چې د شمسي منظومې سیارې ولې د لمر پر محور راڅرخي، بلکې ددې تاوېدو دلیل یې هم څرګند کړ. ده دا کار د ګالیله د نظریاتو پر بنسټ ترسره کړ.

نیوتن د عمومي جاذبې قانون مطرح کړ. د عمومي جاذبې د قانون هدف دادی چې په نړۍ کې د مادې دواړه ذرې یوه بله جذبوي او ددې جذب تېزوالی د هغوی له جزر سره متناسب دی او د مجزور د عکس نسبت د هغه په واټن پورې اړه لري.

نیوتن ثابته کړه چې سیارې د بیضوي مدارونو په بڼه د لمر پر شاوخوا راڅرخي او دوه ډوله حرکت کوي، یو د لمریزې منظومې له نورو سیارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د وارد شوي ځواک تر اغېزې لاندې پر خپل محور چې موږ هغه ته وضعي حرکت وايو او بل هم د لمر د جاذب ځواک تر اغېز لاندې د لمر پر محور را څرخېدنه، چې دې ته انتقالي حرکت وايو. (نيوټن) په واقعيت کې پر دې بريالى شو ثابته کړي چې دا قوانين په ټول کهکشان کې د ټولو اجسامو له حرکت سره سمون خوري.

هغه له دې لارې بريالى شو هغه تصور چې په منځنيو پېړيو کې ډېر معتبر ګڼل کېده، رد کړي. په منځنيو پېړيو کې خلک په دې باور وو چې ځمکني قوانين له اسماني قوانينو سره توپير لري، د لمر د مرکزيت ليدلورى ثابت شوى و او قاطعيت يې درلود.

رنسانس د خداى پېژندنې يو نوى انځور وړاندې کړ. له الهياتو څخه د علم او فلسفې جلاوالي ورو ورو په مسيحي نړۍ ليد کې هم يو لړ بدلونونه رامنځته کړل. رنسانس د انسان پېژندنې يو نوى تصوير وړاندې کړ او همدا نوى انځور د دې سبب شو چې د خلکو د عبادتونو په ډول کې بدلونونه رامنځته کړي. د کليسا له لارې له خداى سره د اړيکو په اندول په خپله د هر سړي او خداى اړيکو زيات اهميت پيدا کړ.

مارتين لوتر (۱۴۸۳-۱۵۴۶م) د (پروتستانيزم) بنسټګر، الماني ژبې ته د انجيل ژباړن، په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې په اروپا کې د ديني اصلاحاتو ډېره مشخصه څېره، هغه څوک دى چې پر دې بريالى شو، د لومړي ځل لپاره له خداى سره د ژور فردي ايمان اهميت څرګند کړي او د منځنيو پېړيو په پايته رسونه کې مهم رول ادا کړي.

(لوتر) چې په خپله يو کشيش و له کليسا څخه جلا شو ځکه چې نه يې غوښتل د خپل روح د ښبنې يا ارامۍ لپاره کليسا ته پيسې ورکړي، هغه په دې نظر و کوم څه چې په سپېڅلي کتاب کې راغلي همغه د منلو وړ دي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور څه. (لوتر) له دې لارې هڅه کوله چې د مسيحيت سرچينې ته بېرته وګرځي. سم لکه په رنسانس دوره کې چې انسانپالي د لرغونې دورې د هنر او کلتور په سرچينې پسې ګرځېدل. هغه (تورات) او (انجيل) الماني ژبې ته وژباړل، هدف يې دا و چې هر څوک سپېڅلی کتاب لولي په خپله ترې کشيش جوړ شي. (لوتر) د ټولنې د وګړو پر اوږو باندې ستر مسوليت کېښود چې له خدای سره فردي اړيکې ټينګ کړي. د (لوتر) دا کار په واقعيت کې د رنسانس دورې له مروجو ليدلورو سره همغاړی و. د پوهانو له جملې څخه يوه يې ويلي وو: ((لوتر مذهب ازاد کړ، نه انسان)). په دې پړاو کې د خپل ځان په باب هم د انسان اندود بدلون وکړ. پر بډايه خلکو سربېره د ټولنې يو زيات شمېر خلکو ته د زده کړې زمينه برابره شوه، ټولنيز توپير تر ډېره بريده له منځه لاړ او پانګوالو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ، چې د هنر په بېلابېلو ډولونو کې لوړو پوړيو ته ورسېږي. نور نو دربار او کليسا ټولواکه واکمني نه درلودله او يوازې ملاتړی نقش يې درلود. په داسې يوه فضا کې او د داسې يو ټولنيز بستر په شتوالي سره هنرمندانو ددې ځواک درلود چې د منځنيو پېړيو له خنډونو او بنديزونو څخه خلاص شي، په ازادانه ډول څومره چې کولای شي، وده وکړي او د خلکو او خپلو ملاتړو له خوا ډېر درناوی او پاملرنه راجلب کړي. هغوی د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو اوربدونکو او ليدونکو ته به يې خوشالي وربښله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنسانس او لومړنی ښاري دولت

تاریخ شاهدي ورکوي چې د اروپا د مذهبي فرهنګي استبداد پرمهال د ایټالیا په (فلورانس) کې د زرګونو کلونو په بهیر کې د خاورو او ایرو تر ډېرې لاندې د لومړي ځل لپاره د اومانیزم ((عقلانیت)) غورځنګ شغلې پورته شوې. په (فلورانس) کې د لومړي ځل لپاره د منځنۍ طبقې په اوږو د فلورانس ښار د دولت بنه خپله کړه. وروسته د دولت او ملت فکر د پوهنې او هنر د حرکت سبب شو. د هغې دورې د متفکرانو له جملې څخه یو هم (لیوناردوداو ینچې (۱۴۵۲م د اپریل ۱۵مه د ۱۵۱۹م د مې ۲مه) د ایټالیا نامتو هنرمند و. ده د خپلو اثارو په واسطه په ایټالوي ملت او په تېره بیا په فلورانس ښاریانو کې نوې ساه پوه کړه. هغه خومره ښه ویلي دي: ((معرفت تېرې زمانې او د عقل جغرافیا ته ښکلا وربښي او هغه روزي.))

(اوینچې) یې د ((رنسانسي سړي)) لپاره د لارې مشال ګاڼه، هغه د ډېر زیات خلاق او ژور لید خاوند و. د هغه ډېرشهرت د (وروستي ماښام) او (مونالیزا) د انځورګرۍ له امله و.

ددې دورې بل مفکر نو بیا له (ماکیاولي) پرته بل څوک نه دی، ماکیاولي د (ښاري) په نامه په خپل تلپاتې اثر کې په ډېره هدفمنه او اډولې بڼه بشریت ته د دولت او ملت تیورۍ وړاندې کړې. چې په پای کې یې په خپله د فلورانس ښار د دولت فکري تکامل د فرانسې پر ملت او دولت تبدیل کړ.

وروسته بیا (لویاتان) چې د دولت یو څرګندویه نښه ګڼل کېږي، دویم اثر د نامتو انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) له خوا په (۱۵۸۸ - ۱۶۷۹م) کلونو کې په انګلیسي ژبه لیکل شوی دی. ده په خپله سیاسي فلسفي تیورۍ کې دولت د (لویاتان) په نامه یاد کړ. (لویاتان) په دې مانا چې د (تورات) په سپېڅلي کتاب کې یو ډېر خطرناک ښامار ته نغوته شوې وه چې هغه د قدرت نښه ګڼل کېږي. (هابز) د قدرت یا واک دا نښه له تورات څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راواخیسته، خو ویې غوښتل دا ووایي چې یو واحد قدرت باید رامنځته شي چې د یو ملت او ټولنې پر کنټرول بریالی شي چې دا د ملت او دولت هماغه مفکوره راژوندی کوي. په دې مانا چې ملت خپله بنه نه وي خپله کړې او د خپل بشپړاوي پړاو ته نه وي رسېدلی، نو د ټولنې مخکښان باید وړاندې شي او د ملتونو لپاره دولت جوړ کړي.

(هابز) د متمرکز او ځواکمن دولت د جوړېدو پلوی و، دده په نظر انسانان ذاتاً خپلسري او انارشیستان دي او تاریخ تل ددې ښکارندويي کوي چې زورور پر کمزوري واکمني کوي، ځکه باید د ځواکمنو خلکو له خوا یو ټینګ دولت جوړ شي چې کمزوري او خپلسري ولس د زور او انضباط په کارونې سره پر خپل ځای کښېنوي. اصلي خبره داده چې (هابز) د ملي او متمرکز دولت د تیورۍ او د ښاریتوب د تیورۍ بنسټ کېښود او همدا تیورۍ وې چې د ملت د ودې په بهیر کې یې او سني دولتونه رامنځته کړل.

تر (هابز) وروسته بل انګلیسي فیلسوف (جان لاک) په (۱۲۳۳-۱۷۰۴م) کلونو کې د مدني ټولنې نظریه مطرح او هغې ته یې تیوري جوړه کړه. (جان لاک) مدني ټولنه د دولت دویم قطب ګڼي او په دې نظر و چې دولتونه د مدني ټولنې له شتوالي پرته د استبداد خواته ځي او د بنسټیزو ازادیو لکه د عقیدې او بیان د ازادۍ د تامین لپاره په کار ده چې ملتونه له یوې خوا د خپلو مدني بنسټونو په وسیله خپلې ازادۍ خوندي کړي او له بلې خوا د دولت د عملونو څارنه وکړي. د (لاک) افکارو د فرانسې، امریکا او المان پر انقلابونو ژور اغېز وکړ او په اروپا کې یې صنعتي بورژوازي پر مدني ټولنې واړوله. لکه څنګه چې د فرانسې د لوی انقلاب په اعلامیه کې د (جان لاک) افکار په څرګند ډول لیدل کېږي او د اعلامیې د موادو یوه برخه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لاک) د (هابز) برعکس په دې نظر و چې دولت باید له ملت څخه خپل مشروعیت ترلاسه کړي، مدني وي او د قانون له مخې ټول اتباع زورور او کمزوري سره مساوي او برابر حقوق ولري. د جان لاک همدا عقاید وو چې (تاریخي نیشنلزم) خپل ځای (مدني نشنلیزم) ته پرېښود، یانې د ازاد ملت، دولت او ازادو اتباعو مفکوره رامنځته شوه.
که چېرې موږ د ارسطو نظریات رایاد کړو، هغه په دې نظر و چې انسان او ځاروی یو بل سره ډېرې ورته ځانګړنې لري، خو یوه مهمه ځانګړنه هغوی له یو بل سره توپیروي او هغه د تفکر ځواک دی.
(دموکرتیوس) د انسان او ځاروي ترمنځ ډېر زیات توپیر ته قایل نه و، هغه په دې نظر و چې ټول شیان د (اتوم) په نامه له وړو ذرو څخه جوړ شوي دي. هغه په دې نظر نه و چې انسان او یا ځاروی دې تلپاتې روح ولري.
دموکرتیوس روح هم د همدې اتومونو په شان ګاڼه او په دې نظر و چې تر مړینې وروسته د هغه اتومونه په مختلفو برخو کې سره پاشل کېږي، ځکه دیموکرتیوس تفکر له روح څخه جلا نه ګاڼه. اوس اوه لسمې میلادي پېړۍ ته ګورو چې دا دوره د (پاروک) په نامه یادوي، یو مفکر انسان څه ډول فکر کوي؟
(باروک) اصلاً د کلمو هغه بدله شوې بڼه ده چې ((د نامنظمو مرغلرو)) په مانا کارول کېږي. د باروک دورې غټه ځانګړنه دا ده چې د بېلابېلو شکلونو له ډېروالي او په سرلیک کې له تضاد څخه ګټه پورته کوي، یانې د رنسانس دورې د هنر خلاف چې سر ترپایه یې له همغږۍ څخه کار اخیسته. دا نه پخلاکېدونکي تضادونه باید د اوه لسمې پېړۍ ځانګړنې وګڼل شي. یوه خوا رنسانس له خپل ځانګړي نړۍ لید او هغه ارزښت سره چې د انسان او ژوند لپاره یې درلود، ولاړ و او بله خوا له هغه سره په تضاد کې د دنیوي ژوند نفې او مذهبي ارتجاع ولاړه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په دې دوره کې څه په هنري برخو او څه د خلکو په ورځني ژوند کې د بېلابېلو نړۍ لیدونو کتونکي یو. پر همدې مهال داسې بنسټونه تاسیس شول او داسې راهبانو هغو ته لاره وکړه چې ویل به یې خپل ځان باید له ژوند څخه څنډې ته کړو.

د باروک د دورې د شعارونو له جملې څخه یو هم (دم غنیمت) (Carpe diem) و. په مقابل کې یې په همدې لاتیني ژبه یو شعار ((مرګ باید هېر نه کړو)) (Memento mori) هم کارېده.

د انځورګرۍ په برخه کې هم په نړۍ لید کې همدا دوه ګونی حالت تر سترګو کېده. انځورګر له شور او خوږه ډکه یوه غونډه انځوروله او د همدې انځور په لاندینۍ برخه کې به یې یو اسکلیټ رسموه. له همدې کبله کولای شو د باروک دوره له یوې خوا د غرور او لېونتوب دوره وګڼو او له بلې خوا یې داسې یوه دوره وګڼو چې په هغې کې د ژوند بې ثباته او لړزانده حالت ته پاملرنه وشوه. د باروک عصر له سیاسي لیدلوري هم د تضاد دوره وه. د پرله پسې جګړو له امله اروپا د یوې نیمه دښتې بڼه غوره کړه. ډېر بد وختونه یې هغه د ېرش کلنې جګړې وې چې له (۱۲۱۸م) څخه تر (۱۲۴۸م) کلونو پورې یې دوام وکړ. دې جګړې ټوله اروپا راونغاړله او ټول ځایونه یې له خاورو سره برابر کړل، البته دا دېرش کلنې جګړې د ځو جګړو یوه ټولګه ده. په دې جګړو کې المان تر هر بل هېواده زیات زیان ولید او په پایله کې یې فرانسه ورو ورو د اروپا پر یوه لوی ځواک بدله شوه. دا جګړه په اصل کې د (پروتستانو) او (کاتولیکانو) ترمنځ وه، خو د سیاسي قدرت مسله هم مطرح وه. سربېره پر دې اوه لسمه پېړۍ د ټولنې د بېلابېلو پوړیو ترمنځ د ټینګ اختلاف ښکارندوی هم ده. له فرانسوي اشرافیت او د ماڼیو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوندانو پرته عام ولس له فقر او بدمرغۍ سره لاس او ګرېوان و. په هر حال جلال او شکایت دواړه د قدرت نښې ګڼل کېدې.

ځینې ادعا کوي چې د باروک دورې سیاسي شرایط ددې دورې په هنر او معمارۍ کې د درک وړ دي. ځکه نو د باروک دوره د هغې زمانې د سیاست د مداخلې له بېلابېلو اړخونو، فتنو، دسیسو او وژنو ځخه ډکه ده. په باروک دوره کې تیاتر تر یوه ساده هنر لوړ مفهوم درلود. تیاتر د باروک دورې یوه ځرګنده ځانګړنه ده، تیاتر په باروک دوره کې د انسان د ژوند یوه بېلګه وه. خلکو کولای شول د تیاتر له لارې دې نتیجې ته ورسېږي چې غرور د ماتې سبب ګرځي، تیاتر کولای شول د انسان د کمزورتیا او ضعفه یو بې رحمانه انځور وړاندې کړي. یانې هغه څه چې موږ اوس په یوویشتمه پېړۍ کې هم هغو ته اړتیا لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک دوره او فلسفه

د (ایډیالیزم) او (ماتریالیزم) دوه مخالف او متقابل لیدلوري په باروک دوره کې هم پراخ حضور لري. په دې دوره کې هم فلسفي تضادونه له ورایه څرګندېږي. مخکې مو یادونه وکړه چې ځینې فلسفیان په دې نظر وو کوم څه چې مانیز او د ذهن زېږنده دي هغه ښوونځي ته (ایډیالیزم) وایي، د هغو پر وړاندې یو شمېر نورو فلسفیانو بیا یوازې مادي نړۍ ته پاملرنه کوله. هغوی د (ماتریالیزم) د ښوونځي پلوي کوله او په دې نظر وو چې ټول حقیقي شیان له ملموسو مادي موادو څخه ترلاسه کېږي.

ماتریالیزم هم په اوه لسمې میلادي پېړۍ کې زیات پلویان درلودل. په دې برخه کې کولای شو ووایو چې انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) تر بل هر فیلسوفه په دې دوره کې د ماتریالیزم پر ښوونځي زیات اغېز درلود. هغه په دې نظر و چې ټولې ښکارندې ان انسان او ځاروی د مادي عناصرو له مجموعې څخه جوړ شوي دي. ان د انسان له خوا د بهرنۍ نړۍ درک هم په مغزو کې د همدغو ټولو عناصرو له فعالیت سره اړیکي لري. ځکه نو هغه پر داسې یو شي معتقد و چې دوه زره کاله وړاندې (دیموکرتیوس) مطرح کړی و. ایډیالیزم او ماتریالیزم د فلسفې د ټول تاریخ په بهیر کې مطرح وو، خو دا ډېره کمه پېښېدله چې د (باروک) د دورې په شان دې دا دواړه فکري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځي يو د بل ترڅنګ واقع شي. ماترياليزم په دايمي ډول د طبيعت په وسيله پياوړى كېده. (نيوتن) اعلان كړى و چې د حركت قوانين عمومي دي او سمون يې دايمي دى. هغه په دې نظر و چې د جاذبې قوانين او د اجسامو حركت په ټولو طبيعي بدلونونو كې معتبر دي، كه دا بدلونونه د ځمكې په كره كې پېښ شي او يا په ټولو كايناتو كې. ځكه نو هرڅه چې موجود دي له ميخانيكي پوهې سره د نه بدلېدونكو قوانينو تابع دي چې كولاى شو هغه د رياضي په ژورتياوو سره توضيح كړو. په دې ډول نو (نيوتن) ميخانيك نړۍ ليد بشپړ كړ. د (ميخانيك) كلمه له يوناني ريښې څخه اخيستل شوې چې د (ماشين) مانا وركوي، خو دې خبرې ته مو بايد پام وي چې (هابز) او (نيوتن) د ايمان او ميخانيكي نړۍ ليد ترمنځ هېڅ ډول تضاد نه ليده.

دا موضوع د اوه لسمې او اته لسمې پېړۍ اكثرو ماترياليستانو سره هم مطرح نه وه. د اته لسمې ميلادي پېړۍ په نيمايي كې فرانسوي طبيب او فيلسوف (لامترى) د (ماشين- انسان) په نامه يو كتاب وليكه هغه په خپل كتاب كې دې موضوع ته نغوته وكړه چې انسان لكه څنګه چې پر لاره د خپل تګ لپاره له خپلو غړو څخه ګټه پورته كوي، د خپل فكر لپاره هم غړي لري. څه موده وروسته فرانسه يي رياضي پوه په خپل فكر په بشپړ ډول يو ميخانيكي ليدلورى دود كړ. هغه په دې نظر و چې كه چېرې د انسان هوش وكولاى شي په يوه خاصه زمانه كې د يوې مادې د ټولو برخو موقعيت تشخيص كړي، اټكل له منځه ځي او راتلونكى د تېر په شان په غوځ ډول زموږ سترګو ته ودرېږي. په دې ډول نو كه څه شى ممكن وي پېښ شي، مخكې تر مخكې به مشخص وي. دا نړۍ ليد د (د ترمنيزم) په نامه ياد بږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شرايطو کې به هر څه د ميخانيکي بهير زېږنده وي. ان فکر کول او خوب ليدل. په نولسمه پېړۍ کې الماني ماترياليستان په دې نظر وو چې په مغز کې د فکر توليد په (پښتورګي) کې د (ادرار) يا په ځيګر کې د (صفرا) توليد ته ورته يو شی دی.

د نولسمې پېړۍ د فلسفيانو له ډلې يو فيلسوف (لايبنيس) دې ټکي ته نغوته کوي د هغو شيانو، چې مادې پورې اړه لري او هغو شيانو چې ذهن پورې اړه لري، ترمنځ مهم توپير په دې کې دی چې مادي ښکارندې پر ډېرو کوچنيو عناصرو وېشل کېږي، خو ذهني ښکارندې بيا يوه ټوليزه بڼه خپلوي او پر ډېر کوچنيو عناصرو د وېش وړ نه دي او نه شو کولای غوڅې يا پرې يې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک، هنر او ادبيات

ادبي او هنري رنسانس تر صنعتي رنسانس او د نوي عصر تر فلسفي (۲۰۰) کاله وړاندې خپله بښه غوره کړه. يانې مخکې تر دې چې علمي او فلسفي ادلون بدلون رامنځته شي او د (فرانسيس بيکن) او (رنه کارت) په شان پوهان راوټوکېږي، د (دکارت) (سوبژکتيو سيستي) او (راسيوناليستي) افکار او د (بيکن) علمي او تجربه يي ميتودولوژي په علمي نړۍ کې پلي شي. د هنر په ډګر کې ژور هنري بدلونونه رامنځته شوي وو، په دې ډول چې د هنر په ډګر کې نوی رنسانس او پرمختللی رنسانس له (ګوتيک) سبک سره په تضاد کې راڅرګند شو او د (رافايل، مازانچو، ميکلانژ، تيسين، جوتو، داونيچي او دوناتلو) په شان لويان د انځورګرۍ او د مجسمه جوړونې په برخو کې او (برونلستکي) او (برامانته) په شان شخصيتونو د معمارۍ په برخه کې پر هنري نوښتونو لاس پورې کړ او په بېلابېلو هنري حوزو کې پاموړ بدلونونه رامنځته شول، په دې ډول چې هنر د تاريخ له خپل تېر حالت څخه تو پير وکړ او د رنسانس او نويوالي دورې ته داخل شو. وروسته تر هغې چې په څوارلسمه او پنځه لسمه ميلادي پېړۍ کې په انځورګرۍ، مجسمه جوړونې، معمارۍ، ادبياتو او نورو برخو کې هنري بدلونونه رامنځته شول، په هنري لارو او سبکونو کې داسې پاموړ بدلونونه رامنځته شول چې تر پرمختللي رنسانس وروسته تر (۲۰۰) کلونو پورې د انځورګرۍ او مجسمه جوړونې په برخه کې نه يوازې دا ډول مخ پر ودې بدلونونه رامنځته نه شول، بلکې د ډېرو مورخانو په وينا (التقاطي) هنر له کوم نوښت پرته ارتجاعي بڼه خپله کړه چې له هغې جملې څخه کولای شو د طريقه يي (منريزم) او (روکوکو) سبکونو ته نغوته وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هنر په تاريخ کې (باروک سبک) د هغو سبکونو له جملې څخه دی چې د شپاړسمې پېړۍ په پای او د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پورې په اروپا کې د دوو سبکونو طريقه يي (منريزم) او (روکوکو) ترمنځ راټوکېدلی دی. د باروک بدلونونه د نورو ډېرو هنري بهيرونو او بدلونونو په شان لومړی په (ايټاليا) کې رامنځته شول، وروسته بيا ډېرو اروپايي هېوادونو ته وغځول شول او په ځينو هېوادونو لکه فرانسه، انګليس، هالنډ، فنلنډ او نورو کې يې سيمه ييزې ځانګړنې هم راخپلې کړې. په انځورګرۍ او معمارۍ کې طريقه يي سبک چې پر تقليدي، تصنعي او التقاطي چلند ولاړ و، د رنسانس او باروک ترمنځ د بېلتون کرښه شوه، په دې ډول چې ځينو دا سبک د هغې ودې او پرمختګ له امله چې په رنسانس دوره کې يې کړی و، يو ارتجاعي او منحط سبک او ښوونځی باله چې د رنسانس هنر په انډول يو ډول شاګرز ګڼل کېده، له همدې کبله د شپاړسمې پېړۍ په وروستيو کې د (کاراوادجو) په شان هنرمندانو د طريقه يي سبک د تخيلي چلند پر وړاندې واقعي چلند او اصولو ته په ژمنتيا سره او يا هم په بل تعبير د طريقه يي سبک د التقاطي او تصنعي عناصرو پر وړاندې د روم او يونان د کلاسيکو اصولو له مخې پاڅون وکړ، هغه سبک يې څنډې ته کړ او ورو ورو يې د باروک سبک بنسټ کېښود.

د اوه لسمې پېړۍ ډېر مهم فلسفيان (دکارت) او (سپينوزا) دي، په کار ده چې دا دواړه فلسفيان هم په ژور ډول وپېژنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکارت

دکارت (۱۵۹۲-۱۶۵۰م) هم د سقراط په شان په دې نظر و چې حقیقت ته یوازې د عقل او پوهې په واسطه ور رسېدی شو. هغه په دې باور و کوم څه چې په زړو کتابونو کې راغلي، هغه د

باور وړ نه دي او ان هغه څه چې د حواسو له لارې درک کېږي، نه شو کولای په بشپړه ډول پرې باور وکړو. افلاتون هم پر همدې اصل باور درلود هغه هم اعتقاد درلود چې ډاډمنه یا باوري پېژندنه یوازې د عقل له لارې ترلاسه کېدی شي. په حقیقت کې یوه مستقیمه کرښه (سقراط، افلاتون، اګوستین) او په پای کې (دکارت) یو بل سره نښلوي. له همدې امله موږ هغوی ته (پوهنپالي) وایو. هغوی عقل او پوهه، پېژندنې ته د رسېدو لپاره یوازینی او ډاډمنه سرچینه ګڼله. دکارت تر کلونو مطالعې وروسته دې پایلې ته ورسېد چې نه شو کولای د منځنیو پېړیو په افکارو خپل زړه خوشاله وساتو. په دې برخه کې کولای شو هغه له سقراط سره پرتله کړو، هغه هم په دې نظر و چې د اتن د بازار او کوڅې متداول لیدلوري د باور وړ نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت افکارو دده تر مړینې وروسته هم په فلسفه کې خپل غټ نقش ولوباوه. له هر ډول اغراق او مبالغې پرته کولای شو وو ایو چې دکارت د نوې فلسفې بنسټګر و. په رنسانس دوره کې د انسان او طبیعت په باب د لویو پلټنو تر پیښېدو وروسته د معاصر تفکر د منظمې طرحې اړتیا احساسېدله. مفکرانو دا احساس کاوه چې باید منظم فلسفي نظام رامنځته کړي. دده فلسفي نظام بنسټ د لومړي ځل لپاره دکارت کېښود او په هغه پسې (سپینوزا)، (لایبنتیس)، (لاک) (بارکلي) (هوم) او (کانت) ددې ډول نظام په جوړښت کې لاس درلود.

ددې وخت رارسېدلی و، داسې نوې فلسفه رامنځته شي چې وکولای شي ټولو مهمو فلسفي مسایلو ته ځواب وو ایي. په لرغونې دوره کې ددې نظام بنسټګران (افلاتون) او (ارسطو) وو. منځنیو پېړیو د (توماس اکویناس) په شان فیلسوف درلود چې غوښتل یې د ارسطو د فلسفې او د مسیحي الهیاتو ترمنځ د پله حیثیت خپل کړي. وروسته د طبیعت، علم، خدای او انسان په باب له ټولو اوازو او انګازو سره د رنسانس دورې ته وار وروړسېد او بیا په اوه لسمه پېړۍ کې فلسفې هڅه وکړه چې نوي تفکرات په یوه کوټلي نظام کې سره راټول کړي. لومړی سړی چې دا کار یې ترسره کړ، هغه دکارت و. هغه وروستي بنسټ ته لاره اواره کړه چې د نوې دورې فلسفي طرحه مشخصه شي.

لومړنۍ مسله چې د دکارت ذهن یې خپل ځان سره مشغول کړ، باوري معرفت و، دویمه مسله د روح او جسم ترمنځ په اړیکي پورې اړه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي دوو مسلو ته د ځواب پيدا کولو لپاره کولای شو وو ايو چې دا د (يو سل او پنځوسو) کلونو په بهير کې د فلسفي بحثونو يوه ځانګړتيا وه. يا په بله وينا (يو نيم سل) کاله پر دې دوو مسلو ، فلسفي بحثونه شوي دي.

(رنه دکارت) د تاريخ په اوږدو کې د ډېرو مهمو فلسفيانو او رياضي پوهانو له جملې څخه و. هغه د فرانسې په (لاهه) کې نرۍ ته سترګې وغړولې، هغه د يوه خان زوی و خو ډېر ثروت يې نه درلود. په (۸) کلنۍ کې يې په يوه ښوونځي کې خپلې زده کړې پيل کړې. تر پنځه کلنې زده کړې وروسته يې درې کاله يې په رياضياتو او نويو علمي نظرياتو کې نورې زده کړې وکړې. هغه نوی علمي باور چې د علم يوه ازمېښت کوونکي ته ورکول کېده، د زيات درناوي سبب ګرځېده. له پخوانيو زده کړو سره د نويو تجربه يي طريقو توپير ددې سبب شو چې دکارت پر خپلو پخوانيو زده کړو شک وکړي. دا شکاکيت او ترديد د هغه د وروستۍ فلسفې د بنسټ بنه غوره کړه.

دکارت سفر سره مينه درلوده، له همدې کبله يې پر (۱۶۱۲م) کال د هلنډ ي (برنس موريس) له پوځ سره يوځای شو. تر هغه وروسته به يې په هر دوبي کې سفرونه کول او په هر ژمي کې به يې په هغو ښارونو کې ژوند کاوه چې دده خوښېدل. پر (۱۶۲۹م) کال د خلاصې او ازادې روښنفکرې فضا له امله يو ځل بيا په هلنډ کې استوګن شو.

دکارت پ هلنډ کې د لومړي ځل لپاره پر (۱۶۲۹م) کال د (ذهن د کارونې قواعد) تر عنوان لاندې يو کتاب پيل کړ. چې د ژوند په بهير کې يې خور

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. پر (۱۷۳۳م) کال یې د (نړۍ) په نامه د یوه بل کتاب پر لیکلو پیل وکړ، خو کله چې له (کوپرنیک) سره د کلیسا له مخالفتو نو خبر شو، د خپل کتاب د لیکلو بهیر یې ودراوه. دده دریم کتاب د (لارې یا طریقې) په باب وینا ده چې خپرېدل یې ډېر موثر و. دې اثر دکارت په نوې فلسفه کې د یوه وزن لرونکي شخص په توګه تثبیت کړ. په دې اثر کې هغه د پوهې پر ماهیت او د نویو اطلاعاتو د یادولو پر بهیر بحث کړی دی. د هغه یوه مشهوره جمله (فکر کوو، نو ځکه خو یو)، د خدای د وجود ترڅنګ د خپل وجود څرګندولو لپاره ویل شوې ده. دکارت (د طریقې په باب وینا) تر کتاب وروسته د خپلو علمي مطالعاتو د موضوعګانو په باب درې مهمې لیکنې خپرې کړې دي. د هغه د مطالعاتو یوه برخه د لمر یا (نور) د وړانګو د اساسي قانون په باب ده چې دکارت هغه کشف کړي دي. ددې قانون له مخې هغه زاویه چې پر عمودي لیکې باندې د لمر د وړانګو له راغورځېدو څخه رامنځته کېږي له هغې زاویې سره برابره ده چې ببرته د همدې وړانګو له ګرځېدو یا انعکاس څخه رامنځته کېږي.

د طریقې د وینا په باب دده دریمې ضمیمه یې لیکنې پوهانو ته ډېر زیات اهمیت درلود. ځکه چې دکارت په دې ضمیمه کې تحلیلي هندسه چې خپله یې رامنځته کړې وه، شرح کړې ده. تحلیلي هندسه د (هندسې او جبر) له یوځای کېدو څخه جوړه شوې ده. په دې علمي څانګه کې هندسي شکلونه د (x) او (y) د مختصاتو د محورونو له مخې شنل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې جوړښت کې د یو هندسي شکل هره نقطه کولای شو د مختصاتو له محور څخه د هغې د واټن له مخې، هغه مشخصه او پیدا کړو. دا جوړښت د دې زمینه برابروي چې هندسي شکلونه د اعدادو په بڼه بیان شي. دکارت د مجهولو اعدادو د څرګندولو لپاره د الفبا له وروستیو تورو او نماګانو څخه د هغو د توان د معلومولو لپاره د ګڼې اخیستنې فکر پیدا کړ.

پر (۱۶۴۹م) کال د (سوئډ) ملکې (کریستینا) چې دا مهال (۲۳) کلنه وه، دکارت یې د خپل خصوصي ښوونکي په توګه خپل دربار ته راوباله. د دې بلنې تر منلو وروسته دکارت متوجه شو چې ملکه له تګلارې سره سم خپله زده کړه د سهار پر (۵) بجو پیلوي. په خواشینۍ سره چې دکارت د (ستهکولم) ژمي ته ځان ټینګ نه کړ او (سوئډ) ته تر ورتګ څلور میاشتې وروسته د تورې ټوخلې د ناروغۍ له امله ومړ.

دا خبره مو په یاد ده چې دکارت د فلسفي تفکراتو لپاره د (ریاضي طریقې) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، د هغه موخه هغه تفکر و چې د استدلال پر بنسټ ولاړ وي. (سپینوزا) هم د عقلپالنې د همدغه دود تابع و. هغه د خپلو اخلاقو په علم کې هڅه کوله دا څرګنده کړي چې د انسان ژوند د طبیعت د قوانینو تابع دی. هغه په دې نظر و چې موږ باید خپل ځان د ولولو او تصوراتو له بند څخه ازاد کړو چې وکولای شو ارامۍ او نېکمرغۍ ته ورسېږو.

موږ ته معلومه شوه؛ دکارت په دې نظر و چې واقعیت له دوو جلا جوهرونو څخه چې یو له بل سره بشپړ توپیر لري، یانې نفس او جسم څخه جوړ شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. خو (سپینوزا) بیا د نفس او جسم ترمنځ توپیر ته قایل نه و. هغه یوازې پر یوه جوهر اعتقاد درلود او معتقد و چې ټول شیان به همدې یوه جوهر ته ببرته ګرځي. هغه په خپلو بحثونو کې د (جوهر) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، خو په ځینو برخو کې د هغه پرځای د (خدای) او (طبیعت) له کلمو څخه هم ګټه اخلي. په دې ډول (سپینوزا) د (دکارت) پر خلاف نظر درلود او پر مثنویت یا دوه ګوني حالت هم معتقد نه و. هغه د وحدت د لیدلوري له نظره د یووالي پلوی و. یانې په دې نظر و چې ټول ژوند او طبیعت یو واحد جوهر ته ببرته ګرځي.

دکارت هم باور درلود چې د خدای وجود پر خپل ذات ولاړ دی. د (سپینوزا) نظر هغه وخت د دکارت له نظر سره توپیر پیدا کړ چې خدای او طبیعت، خالق او مخلوق یې یو شی وګڼل. البته د سپینوزا دا نظر د مسیحیت او یهودي دین له لیدلورو سره هم توپیر درلود.

په ډېره ساده ژبه په دې مانا چې (سپینوزا) خدای یا طبیعي قوانین د پېښو داخلي علت ګڼي، خدای باندینی علت نه دی، ځکه چې هغه یوازې د طبیعي قوانینو له لارې راښکاره کېږي.

له خپلو بحثونو څخه دې پایلې ته رسېږو چې (دکارت) او (سپینوزا) دواړه پوهنپالان وو. پوهنپال هغه څوک دی چې د عقل پر اهمیت ټینګار کوي. یانې پوهنپال، عقل د معرفت ریښه او سرچینه ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنپالی تفکر د اوه لسمې پېړۍ د فلسفې ځانګړنه وه. دا فکري ښوونځی په منځنیو پېړیو کې هم دود و او ان د افلاتون او سقراط په نظریاتو کې هم لیدل کېده. په شپاړسمه پېړۍ کې پر پوهنپالنې سختې نیوکې وشوې.

په دې پېړۍ کې یو زیات شمېر فلسفیان پر دې باور وو چې معرفت یوازې د تجربې له لارې ترلاسه کېږي او تر هغه وخته چې تجربه په منځ کې نه وي، معرفت نه رامنځته کېږي. دې لیدلوري ته تجربه پالی لیدلوری وايي.

ډېر مهم تجربه پالي فلسفیان درې انګلیسي فلسفیان (لاک)، (بارکلي) او (هیوم) دي. په داسې حال کې چې په اوه لسمه پېړۍ کې ډېر مهم پوهنپالي فرانسه یي (دکارت)، هالنډي (سپینوزا) او الماني (لایبنتیس) وو. تجربه پلوي په دې نظر وو چې له خپل چاپېریال څخه د انسان پېژندنه یوازې د هغه د حواسو په مرسته حاصلېدی شي. د تجربه پالنې کلاسیکه بڼه مونږ د ارسطو په تفکراتو کې وینو، هغه په دې نظر و چې د هر شیز خبرتیا هغه وخت ترلاسه کېږي چې د حواسو په مرسته درک شي.

ارسطو په خپل دې نظر د افلاتون پر لیدلوري نیوکه وکړه، ځکه افلاتون په دې نظر و چې انسان د (مثل) له نړۍ څخه په فطري ډول (مثل) له خپل ځان سره راوړي. (لاک) د (ارسطو) نظر تائید کړ او دا لیدلوری یې د (دکارت) د نظر د ردولو لپاره وکاراوه.

داسې یو تصور و چې مونږ د نړۍ هېڅ ډول پېژندنه او فطري تصور نه لرو، انسان د یوې داسې ښکارندې تر درک وړاندې له هغې ښکارندې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابلده دی. هغه تصور چې د تجربې له لارې او د حسي واقعیتونو پر بنسټ نه وي موندل شوی، یو غلط تصور ګڼل کېږي.

کله چې موږ د (خدای)، (ابدیت) یا (جوهر) په شان کلمې کاروو، زموږ عقل او شعور په خالي فضا کې لاس و پښې وهي ځکه چې هېڅ هم ترا وسه پورې د (خدای) او (ابدیت) په شان ښکارندې یا هغه څه چې فلسفیانو د (جوهر) په نامه یاد کړي، د تجربې له مخې نه دي پیدا کړي.

همدا وجه ده چې مفکرانو داسې نظریې وړاندې کړي چې نوې پېژندنه یا نوی معرفت یې نه دي رامنځته کړي. دا فلسفي نظریات شاید په زړه پورې ښکاره شي، خو دا یو ډول فقر او خیال پلو دی او بس. اوس ددې خبرې وخت او وار راسېدلی دی چې تېرو میراثونو ته ژوره کتنه وشي او ټول هغه شیان چې ذهني بڼه لري او له تجربې څخه لرې دي، څنډې ته شي، یانې باید ووینځل شي او چاڼ شي. یانې دا چې سره زر له خاورو او شګو جلا شي.

څه شي چې انګلیسي تجربه پالو ته اهمیت درلود، هغه د انسان د ټولو تصوراتو څېړنه وه، هدف دا و چې په ډاګه شي کومه پېژندنه او کوم فکر د تجربې له لارې د تائید وړ دی. په کار ده چې دلته ددغو دریو تجربه پالو فلسفیانو په باب وغږېږو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه پالي

جان لاک (۱۶۳۲-۱۷۰۴م) کلونه

جان لاک د انګلستان هېواد داسې يو فيلسوف و چې د پاچايانو د الهي حق، د مذهب د تلپاتېوالي (مطلق حقيقت) او د کليسا د تعصباتو او نورو... پر وړاندې يې اعتراض وکړ. هغه به ويل: ((هېڅ انسان تر بل انسان زيات حقوق نه لري، ځکه چې موږ برابر يو او موږ هم هغه ځانګړنې او شرايط لرو چې نور يې لري. ټول سره برابر يو او ټول د طبيعت له مېوو څخه د خوند اخيستلو مساويانه حق لرو.))

ددې انګليسي تجربه پالي فيلسوف ډېر مهم اثر (د انساني پوهاوي د ځواک په باب څېړنه) ده چې پر (۱۶۹۰م) کال خپور شوی دی. جان لاک په دې کتاب کې هڅه کړې چې دوو پوښتنو ته ځواب ورکړي: لومړی دا چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان له کومو لارو چارو خپلو تصوراتو او تفکراتو ته رسېدی شي او دویم دا چې: کوم څه چې د حواسو په واسطه درک کېږي، کولای شو پر هغو باور وکړو که نه؟

لاک په دې نظر و چې زموږ ټول تفکرات او ادراکات د هغو تجربو انعکاس دی چې د حواسو په واسطه ترلاسه شوي دي. د تجربې له ترلاسه کولو څخه وړاندې زموږ ذهن له یوې سپینې لوحې پرته چې هېڅ شی پرې نه دي لیکل شوي، بل څه نه دی. هغه په دې باور و چې موږ د خپلې نړۍ یا خپل چاپېریال شاوخوا وینو، بویوو یې، لسموو یې او اورو یې، زموږ دا کار د وړکتوب پرمهال ډېر زیات دی. له دې لارې ساده حسي تصورات راڅرګندېږي، خو د انسان ذهن دا بهرنۍ تجربې او اطلاعات په منفعل ډول نه زېرمه کوي او ډېرې ترې نه جوړوي، بلکې د فکر، اعتقاد او تردید په مرسته یوځل بیا د هغو څېړنه کوي او له دې لارې د تصوراتو یوه بله ټولګه ترلاسه کوي. جان لاک د تصوراتو دا ډله د انعکاسي تصوراتو په نامه سره یادوي. په دې ډول نو لاک د ادراک او تفکر ترمنځ توپیر ته قایلېږي. هغه په دې نظر دی چې د انسان ذهن یو منفعلي میندونکی نه دی، بلکې د تجربو د جوړښت څېړنه کوي. لاک د دوو ډولونو حسي کیفیتونو ترمنځ توپیر ته قایل و. ده دا دوه کیفیتونه یو لومړنی کیفیت او بل یې دویمي کیفیت باله او په دې ډول یې خپل لیدلوری تر ده دمخه د دکارت په شان د نورو فلسفیانو له لیدلوري سره نږدې کړ.

له لومړنیو کیفیتونو څخه د (لاک) هدف، اړخ، وزن، شکل، حرکت او شمېر دی. دا کیفیتونه د شیانو واقعي ځانګړنې دي. خو د دې ترڅنګ په شیانو کې نور کیفیتونه هم شته، د ساري په توګه کله چې موږ وایو، دا شی خوږ یا تریخ دی، شین یا سور دی، ګرم یا یخ دی. لاک دا ځانګړي دویمني کیفیتونه ګڼي. دویمني کیفیتونه لکه، رنګ، بوی، مزه یا غږ داسې څه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې رښتيا هم په شيانو کې وي، بلکې دا هغه کيفيتونه دي چې د لومړنيو کيفيتونو په واسطه په موږ کې احساس راپيداکوي.
د لومړنيو کيفيتونو په باب د نظر هيڅ ډول اختلاف نه شته، ځکه چې دا کيفيتونه په خپله په شيانو کې موجود دي. خو د ثانوي کيفيتونو په باب لکه رنګ يا مزه، له يوه ښاروي څخه بل ښاروي ته او له يوه انسان څخه بل انسان ته د نظر اختلافات شته. دا کار ددې له امله دی چې دا کيفيتونه په خپله په دې شيانو کې نه شته او د فردي حواسو له لارې رامنځته کېږي، ځکه نو د افرادو د حسي تصوراتو له ډول سره تړاو لري.
(لاک) د جسم د حالت په باب له (دکارت) سره هم عقيده و، يانې هغه په دې نظر و چې جسمونه داسې ځانګړنې لري چې د عقل له لارې د درک وړ دي.
لاک د ذاتي يا خدايي ادراکاتو د ځينو برخو په باب هم له دکارت سره هم عقيده و. د ساري په ډول هغه په انسان کې ځينې بنسټيز اخلاقي قواعد فطري ګڼل او په دې برخه کې يې د (طبيعي حق) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله.
دې ليدلوري هغه د عقل پالنې خواته بيوه، د عقل پالنې خواته د هغه د نظرياتو لېوالتيا دده په دې نظر کې نغښتې ده چې د خدای پر وجود باندې اعتقاد د انسان په عقل کې نغښتی دی.
خو د (جان لاک) لپاره د خدای پر وجود اعتقاد يو مذهبي باور نه و، هغه معتقد و چې د خدای پېژندنه د انسان له عقل سره سمون لري.
لاک د عقيدې پر ازادۍ او د نورو د نظرياتو پر زغملو اعتقاد درلود. سربېره پر دې هغه د ښځې او نر د حقوقو د تساوۍ لپاره تبليغ کاوه او په دې نظر و چې د ښځو او نرو مساوي حق ته قايلېدل د انسان په لاس ترسره شوي، له همدې کبله کېدی شي بدلون ومومي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جان لاک د نوې دورې له لومړنیو فلسفیانو څخه دی، چې د ښځې او نر د تساوي مسلې ته یې پام وکړ، کوم څه چې لاک په دې اړه مطرح کړل، د (جان ستورات) لپاره د مهمې سرچینې په توګه بدل شول. چې هغه هم د ښځې او نر د حقوقو د تساوي ملاتړ ته راودانګي. لاک په فرانسه کې د روښنفکرۍ تر زمانې وړاندې ازادې غوښتونکې مسله څېړلې وه. د بېلګې په توګه هغه لومړنی سړی و چې په دولت کې یې د درې ګونو قواوو پر تو پیر ټینګار وکړ.

د واک د وېش درې ګونې (مقننه، قضایي او اجرایي قوې) ډلبندي د لومړي ځل لپاره فرانسه یي (مونتسکیو) چې د روښنفکرۍ د دورې د فلسفیانو له جملې څخه و، مطرح کړه. لاک تر ډېره بریده د دوو مجریه او اجرایه قواووو یا ځواکونو پر توپیر ټینګار کاوه، ځکه هغه په دې نظر و چې دا توپیر او خپلواکي کولای شي د استبداد د له منځه وړلو سبب شي. لاک د فرانسې د مستبد پاچا (څوارلسم لویې) د واکمنۍ پرمهال ژوند کاوه. د تجربه پالي (امپریسیست) جان لاک د منطق ډېر په زړه پورې اړخ دا و چې له اټکلونو (احتمالاتو) یې ګټه پورته کوله، چې په ورته وخت کې دده د فلسفي لیبرالیزم علت هم ګڼل کېږي.

سره له دې چې (لایبنتیس) په خپلو خپرو شویو اثارو کې ارسطویي منطق رد کړی دی، خو دی په خپلو اثارو کې یو بشپړ منطقي ثبات لري چې د ریاضي له منطق سره نږدې دی. په عوض کې د جان لاک لپاره د منطق اصل یوازې د احتمالاتو مفهوم و چې هغه مهال یوه پرمختللې تیوري نه ګڼل کېده او د (لاک) په فلسفه کې د تناقض سبب ګرځېده. خو د (لاک) منطق په سیاست کې د هغه اګاهانه چلند و، هغه مورثي سلطنتي رژیمونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلقه رژیمونه رد کړل او له ولسواکۍ سره مینه یې وپالله او پایله دا شوه چې د خپلو افکارو په خاطر له انګلستانه پښې سپکې کړي.

جان لاک د پېژندنې په تیورۍ کې تجربه تر ټولو معتبره ګڼله او د افلاتون، دکارت او لایبنتیس له انتزاعي نظریاتو سره یې مخالفت کاوه. دا له پوهنپالو څخه د تجربه پالو لومړنی جلاوالی دی. (فرانسیس بیکن) په واقعیت کې د همدې پوهنپالنې له لارې (امپریسیزم) ته رسېدلی و. خو (جان لاک) بیا د تجربه پالنې د خوندیتابه لپاره پوهنپالنې ته شا کړه. دا کار د دودیز منطق د مطلق خصلت په خاطر تر سره شوی و. د احتمالاتو د منطق نوې تیوریانې د خاپوړو په پړاو کې وې. نامونوتونیک منطق (Logic nonmonotonic) او د منطق نور سیستمونه لا تر دې دمه نه وو زېږېدلي. په پایله کې د هر ډول (انتزاعي افکارو) ردول د جان لاک له خوا د تجربه پالنې د پیاوړتیا لپاره ډېر کاري نه تمامېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج بارکلی

(۱۶۸۵- ۱۷۵۳م) کلونه

(جورج بارکلي) يو ايرلنډی (دينپوه) او فيلسوف او د تجربه پالنې د مخکښانو له جملې څخه دی، هغه په دې نظر دی چې فلسفې او علم د هغه په زمانه کې د مسيحيت نړۍ ګواښله. هغه په خپلو سترګو ليدل چې ماده پالنه ورځ پر ورځ وده کوي او د مسيحيت هغه اعتقاد يې چې خدای طبيعت پنځولی او هغه ته يې ژوند وربښلی دی، رداوه. دی په دې معتقد و هغه څه چې په دې نړۍ کې موجود دي، همغه شکلونه دي چې موږ يې تجربه کوو، خو نه شو کولای هغه د کوم څيز، يا (مادې) په نامه ياد کړو.

(بارکلي) د انسان له ذهن څخه د بهرنۍ نړۍ شتوالی نه مانه او په دې نظر و چې د خدای له لوري د مادي څيزونو ظاهري وجود څرګند يږي. د هغه شهرت له دې امله و چې ((د ذهن د تصور اصالت)) په نامه يې يو کتاب ټولنې ته وړاندې کړ.

دا خبره مو هېره نه ده چې (لاک) ويلي وو: لومړني کيفيتونه لکه وزن رښتيا هم زموږ د چاپېريال په واقعيتونو پورې اړه لري. نو کولای شو وو ايو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرنـي واقعيتونـه يـو ډول فزيکـي (جـوهر) لـري. (لاک) د (دکـارت) او (سپينوزا) په شان فزيکي نړۍ يو واقعيت ګڼي.
(بارکلي) پر همدې باب ترديد وکړ او دا ترديد يې د يو ډول تجربه پالنې خواته راکاږه. هغه معتقد و کوم څه چې موجود دي، هماغه څه دي چې درک کېږي، خو زموږ درک مادي درک نه دی کوم څه چې موږ يې له څيزونو درک کوو، په خپله شی يا څيز نه دی.
(بارکلي) په دې نظر و هغه څه چې زموږ پر حواسو اغېز کوي الهي ځواک يا روح دی، سربېره پر دې هغه معتقد و چې زموږ ټول تصورات زموږ لـه ذهنه دباندې د بهرني علت زېږنده دي او دا مادي علت نه دی، بلکې معنوي دی. لـه دې روح څخـه د بـارکلي موخـه خدای دی. هغـه معتقـد و مـوږ کولای شو ادعا وکړو چې د بل هر انسان د وجود د درک په انډول د خدای په باب زموږ درک څو ځله روښانه او څرګند دی.
د بارکلي په باور هر څه چې موږ ګورو يا يې احساسوو د الهي ځواک معلول دی. ځکه چې زموږ د ذهـن پـه داخل کې خدای حاضر دی او زمـوږ پـر ټولـو احساساتو او تصوراتو اغېز کوي.
هر څه چې په طبيعت کې شته له هغې جملې څخه زموږ ژوند، د الهي ځـواک معلول دی. خدای د ټولو شيانو د شتوالي علت دی. بـارکلي يـوازې د مـادي واقعيتونو په باب ترديد، ونه کړ. هغه ان د زمان او مکان د مطلق وجود پـه باب هم د رد نظر درلود. هغه په دې نظر و چې لـه زمـان او مکـان څخـه زمـوږ تجربه تېرېږي. بل دليل نه شته چې پر خدای به هم همداشان تېرېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیوډ هیوم

(۱۷۱۱- ۱۷۷۶م) کلونه

David Hume

زموږ په یاد دي چې (جان لاک) په دې نظر و چې انسان ازاد دی چې په خپل ځانګړي ډول د خدای په باب فکر کوي، نه د دغه او یا هغه مذهب د سپارښتنې پر اساس. دا خبره د یو تندر په شان وه چې د مسیحي کشیشانو او د هغو د امام انګلیسي (جورج بارکلي) پر سر راپرېوته. ده هڅه وکړه د (لاک) نظریات رد کړي، خو بریالی نه شو، د (لاک) د عقایدو د ملاتړ لپاره یو بل فیلسوف سر راپورته کړ دا انګلیسي فیلسوف (ډیوډ هیوم) نومېده.

(ډیوډ هیوم) هم د دوو نورو لویو فرانسه یي مفکرینو (ولتر) او (ژان ژاک روسو) په شان د روښنفکرۍ عصر په منځ کې ژوند کاوه. (هیوم) خپل مهم اثر چې د انسان د طبیعت په باب دی، د خپل عمر په (۲۸) کلنۍ کې ولیکه او خپله مدعي دی چې ددې اثر مطالب یې په (۱۵) کلنۍ په ذهن کې ګرځېدل راګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هیوم) هغه کوله د نړۍ په باب د انسان د پېژندنې سرچینې ته ځان ورسوي. هغه معتقد و چې شونې نه ده هېڅ داسې یوه تجربه یې فلسفه مطرح کړي یا داسې قواعد رامنځته کړي چې له ژوند څخه زموږ له ورځنیو تجربو سره مغایرت ولري.
هیوم په لومړي ګام کې د تاثراتو او تصوراتو ترمنځ توپیر ته قایل شو. له تاثراتو څخه موخه هغه ادراکات دي چې له کومې واسطې پرته په مستقیم ډول د بهرنۍ نړۍ له واقعیتونو څخه ترلاسه کېږي. تصورات هم په خپل وار سره له هغو تجربو څخه سرچینه اخلي چې له تاثراتو پیدا کېږي. د ساري په توګه: که چېرې زموږ لاس له یوې ګرمې بخارۍ سره ولګېږي او وسوزي، پر موږ له کومې واسطې پرته مستقیم تاثیر کوي. څه موده وروسته مو یاد ته راځي چې هغه ورځ مو لاس په بخارۍ ولګېد او وسوځېده. دغه دویم حالت د (هیوم) له نظره تصور دی. د تصوراتو او تاثراتو ترمنځ توپیر په دې کې دی چې تصورات له ذهن سره د ځواک او شدت د چلند له پلوه کمزوري دي. ځکه نو کولای شو تاثرات اصل او تصورات د هغو بدله نسخه وګڼو. ځکه چې تاثرات په مستقیم ډول احساسېږي او تصورات د تاثراتو یوه خاطره ده چې په ذهن کې پاتې کېږي.
هیوم تاثر او تصور پر دوو ډولونو: بسیط او ترکیبي باندې د وېش وړ بولي. هغه معتقد و چې انسان کولای شي کله کله پر داسې ترکیبي تصوراتو بریالی شي چې په واقعیت کې موجود نه وي. یانې دا چې د ترکیبي تاثراتو پر بنسټ نه وي رامنځته شوي. په دې ډول داسې یو تصور رامنځته کوي چې غلط دی او په طبیعت کې یې بېلګه نه شته. هیوم هڅه کوله چې د انسان ټول ترکیبي تصورات وڅېړي او هغه تصورات چې له بهرنۍ نړۍ سره سمون نه خوري، مشخص کړي. هغه خپل کار له دې پوښتنې څخه پیلوه چې دا تصور له کوم تاثر یا تاثراتو څخه راټوکېدلی دی؟ هیوم باید

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه لـومړي ګـام کـې مشخصـه کـړې واى چې يـو مفهـوم لـه کومـو بسـيطو تصوراتو څخه رامنځته شوى دى. هيوم لـه دې لارې پر داسې يـوې طريقې بريالى شو چې د انسان تصورات پرې تحليل کړي، سم او ناسم پـرې يـو لـه بله جلا کړي.

هيوم غوښتل ټول هغـه افکـار او تصـورات چې حسي بنه يې نـه درلودلـه، څنډې ته کړي. هغه ويلي وو چې غواړي ټولې نامفهومه بابيزه خبرې چې لـه ماوراالطبيعي تفکر پرته بل بنسټ نه لري، يـوې خواتـه وغورځوي. خو مـوږ په خپل ورځني ژوندانه کې لـه داسې ځانګړو ترکيبي تصـوراتو څخـه ګټـه پورته کوو، چې پر ايمان باندې يې ټينګ باور نه شته.

هيوم پـه دې نظر و چې د انسـان ذهـن لـه سـاده والـي او بشـپړ هويـت څخـه برخمن نه دى، بلکې د داسې بېلابېلو او سره ترلو ځانګو يـوه ټولګـه ده چې ځي او راځي. د انسان د ذهن او د ځان ثابتي نفس ددې حالت د ډول په باب د هيوم دا شننه، تر هغه (۲۵۰۰) کاله وړاندې (بودا) مطرح کړې وه.

بودا د انسان ژوند له مادي او معنوي بهيرونو څخه راپيدا شوې رشـتـه ګڼلـه چې هره شېبه د انسان د بدلېدلو سبب ګرځي. يو شيدې روى ماشوم لـه يـو نوي ځوان سره يو شان نه دى او زه هم هغه څوک نـه يـم چې پـرون وم. بـودا بـه ويل چې نه شم ويلاى وواېم څه شى پـه مـا پـورې اړه لـري او نـه شم کـولاى وواېم چې څه يم. ځکه نو نـه (زه) موجود يم او نـه د مـذهب د نفس اصـالت بدلون نه منونکى دى. (بودا) تـر خپلې مړينې وروستـه خپلـو شـاګردانو تـه ويلي وو:

((هر مرکب شى په پاى کې تجزيه کېږي.))

هيوم د تلپاتې روح او د خداى د وجود د اثبـات لپـاره هر ډول هڅـه مـردوده ګڼله. دا خبـره ددې مانـا نـه لـري چې هغـه د روح او يـا خداى وجود رداوه، بلکې معتقـد و چې د عقـل لـه لارې د مـذهبي بـاورونو اثبات د پوهنپـالو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېونتوب يو ډول دی. هغه يوازې پر هغه واقعيت باور درلود چې د حواسو له خوا تائيد شوی وي. د نورو امکاناتو په اړه ول يې په ترديد له هغه سره چلند کاوه.

هيوم په دې نظر و چې يو ماشوم نړۍ هغه شان ګوري لکه څنګه چې ده او څه شی پر هغې نه زياتوي، ځکه چې مخکې تر مخکې د ټاکل شويو عقايدو تابع نه دی. دا اصل د فلسفې لومړنی فضيلت دی. هيوم په انسان کې د عادت د قوې په باب تر بحث وروسته د عليت قانون ته پاملرنه کوي، د (عليت قانون) وايي چې هره پېښه بايد يو علت ولري.

(ډيويډ هيوم) ان په اخلاقياتو کې هم له پوهنپالنې سره خپل مخالفت وښود. پوهنپالانو ادعا کوله چې له ناحق څخه د حق او له ناسم څخه د سم تشخيص په انسان کې فطري بڼه لري، د طبيعي حق مسله له (سقراطه) نيولې تر (لاکه) پورې ټولو فلسفيانو سره مطرح وه، خو هيوم بيا د انسان په وينا او عمل کې د عقل له لاربښوونې منکر و.

د هيوم په نظر ټول انسانان د نورو د ښو او بدو پر وړاندې يو احساس لري. د خواخوږۍ احساس د دې ټوليز احساس له جملې څخه دی، خو دا احساس له عقل سره څه اړيکي نه لري. موږ د (هيوم) له دې بحث څخه دې نتيجې ته رسېږو چې زموږ عقل زموږ پر ټولو راشو درشو واکمن نه دی. د نورو پر وړاندې د خپل مسوليت منل د عقل تابع نه دي، بلکې د احساس پر بنسټ دي چې موږ د نورو پر وړاندې مسوليت احساسوو، هيوم معتقد و چې موږ نه شو کولای يو څوک د ګوتې د ګرولو په پلمه نړۍ ته اور واچوي او موږ يې ناعقلانه وګڼو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانتيا عصر

تاريخپوهان اتلسمه پېړۍ د روښانتيا عصر ګڼي، په دې عصر کې عقل هڅه کوي خپل ځان له ټولو بنديزونو ازاد کړي. دا داسې يو عصر دی چې فلسفيانو په جدي ډول د معرفت پېژندنې مسله په پام کې ونيوله او له وجود څخه معرفت ته د فلسفې تګلوري بدلون وکړ. د مطلق حقيقت کشف له منځه لاړ او نسبيت يې پرځای کېناست. د روښانتيا عصر په دې نظر دی چې د هر شي اصل بايد له هغه څخه بهر ونه پلټو.

په ويښتيا يا روښانتيا عصر کې د عقلاني فعاليتونو نقش ډېر حساس او زيات څرګند و. د روښانتيا عصر لپاره د پيل او پای نېټې ټاکل اسانه کار نه دی، خو په احتياط سره کېدی شي ووايو چې د (اوه لسمې) پېړۍ له وروستيو دريو لسيزو رانيولې د (نولسمې) پېړۍ تر پيل پورې مهال په دې دورې پورې اړوند ګڼل کېږي. په دې عصر کې تر ټولو ښه مسله د (معرفت) مسله ده، چې له هر اړخه څېړل کېږي. ځينې پوهان د معرفت پر عقلي عنصر ټينګار کوي او ځينې نور بيا وايي کوم څه چې د حس له لارې راټول شوي، هغه مهم دي. طبيعي علوم او ټولنيز علوم دواړه په يوه نوي ليد او مدرنو مسايلو ته په پاملرنې سره څېړل کېږي او تاريخي تغير، د انسان وده، د دولت بڼه، د ښوونې او روزنې نظريه په تېره بيا اقتصاد او داسې نورې موضوعګانې په جدي ډول څېړل کېږي. په دې دوره کې دين له بېلابېلو خواوو تر ځېرنې لاندې نيول کېږي.

د روښانتيا عصر له لويديځ څخه ختيځ ته يو ډول حرکت لري يانې دا چې انګلستان د اته لسمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د اروپا فلسفي مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼل کېده. دې مرکزيت د اته لسمې پېړۍ په نيمايي کې فرانسې پورې اړه پيدا کړه او د همدې پېړۍ په وروستيو کې المان پر دې بريالی شو چې دا مرکزيت له نورو راخپل کړي. د روښانتيا عصر فلسفيان په دې نظر وو چې هر سړی بايد د ټولو شتو پوښتنو لپاره خپل ځانګړي ځوابونه ترلاسه کړي. ځکه نو ګورو چې د فرانسې د هغه مهال فلسفيان د (دکارت) فلسفې د دود تر اغېزې لاندې وو. څرنګه چې دکارت هم غوښتل هر څه له اوله جوړ کړي.

د روښنفکرانو لپاره لومړنۍ مسله د خپلسرۍ پر وړاندې پاڅون و چې تر ټولو دمخه کليسا، پاچا او دربار په کې شاملېدل. په فرانسه کې په اتلسمه پېړۍ کې کليسا، پاچا او دربار د انګلستان په انډول څو ځله زيات ځواکمن وو او ډېر مستبدانه عمل يې کاوه. د فرانسې انقلاب د همدې اندود او چلند زېږنده و.

د روښانتيا د عصر مخکښان په دې نظر وو چې د خلکو ذهن بايد د مسايلو پر وړاندې ((روښانه)) شي. ځکه چې هغه مهال، د خلکو په منځ کې جهالت او خرافات اوج ته رسېدلي وو، نو په کار وه چې د ښوونې او روزنې پر پراختيا ټينګار وشي. که څه هم ښوونځي په منځنيو پېړيو کې جوړ شوي وو، خو په حقيقت کې ښوونه او روزنه په روښانتيايي عصر کې پيل شوه.

د روښانتيا د عصر فلسفيانو د لرغونې دورې د انسانپالو له هغې جملې څخه د (سقراط) او (رواقيونو) په شان پر عقل او پوهې ژوره عقيده درلوده. دا اعتقاد ددې سبب شو چې يو زيات شمېر خلک د فرانسې روښانتيايي پړاو د (پوهنپالنې) پړاو وبولي. د طبيعي علومو په برخه کې چې کومې نوې څېړنې ترسره شوې وې، دا يې ثابته کړه چې طبيعت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنیزه بڼه او ډول شوی یا منظم شوی دی. په دې ترڅ کې د روښانتیا عصر فلسفیان هم په دې لټه کې وو چې د اخلاقیاتو او دین لپاره هم داسې بنسټونه په پام کې ونیسي چې وکولای شي د انسان له پوهې سره سمون ولري. دا ټکي موږ د روښانتیایي دورې د تفکراتو څېړنې ته راکاږي.

په ټولیز ډول روښانتیا د ښکارندو د اهمیت او مفاهیمو په باب پوښنه کوي، روښانتیا غواړي په دې پوه شي چې حقیقت څه شی دی؟ ازادي څه ده؟ او عدالت څه ته وایي؟ روښانتیا د شیانو د ماهیت په باب د پوښتنې په برخه کې هېڅ ډول بندیزونه نه مني، ځکه نو روښانتیایي پوښتنې ټولې فلسفي پوښتنې دي چې په هممهالي ډول مسلم حقایق او ثابت اصول، نوښتونه او ان په خپله فلسفه ټول له ننګونو سره مخامخوي. په کار ده چې نویو پوښتنو ته د سمو ځوابونو د پیدا کولو لپاره هڅه او هاند وشي، نه دا چې د کینې او غوسې په بڼه پر پوښتونکو ودانګل شي چې ولې فکر کوئ او ولې پوښتنه کوئ!

په اتلسمه پېړۍ کې الماني فیلسوف (امانویل کانت) چې تر (هیوم) وروسته د فلسفي نظام له لویو څرګندویانو څخه ګڼل کېږي. د روښانتیا یو ډېر پراخ او هر اړخیز تعریف وړاندې کړی دی. ((روښانتیا د فکري بلوغ لپاره د ژوند له تیارو څخه د انسانانو را ایستل دي)).

کانت بیا نابالغي په دې ډول مانا کوله:

((نابالغي د بل چا له لارښوونې پرته د خپل فهم د کارونې په برخه کې کمزورۍ ته وایي)). او له خپله لاسه د بشر خپله ګناه داسې توضیح کوله، ((په یوه کار کې د نورو له لارښوونې پرته، فکري نابالغي نه ده چې د پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه کمښـت ځخـه رامنځتـه کېـږي، بلکـې د ازادۍ او زړورتـوب نښـتوالی دی.))

د کانت پـه نظر ((ځـاني تفکـر)) د روښـانتیا بنسـټیز اصـل دی. د کانـت لـه تعریف څخه دا څرګندېږي چې هغه خپلواک او غورېدلی تفکر د روښانتیا بنسټ ګاڼه. ازاد او غورېدلی تفکر د فکر پـه ازادۍ پـورې تړلی دی، لـه دې کبله نو د روښـانتیا پـه بـاب د کانت تعریـف لـه ازادۍ سره مانـا پیـدا کوي. انسان له روښانتیا څخه د کانت د تعریف پـر بنسـټ یـو خپلـواک او هوښـیار موجود دی چې د تفکر پر ځمکـه د مـزل پـه وسـیله کـولای شـي د نابـالغۍ لـه کړلېچونو راووځي.

د روښـانتیا پوهـان ددې مفهـوم پـر وړانـدې هـېڅ ډول بریـد او پـولـه منـي، هغوی پـه دې نظر دي چې ټول شیان بایـد د روښـانتیا پـه لمـن کـې وګـورو او ویې پېژنو.

د روښـانتیا ډېـر لـوی نومیـالي: (مونتسـکیو، لاک، نیـوتن، ولتـر، روسـو، دیدرو، دالامیر، هولباخ او کانت) چې پـه اتلسمه پېړۍ کې پـه تـدریجي بڼـه پـه ګـټـوره او مـوثره توګـه راڅرګنـد شـول او پـه غـټـه کچـه یـې لـه فرانسـې، انګلستان او المان څخه سر راپورتـه کـړ. د روښـانتیا د زیـاتو هڅوونکـو پـه ډلـه کـې هـم ډېـر مخـور فلسـفیان شـامل وو، هـم الهـي او دینـي پوهـان، هـم شاعران او هم طبیبان. د روښانتیا پـه بهیر کې د کتنـې او تجربـې پـر بنسـټ د انسان پر مقام او حقوقو، عقل، ځاني تفکر، نقد، تجربـه یـې پـوهې او د دوو بنسټونو: (دین او سیاست) پـر خپلواکۍ او یـو لـه بلـه د هغـو پـر جلا والـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټينګار وشو. خو دا سې فکر باید ونه شي، چې په فرانسه، انګلستان او المان کې د روښانتیا منځپانګه او د ودې بهیر یو شان و.

په فرانسه کې روښانتیا ، ځواکمنه وه، له شور او ځوږ سره ملګرې وه او انقلابي بڼه یې درلوده. د واک څښتنانو د حکومت او کلیسا په جوړښت کې یو بل ته سره لاسونه ورکړي وو ، دیني او سیاسي نوښتګر به یې ټکول. ځکه روښنفکران په دې نظر وو چې سیاست باید د عالمانه نقد په تله وتلل شي او سیاسي بنسټونه باید د پوهې پر ستنو ودرېږي. نویو دیني او سیاسي مفکرینو د دین او اخلاقو په برخه کې هم پر شکاکیت او پوښتنو ټینګار کاوه.

په انګلستان کې روښانتیا پر دوو بنسټونو: د (لاک) پر تجربه یي پوهې او (نیوټن) پر فزیک ولاړه وه، له ژور پرمختګ، غوړېدونکې او رغوونکی چلند څخه برخمنه شوه. (لاک) د معرفت پوهنې د پراختیا او د هغې د بریدونو د اندازه کولو په برخه کې ستر ګامونه پورته کړل چې تر هغه وروسته بیا (کانت) د معرفت د بریدونو په ټاکنه کې له هغو څخه ګټه پورته کړه. هغه د خلکو د رضایت پر بنسټ د مدني حکومت د جوړونې په باب څو کتابونه ولیکل، هغه د فلسفي مسایلو په بیانولو کې له نرمښت او اسانتیا څخه کار اخیست. په دې پړاو کې انګلستان په نسبي ډول څه ناڅه له سیاسي او ټولنیزو ازادیو څخه برخمن و.

له شک پرته په انګلستان کې د مدني ازادیو تر سیوري لاندې د روښانتیا دورې د مفکرینو هڅې ددې سبب شوې چې د روښانتیا پړاو بډایه شي او لاپسې وغوړېږي، که څه هم (لاک) په هغه پسې د مذهبي تورونو یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنګامې له امله اړ شو ، انګلستان پرېږدي، هالنډ ته لاړ شي او هلته په يوه ځه نرمښت او ګوزارې سره د خپلو نظرونو او فکرونو پر ليکلو پيل وکړي، خو کولای شو له (ولتر) سره هم نظره شو او ووايو چې: ((که چېرې لاک او نيوتن په فرانسه کې وای اعدام شوي به وای، که په روم کې وای زندان کې به اچول شوي وای او که په لېزبن کې وای نو سوځول شوي به وای.))

په المان کې بيا روښانتيا بله څېره لرله، چې له فرانسې او انګلستان څخه يې توپير کاوه. الماني متفکران پرته له دې چې د تجربه يې فلسفې برياوو ته جدي پام وکړي، تر ډېره بريده پر انتزاعي او نظري افکارو او مسايلو بوخت وو.

د فکر، قلم او بيان ازادي په المان کې محدوده وه، الماني مفکرين د انګلستان په شان له ازاديو څخه برخمن نه وو. پر دې خاوره واکمن سياسي نظام پر (۱۷۸۲م) کال د (لوی فريدريک) تر مړينې وروسته په ډېرې سپين سترګۍ سره د روښانتيا او د هغې د هڅوونکو پر وړاندې ودرېده.

د دويم (فريدريک ويلهام) حکومت روښانتيا يوه خطرناکه او د دين او دولت د مخالفې ښکارندې په توګه معرفي کړه او په سرتمبګۍ سره يې د پوهانو پر ټکولو، نيولو او د کتابونو د چاپ او خپرولو پر مصادره کولو لاس پورې کړ. د (پروس) د خاورې د سرزورې واکمن په فرمان (کانت) د ېته اړويستل شو چې د دين په باره کې هېڅ ليکنه خپره نه کړي او هېڅ خبره په خولې رانه وړي.

که څه هم المان د سياسي، ټولنيزو او کلتوري شرايطو له مخې نه شو کولای د روښانتيا د يوې سيمې په توګه کوم ځانګړی نقش ترسره کړي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرانسه کې د روښانتیايي بدلونو په ځانګړي ډول د فرانسې له ستر انقلاب څخه اغېزمن شو.

په (۱۷۸۹- ۱۷۹۹م) کلونو کې د فرانسې انقلاب په الماني پوهانو کې د لېوالتیا ، ځوږ او جرئت سبب شو او کانت یې د خپل فکري ژوند په وروستیو کلونو کې د بېته اړویست چې څرګنده توګه او انقلاب څخه په ملاتړ په فلسفیانه ډول د هغه ښکارنده وځېړي.

په نولسمه میلادي پېړۍ کې د روښانتیا د افکارو بیرغ، د (هیګل) (هانیه) (انګلس) او (مارکس) لاسو ته ورغی. په شلمه پېړۍ کې د (ادرنو) او (هواکهایمر) په شان پوهانو د روښانتیا پر نظریاتو بیا کتنه وکړه. (ګلوکاچ) او (مارکوزه) هم په شلمه پېړۍ کې د روښانتیايي نظریاتو د بیا کتونکو په ډله کې شمېرل کېږي. د روښانتیايي فلسفې موخه دا ده چې نړۍ د پوهې، خبرتیا او عقل په ګاڼه ښایسته وي، جهل او خرافات له منځه لاړ شي. روښانتیا پر پوهې، خبرتیا او عقل ټینګار کوي او هر شی چې له علم سره سمون نه لري، هغه په تخیل او خیال پورې مربوط ګڼي. روښانتیا پر (ګالیله) او (نیوتن) ویاړي، یانې دا چې علم تر اسطورې او عقل تر تخیله لوړ ګڼي. روښانتیا د روښنفکرۍ تاریخي حرکت ته نغوته کوي او د ښکلا پوهنې د یو معتبر بنسټ په توګه د عقل ملاتړ کوي، روښانتیا هغه اخلاق، حکومت او منطق چې فلسفیانو ته په نړۍ کې د حقیقت موندنې اجازه ورکوي، دا ټول مسایل رانغاړي. روښانتیا په حقیقت کې په فزیک کې له هغه انقلاب څخه چې د (نیوتن) د حرکت قانون سره پیل شو، الهام اخیستی دی. روښانتیايي مفکرین استدلال کوي چې یو منظم تفکر ته ورته طریقه کېدلای شي د بشر د ټولو فعالیتونو په بېلابېلو ډولونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکارول شي. له همدې کبله خو د روښانتيا عصر له عملي انقلاب سره تړلی دی. د تجربه پالنې د دوارو حرکتونو لپاره پوهې، علم او عقلانيت اهميت درلود.

د روښانتيا مخکښانو باور درلود دوی به نړۍ، چې له کلونو کلونو راهيسې، د شکوکو يا بې علمه دودونو، موهوم پالنې او د تياري زمانې (منځنيو پېړيو) تر استبداد لاندې وه، د پرمختګ پر لوري بوځي. روښانتيايي حرکت د امريکا او فرانسې د انقلابونو د چوکاټ له رامنځته کولو سره مرسته وکړه، د لاتيني امريکا د هېوادونو له خپلواکۍ غوښتونکي حرکت او د (۱۷۹۱)ميلادي کال په مې کې يې د پولنډ د درېيم مشروطه اساسي قانون له جوړولو سره مرسته وکړه او د کلاسيک ليبراليزم، ولسواکۍ او پانګوالۍ د ودې سبب شو.

د روښانتيا عصر د باروک سبک، په موسيقۍ کې د کلاسيک عصر او په هنر کې د نوې کلاسيکې دورې له غوړېدنې سره هممهاله دی چې په مدرنه زمانه کې د غورځنګونو د يوه مثال په توګه نن ورځ هم پاملرنه ځان ته اړوي.

روښانتيايي عصر په (بريتانيا، فرانسه، المان او اسپانيا) کې يوازې د يوه حرکت په توګه راڅرګند شو، خو په ډېرې چټکتيا سره نورو ځايونو ته هم پراخ شو. د امريکا اکثره جوړونکي او رامنځته کوونکي د روښانتيا دورې په تېره بيا د مذهب، اقتصاد او د ولسواکۍ په برخو کې سخت د هغې د ارمانونو تر اغېز لاندې راغلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرنیزم یا نویوالی په نولسمه او شلمه پېړۍ کې په بېلابېلو محورونو کې د انساني تفکراتو یو ټولګه بیانوي.

دا خبره باید هېره نه کړو کله چې د یوه تاریخي پړاو د تفکر په باب خبرې کوو، ټول هغه میراثونه چې په دودیز ډول او د عامه کلتور په توګه مطرح کېږي، هم د مدرنیزم برخه ګڼل کېږي، ځکه نو مدرنیزم لکه څنګه چې تر علمي-صنعتي انقلاب وروسته یې کومه بڼه غوره کړې د ټولنیزې-اقتصادي ودې له بهیر سره خپل ټینګ اړیکي څرګندوي.

په اسانۍ سره لیدل کېږي چې روښانتیایي عصر داسې یو عصر و چې د متفکرانو یو لښکر یې راوټوکوه. دې شبکه یې تفکراتو د ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي پرمختګونو پر بنسټ خپله بڼه غوره کړې وه. ښه بېلګه په روښانتیایي عصر (۱۷۸۹م) کې د فرانسې لوی انقلاب دی او نور په لسګونو انقلابونه چې په اروپا کې رامنځته شول، ټول د مدرنیزم د پړاو د تفکر ښکارندویي کوي.

مدرنیزم داسې ښکارنده نه ده چې له روښانتیا سره په خپل ضدیت کې تعریف شي. څرنګه چې روښانتیا د افلاتون، مسیحیت او واکمنو پر وړاندې د تفکر داسې پاڅون و چې د روښانتیا د دایرة المعارف د رامنځته کېدو سبب شو نو: په مدرنیزم کې هم مفکرینو په بېلابېلو برخو کې د میراثونو پر کره کتنې لاس پورې کړ. له روښانتیا څخه پر راپاتې شویو میراثونو یې کره کتنه وکړه. د همدې نولسمې پېړۍ ستر فلسفیان وو چې د مدرنیزم فکري بنسټونه یې رامنځته کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوست، کانت، فريدريشن هګل، کارل مارکس، هربرت سپنسر، فريدريشن انګلس، ستورات ميل، فريدريش نيچه، زيګموند فرويد، ډيمونډ هوسول) او نورو چې په نولسمه پېړۍ کې يې د نويو ژورتياوو او خبرتياوو پر بنسټ د نوي فلسفي تفکر بنسټ کېښود. هنر او ادبيات لکه نوی شعر، نوی تياتر، نوی رومان، نوې انځورګري، نوې معماري او مجسمه جوړونه د مدرنيزم له ستنو څخه يوه اساسي ستن ګڼل کېږي.

تر نوي (مدرنيزم) هنر وړاندې په کلاسيزم پورې اړوند کلاسيک هنر موجود و. رومانتيکي مسايلو ته لېوالتيا چې چې د رومانيزم د ټوکېدو سبب شو او وروسته يې د رياليزم او سمبوليزم په بڼه وده وکړه، د هنري بهيرونو يوه ټولګه جوړوي چې موږ يې نن ورځ د مدرنيزم په نامه يادوو.

د (داروين) له تيورۍ څخه نيولې د (سلول) تر کشف پورې لويو علمي پلټنو، د بيولوژۍ، فزيک او کيميا په ټولو برخو کې انقلابونه رامنځته کړل چې د کلاسيک ذهنيت دود يې له ماتېدو سره مخ کړ.

ځکه نو په علم کې رامنځته شوي بدلونونه د مدرنو علومو له ظهور څخه عبارت دي چې پر خپل ځای د نوي هنر په توګه د فلسفې تر څنګ د مدرنيزم د لويې ماڼۍ له جوړونې سره يو ځای کېږي.

فني يا ټکنالوژيک انقلابونه د مدرنيزم له سترو برياوو څخه ګڼل کېږي. په نولسمه پېړۍ کې موږ د بخار ماشين (د ډبرو سکرو په واسطه د ماشين حرکت) او د (اورګاډي د چالانېدلو) شاهدان يو. دا ټکنالوژيکي برياوې د مدرن تفکر زېږنده دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېچه وايي: ((د روښانتيا عصر له کليسا او دربار سره د حساب د تصفيه کولو وخت دی. خو مدرنيزم د فکري نظامونو د نقدولو (ايډيالوژۍ نقد) عصر دی.)) دده په نظر څرنګه چې اوس خدای له منځه تللی دی، نو د مدرنيزم په زمانه کې اړتيا نه شته چې خپلې روښانتيايي مبارزې ته دوام ورکړو د (مدرن) ويي، د کلمې په فلسفي مفهوم د لومړي ځل لپاره په نولسمه پېړۍ کې (د حق فلسفي تاريخ) کتاب کې د هيګل له خوا وکارېده، خو تر هيګل وړاندې د مدرن (Modern) اصطلاح د لومړي ځل لپاره په پنځمه ميلادي پېړۍ کې د (کاتوليکو مفکرينو) له خوا کارېدلې ده. دې کلمې هغه مهال د يوه تفکر د کوم پړاو څرګندونه نه کوله، بلکې د تفکر د يو پړاو د شلېدلو مانا يې ورکوله. ياني د روم د امپراتورۍ د مسيحيت پړاو شلېدنه. ځکه نو هغه وخت د مدرن انګازه د هغه په ديني مفهوم کارېدلې ده.

خو (مدرن) د کلمې په (هيګلي) مفهوم د تفکر د يو داسې نوي پړاو پيل دی چې خپل ځان په فلسفه کې څرګندوي.

مدرن او مدرنيزم تر هغه ډېره ژوره او پراخه مانا او مفهوم لري چې ځينې ناژورليدي يې په خپلو ليکنو او ورځنيو خبرو اترو کې په ډېره سطحي او سرسري مانا کاروي. دا خبره سمه نه برېښي چې وو ايو دا کمپيوټر تر هغه بل مدرن دی، کېدی شي وو ايو چې دا کمپيوټر تر هغه بل ډېر نوی او ډېر مجهز دی. په دې مانا چې دواړه مدرن نه دي.

مدرنيزم (نويوالی) په واقعيت کې يو ټاکلی فکري او تاريخي بهير دی، پر بېلابېلو او مختلفو برخو لکه فلسفه، علم، هنر، ادبياتو او نورو برخو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم اغېز کوي. مدرنیزم یا نویوالی په ټولنه کې تر پوهنپالنې وروسته بهیرونو پراختیا ده.

پر (۱۸۰۴م) کال د (کانت) تر مړینې وروسته روښانتیا پایته رسي او د (هیګل) په مطرح کېدو سره (مدرنیزم) پیلېږي، هیګل د تاریخ فلسفې او د حقوقو فلسفې کې دا فکر مطرح کړ چې ژوند یا هستي د میتافزیک پر چورلیز نه راڅرخي. هستي یانې ډیالکتیک او نیستي یانې ډیالتکیک. په فلسفه کې د ډیالکتیکي تفکر حلول د مدرن فکر د پیلېدو سبب شو.

هیګل د تاریخ فلسفه د طبیعت د مارپېچې ودې پر لوري له فکري حرکت څخه پیل او له طبیعت څخه یې د فکر د حلقه یي حرکت پر لوري وڅېړله او د تاریخ په فلسفه کې دې پایلې ته ورسېد چې هر واقعیت معقول دی او هر معقولیت واقعیت لري او یا په ساده ژبه هر عقلانیت مادي نه دی او هر مادي څیز عقلانیت نه لري، هېڅ میتافزیک نه شي کولای له ډیالکتیکي تفکر پرته د فکر او مادې د حرکت بهیر د هیګل د تاریخ د فلسفې په معیار وتلي.

د هیګل په تعقیب د هغه یو کیڼ لاسي شاګرد (کارل مارکس) د هیګل له افکارو ګټه پورته کړه. مدرن فکر یې د اقتصاد، فلسفې او سیاست په حوزو کې داخل کړ. مارکس ډیالکتیک له هیګل څخه واخیست او پر ټولو فکري برخو یې تطبیق کړ. د انګلستان پر اقتصاد (ادم سمیت او ریکاردو) باندې یې تنقید وکړ. د فرانسې پر تخیلي سوسیالیزم (سن سیمون او فوریه) باندې یې نیوکې وکړې. روښانتیایي او تر روښانتیا وروسته فلسفه یې تر انتقادي څېړنې لاندې ونیوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکس چې په مدرن عصر کې کوم نظر پر علومو تطبیق کړ، د مدرن عصر د جوړښت له ماتوونکو څخه و.

(نیچه) د مدرنو مفکرینو له ډلې څخه دی چې د نولسمې پېړۍ په پای کې د مدرنیزم پر ضد راپاڅېده، خپل ځان یې د مدرنیزم د کره کتونکو له جملې څخه ګڼه. هغه په دې باور و چې تفکر له هر جنسه چې وي (فلسفي، ادبي، هنري، علمي، سیاسي، مذهبي او نور هر یو چې وي) د حقیقت د موندنې په لټه کې دی. اوس نو موږ څه پوهېږو چې دا خلک د څه شي په لټه کې دي، د دروغو که د حقیقتونو؟ ځکه چې ټول مفکرین وايي د دوی خبرې حقیقت دي او د نورو دروغ.

د حقیقت په باب د متفکرینو مطلق ټینګار دروغو ته د لېوالتیا ښکارندويي کوي، له همدې کبله ده چې (نیچه) تر مدرنیزم وروسته عناصرو له جملې څخه یو عنصر ګڼل کېږي.

(سپنسر) هغه فیلسوف و چې لیبرالیزم ته یې تیوریکه بڼه ورکړه او خپل ټول قیمتي عمر یې د اثارو پر تدوین ولګاوه، چې پایله یې د لیبرالې ولسواکۍ تیوري ده.

په تفکر کې لیبرالیزم د همغې فلسفې ملاتړ کوي چې ریښه یې مدرن فرهنګ (پانګوالۍ) ته رسېږي. (سپنسر) په ډېرې ځیرتیا سره لیبرال ولسواکۍ ته فلسفي رنګ ورکړ او دا تزس تر ننه پورې په مختلفو بڼو په بشري ټولنه کې خپل ژوند ته دوام ورکوي، (سپنسري لیبرالیزم) له (سپنسري ولسواکۍ) سره همغږي دی. څرنګه چې د لیبرالیزم اصطلاح د ازادۍ او ازادۍ پالنې مانا څرګندوي؛ د سیالۍ له ازادۍ څخه اخیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او دا ازادي په خپله د بورژوازۍ ترمنځ سيالي ده چې خپل ځان د بازار په ازادۍ کې ښکاره کوي او دا بيا په خپله د بازار ازادي ده چې خپل ځان د کار و ځواک د خرڅلاو په ازادۍ کې څرګندوي. د ازادۍ همدا کلمه ده چې هم د بورژوازۍ په منځ کې، هم د بازار او هم د خلکو (پرولتاريا) په منځ کې، سرګردانه ګرځي. ليبراليزم په ښه ډول دا ټکي د (سپنسر) په عقيده کې منعکس کړي وو.

لکه څنګه چې د يوويشتمې پېړۍ فيلسوف (فوکوياما) ويلي دي د تاريخ پای لېبرال ولسواکي ده، نه کمونيزم.

(فرويد) هم د مدرن تفکر يوه اساسي ستن ده چې د اروا پوهنې نړۍ يې په خپلو نوښتونو پر بل مخ واړوله. د انسان د روان په باب د خپلو څېړنو له امله د باخبره ضمير او ناخبره ضمير کشف ته ورسېد او ټول انساني تفکرات او عملونه يې د خپلو فورمولونو په واسطه بحث ته راکاږل. لنډه دا چې دده بحث پر داسې يو چورليز راڅرخي چې زموږ ټول تفکرات د جنسي غرايزو پر بنسټ خپله ښه غوره کوي. دغه راز د انسان له خوا وړاندې شوي تفکرات د هغه د افکارو يوه برخه جوړوي او د افکارو بله برخه يې په ناخبره ضمير پورې اړه پيدا کوي.

او ناخبره ضمير ياني هغه ټول شوي او ځپل شوي افکار، ازادۍ او غوښتنې دي چې په پټ يا خوندي ځای کې پاتې کېږي چې وروسته بيا دنبوغ او اختراغ او يا د جهالت او لېونتوب په بڼه سر راپورته کوي. دا دواړه ټکي په اروپا کې د هغو په لومړنۍ بڼه رامنځته شول خو په افغانستان، پاکستان او ايران کې په دويمه بڼه جريان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مدرنیزم) نه ټولنپوهنیز مفهوم دی، نه سیاسي مفهوم او نه هم تاریخي مفهوم. مدرنیزم د تمدن ځانګړنه ده، د سنتو پر وړاندې د مقابلې ځانګړنه ده. یانې د ټولو دودیزو او مخنیو فرهنګونو پر وړاندې مقابلې ته وردانګې.

مدرنیزم په ټوله نړۍ کې د جغرافیایي رنګارنګیو او د سنتي فرهنګونو د نښو نښانو پر وړاندې ودرېږي، د ټولیز یووالي په توګه پر نورو خپل ځان تحمیلوي. مدرنیزم د لویدیځ د پرمختګ ځلا لري خو دې سره سره بیا هم مدرنیزم مفهوم څه ناڅه مغشوش دی. مدرنیزم په نړیواله کچه په فکري نړۍ کې په ضمني ډول د هر ډول ودې او بدلون ښکارندويي کوي.

مدرنیزم له موضوعي پلوه په ځانګړي ډول د فلسفې په برخه او د ټولنپوهنې په حوزه کې د پېړیو فضا ته ټکان ورکړ. د (فروید) او (یونګ) تر کشف وروسته د اروا پوهنې علومو هم ژور بدلونونه وزغمل. د مدرنیزم فضا وه چې په سیاسي تفکر کې یې سوسیالیزم، سوسیال دموکراسۍ او لیبرال ولسواکۍ او نورو... خپله بڼه جوړه کړه او ادبي نړۍ کې یې له (هوګو) څخه نیولې تر (ارست همینګوی) پورې لوی نابغه شخصیتونه بشریت ته وړاندې کړل.

لنډه دا چې د مدرنیزم تفکر د نقد او مبارزې له لارې او د سترو ازمېښتونو تر تېرولو وروسته د کمال پوړیو ته ورسېد او ان تر هغه ځایه وړاندې لاړ چې خپل څرنګوالی یا موضوعیت یې تر پوښتنې لاندې راوست. همدلته ده چې تر مدرنیزم د وروسته فکر موضوع رامنځته شوه. تر مدرنیزم وروسته موضوع تر ډېره بریده د مولف له مرګ سره پیل او له څو غرېزو جشنونو سره ادامه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فکر کې مدرنیزم هغه حالت دی چې له نورو سره د افرادو اړیکي ټینګ کړي، د اشخاصو د فکري کچې د لوړاوي لپاره ټولنپوهانو ته له سره منظمه او نوې بڼه ورکوي. په دې ډول مدرنیزم د صنعتي ټولنې او د افرادو (شعور) لوړې کچې بو ترکیب او د ولسواکۍ د منلو لپاره د سیاسي او ټولنیز واک پوړۍ ګټل کېږي. د غه کیفي ځانګړنې کولای شو د مدرنې ټولنې نښې نښانې وګڼو.

لوستونکي ډېر ښه پوهېږي د مدرنیزم د تفکر سپړنه چې په ملیونو ټوکو کتابونو کې رالنډه شوې، په یوه لیکنه کې د هغې راوړنه او ځایونه شونې نه ده، بلکې د خبرو اترو پراخو شبکو ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

سرلیک — مخ

دا ژباړه او څو خبرې ۱
سریزه ۵
د فلسفې مفهوم او تعریف ۹
د فلسفې د مطالعې ګټې ۱۲
د فلسفې اصلي وېش ۲۰
د فلسفي مسایلو بحثونه ۲۲
فلسفه او ځانګړي علوم ۲۴
فلسفه او علمي میتودونه ۲۶
فلسفه او اروا پوهنه ۲۸
شکاکیت ۲۹
فلسفه او عملي حکمت ۳۲
د لرغوني او معاصرې اروپا فلسفې ۳۵
یوناني فلسفې ۴۰
طبیعتپال فلسفیان ۴۱
د ملطیه نقش ۴۳
تالس ۴۴
اناکسیماندروس ۴۷
اناکسیمنس ۵۲
په یوناني افکارو کې بدلون ۵۵
پارمنیدس ۵۶
هراکلیت ۵۹
امپدکلس ۶۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس ۶۶
دموکرتیوس ۶۸
په یونانی افکارو کې تاریخ او ۷۳
د تاریخ فلسفه ۷۳
طب ۷۷
سوفیستایان ۸۰
پروتاګوراس ۸۲
سقراط ۸۷
د سقراط محاکمه ۹۵
افلاتون ۹۶
ارسطو ۱۰۳
مابې یونانی افکار ۱۱۴
کلبیان ۱۱۸
رواقیون ۱۱۹
اپیکوریان ۱۲۲
نوي افلاتونیان ۱۲۶
افکار او عرفان ۱۲۹
منځنۍ پېړۍ او فلسفه ۱۳۳
د روم امپراتوري ۱۳۶
د کلیسا د اربابانو حکومت ۱۳۸
د منځنیو پېړیو فلسفیان ۱۴۰
سنت اګوستین ۱۴۰
توماس اکویناس ۱۴۳
د کوپرنیک فکري انقلاب ۱۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګالیله فکري انقلاب..۱۲۱
د دکارت فکري انقلاب..۱۲۵
رنسانس او لومړنی ښاري دولت ۱۷۳
باروک دوره او فلسفه ۱۷۸
باروک، هنر او ادبیات..۱۸۱
دکارت..۱۸۳
تجربه پالي ۱۹۱
جورج بارکلی..۱۹۲
ډیویډ هیوم ۱۹۸
د روښانتیا عصر ۲۰۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (عبد الله رامین همدرد) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Philosophy

And philosophic Duration

Written By: Prof.Dr. Afghanyar
Translated By: M.Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٤
د تحریک د خپرونو لړ: ٩٩

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library